

Szabó Ervin könyvtáros volt (A vele ismerkedőknek)

Tartalom

Előszó	2. p.
1. Ki volt Szabó Ervin	4. p.
2. A könyvtáros Szabó Ervin változó megítélése	10. p.
3. A kamarai könyvtáros	21. p.
4. Nem akármilyen bibliográfus is volt	28. p.
5. 1907 fontos év volt számára	33. p.
6. Út az Emlékiratig	43. p.
7. Szabó Ervin Emlékirata és vitája	54. p.
8. A központért, könyvtárpalotáért tett erőfeszítések	71. p.
9. A fiókhálózat kiépítése	80. p.
10. A gyermekek ellátását is ő alapozta	93. p.
11. 1914-1918	102. p.
12. Szabó Ervin és Walter Hofmann	107. p.
13. Szabó Ervin és Gulyás Pál más nézetet vallott	114. p.
14. A hazai olvasásvizsgálat előfutára	121. p.
15. Az iskolateremtő nevelő	132. p.
16. Magángyűjteménye munkakönyvtára volt	142. p.
17. Zárszó	147. p.
18. Felhasznált irodalom	148. p.

Előszó

A könyvek generálisa címen kötetem jelent meg a könyvtáros Szabó Ervinről Szombathelyen, a Savaria University Press kiadásában 2022-ben, 340 lapnyi terjedelemben, bő képmelléklettel. Az „tudományos” változat volt könyvtáros pályafutásáról, bőséges irodalomra való hivatkozással, minden egyes állítás bizonyítására. Aki tehát állításaim bizonyítását várja el, azt a kötetet olvassa el. Itt a hivatkozásokat jórészt mellőzöm, ill. csak a felhasznált irodalom jegyzékét mellékelem igazolásul.

Már a kötet írása közben is felmerült, hogy kellene egy olvasmányosabb változatot is csinálni. Amikor pedig kiadási gondok merültek fel, Katsányi Sándor azt szorgalmazta, hogy csináljak egy rövidebb és olvashatóbb változatot a jövőendő könyvtárosai számára, tanulmányi célokra. Nagyjából ezzel egyidejűleg Varga Béla, volt veszprémi megyei könyvtárigazgató barátom azt kérdezte, hogy ugye írásom tankönyv lesz a szombathelyi főiskolán könyvtárszakosok számára? Szegény nem tud(hat)ta, hogy Szombathelyen már évek óta nincs könyvtárosképzés. Úgy látszik, hogy erre a nemzetközileg ismert, országosan pedig elismert képzésre ma már nincs szükség. Miközben az egész országban könyvtáros hiány van.

Ilyen körülmények között eszembe jutott, hogy amikor 1958-ben Kovács Máté professzorom kiírhatta Szabó Ervin könyvtárpolitikai célkitűzései és törekvései c. szakdolgozati témát és én azt választottam – akkor megváltozott egyetemi életem. Minél többet olvastam róla és főleg Szabó Ervintől, annál inkább bele szerettem szép stílusába és egyre inkább meggyőződhettem róla, hogy – sok minden egyéb mellett - milyen nagyszerű könyvtárosa volt a századelő könyvtárügyének. Nem tagadom, mire tanulmányaim végére értem, fennen hirdetem, hogy a szakdolgozat készítése közben legalább annyit tanultam Szabó Ervintől, mint egyetemi éveim alatt összesen. Ezzel nem egyetemi oktatóim érdemeit akartam csökkenteni, hanem azt kifejezésre juttatni, hogy noha ők is fontos tantárgyakat oktattak, de a

könyvtárosságra, mint hivatásra, annak szépségeire Szabó Ervin tanított meg.

Az elmúlt mintegy 65 évben mindig foglalkoztatott a Szabó Ervin kérdés – kisebb-nagyobb kihagyásokkal. A legnagyobb szemlélet változást Szabó Ervinről – gondolom sokakkal együtt – bennem is Litván György 1993-ban megjelent nagyszerű monográfiája váltotta ki. (Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Bp. Századvég, 1993.) Azt szeretném hinni és tudni, hogy A könyvek generálisa című kötetem a könyvtáros Szabó Ervinről ugyancsak sok tekintetben megváltoztatja az eddigi nézeteket róla – talán nemcsak a könyvtárosok körében. Kötetemben mindenekelőtt szeretném Szabó Ervint visszaperelni a könyvtárosok számára a politikától, munkásmozgalomtól.

Szóval: a kötet megjelenése után elhatároztam, hogy barátaim tanácsát elfogadva, rövidebbé, olvasmányosabbá, Szabó Ervin könyvtárosi munkásságát könnyebben megismerhetővé alakítom át. Ez tehát abból a könyvből készített mutáció, nem kíván új eredményeket bemutatni, csak más módon fogalmaztam át.

Olvasmányosnak szánt változatomat bárki olvashatja. Azt remélem, hogy gyakran forgatják gyakorló könyvtárosok, elsősorban a jövő könyvtárosai figyelmébe ajánlom. Meggyőződésem ugyanis, hogy Szabó Ervin példája nem avul el, nem válik fölöslegessé a technika rohamos változásai közepette sem, könyvtárakra és könyvtárosokra pedig szükség lesz az informatika századában is.

Az olvasmányosságot segíti az, hogy elhagyom a hivatkozásokat, viszont megtartom a felhasznált irodalom jegyzékét tanúságul. Emellett az oktatásban részt vevők számára felhasználok oktatási segédletek készítésében szerzett tapasztalataimat. Igyekszem tovább gondolásra szánt kérdéseket is megfogalmazni, vagy megjegyzéseket tenni, melyek további olvasást, esetleg önálló kutatást igényelnek.

1. Ki volt Szabó Ervin?

Szabó Ervin 1877-ben Szlanicán (a mai Szlovákiában) született, de apja halála után anyjuk a családdal Ungvárra (ma Ukrajna) költözött 1880 körül. Szabó Ervint 1887. szeptemberében iratták be az ungvári Kir. Katholikus Főgimnáziumba. 1893. szeptember 17-én választották meg az önképzőkör könyvtárának egyik alkönyvtárosává, amiben bizonyára szerepe volt kiváló szorgalmának és irodalomismeretének, hiszen a családban jelentős könyvtár vette körül. Szabó Ervin számos kortársához hasonlóan nagyon sokoldalú ember volt. Végzettsége szerint jogász, de ezt soha nem gyakorolta, már tanulmányai alatt a közgazdaság és annak könyvészete érdekelte. Bécsi éve (1898/99) alatt megismerkedett az orosz forradalmi mozgalom képviselőivel, a marxizmussal. 1899 őszén pedig már szociáldemokrataként érkezett vissza Budapestre, megtalálta az utat a hazai munkásmozgalomba, írt a Népszavába és két évig szerkesztette a Népszava Naptárt. Korán bekapcsolódott a Társadalomtudományi Társaság munkájába és a Huszadik Század c. folyóirat szerkesztőségébe is bevonták. 1903-ban egy szociológiai konferencián a történelmi materializmust adta elő, mint a korabeli szociológia egyik ágát. Hamarosan közreműködött a munkásművelődésben, aktív munkát végzett az ifjúság nevelésében. Eleinte tagja volt a Szociáldemokrata Pártnak, majd 1905 után ettől mindinkább távolodott (bár tagságát nem szüntette meg). 1905-től megjelentette egyik főművét: Marx és Engels válogatott művei c kétkötetes munkáját. „Szerkesztette, bevezetésekkel és jegyzetekkel kísérte és a fordítást átnézte Szabó Ervin.” (A II. kötet 1909-ben jelent meg.) Litván György szerint „...nyugodtan elmondható – csaknem négy évtizeden át a marxizmussal ismerkedő hazai értelmiségi és munkásnemzedékek alapolvasmánya lett.”

1907-től közeledett a szindikalizmushoz. Jóbarátja és betegségében aktív támogatója volt Batthyány Ervin, a bögötei anarchista gróf. Ő viszont bizonyára ellátta tanácsokkal a gróf Bögötén létesített iskoláját, kiadóvállalatát stb. Hamarosan a szindikalizmusban is csalódva, az egész életében útkereső Szabó Ervin mindjobban

közeledett a polgári radikálisokhoz, legjobb barátai közé tartozott Jászi Oszkár – de önmagában rendkívül kiterjedt hazai és nemzetközi kapcsolatokat ápol. (Levelezésgyűjteménye két kötetben, mintegy 1700 lapnyi terjedelemben jelent meg, jóllehet döntő többségében csak hozzá érkezett leveleket tartalmazhatott.) Nem folytatom, mi mindennel foglalkozott alig 19 aktív évében. Korán megvakulva egyik szemére – mindezt részletesen tárgyalja és mindenkinek ajánlom Litván György: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája c. nagyszerű monográfiáját. Egyet azért még szükséges leírnom: sokan tartják az első marxista történetírónak. Posthumus, 1921-ben, Jászi Oszkár bevezetőjével jelent meg Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48-49-es magyar forradalomban c. nagyszabású munkája Bécsben. Jellemző, hogy a Szikra 1949-ben újra kiadta – de már nem az eredeti, hanem Révai József előszavával: Szabó Ervin helye a magyar munkásmozgalomban című bő 20 lapnyi írásával. Jászi Oszkár: Szabó Ervin és életmunkája c. 1920-ban, az eredeti kötet elé írt bevezetőjéből már semmi nem található ott, de részletek olvashatók belőle a Remete László szerkesztette Szabó Ervin. 1877-1918. c., 1968-ban megjelent kötetben – Jászi Oszkár írását 1949-ben egyszerűen kihagyták belőle. Ez is hozzátartozott Szabó Ervin életművének kisajátításához, meghamisításához.

Szabó Ervin középiskolás korában kezdte a (középiskolai) könyvtárosságot, de egyetemi tanulmányait befejezve még inkább, egyértelműen könyvtáros volt, azzal kereste kenyerét élete végéig. Természetesen emellett Szabó Ervin sok mindent csinált: nemcsak a forradalmi munkásmozgalom harcosát, marxista ideológusát és könyvtárost láthatjuk benne, hanem ezenfelül az újságíráslapszerkesztés terén újat hozót, a művészeti esztétika, művészeti nevelés, végső soron a munkásművelődés egyik első, legjelentősebb elméleti és gyakorlati művelőjét, a kultúraelmélet első hazai teoretikusát, valamint a történeti materializmust először alkalmazó szociológust, történetírót is. Változatos, izgalmas, ellentmondásoktól sem mentes életműve halála pillanatától ugyancsak sokféle, ugyancsak ellentmondásos megítélésben részesült, a külső szemlélő akár azt hihette, nem is egyetlen emberről van szó.

Litván György nagyszerű monográfiájának megjelenése előtt már öt évvel, 1988-ban közreadta annak zárófejezetét (végső formájában némileg átírva) *Ki mondja meg ki voltál? Szabó Ervin viszontagságos utóélete* címmel. (Századvég. 1988. 6-7. sz. 55-76. p.) Ebben Litván Szabó Ervin halála körülményeit és az utókornak változó megítélését foglalta össze.

Amellett, hogy Szabó Ervin már életében ellentmondásos ember volt, legalább ennyire, vagy még inkább ellentmondásos kortársainak későbbi emlékezése, megítélése. Attól függenek ezek az írások, hogy mely pártok/nézetek képviselői emlékeztek rá és melyik korszakban születtek az írások – szóval mire akarták használni Szabó Ervin emlékét. Saját korszakában mindenki politizált emlékével és fölöslegesen feszegették azt a kérdést, hogy miként alakult volna Szabó Ervin sorsa, ha megéri az őszirózsás forradalmat és még inkább, ha élt volna a tanácsköztársaság idején. Ezek találgatások, de abban többé-kevésbé egyetértenek, hogy az orosz bolsevizmustól messze álló nézeteket vallott. Rónai Zoltán szerint „aligha lett volna híve, inkább becsületes ellenzéke a magyar rothadásból született proletárdiktatúrának.” Litván summája szerint „Ő a bolsevik centralizációnak és hatalomközpontúságnak tudatos, elvi ellenlábasa volt, tudta, hogy mennyire ellentétes ez az irányzat a szabadsággal, nem várhatta tőle régi eszméinek megvalósítását.”

Változtak a róla alkotott nézetek aszerint is, hogy a polgári radikálisok, a szociáldemokraták vagy a kommunisták írtak-e, nyilatkoztak-e róla. Litván György úgy ítélte meg 1988-ban: „Ha egy-egy kulcsszóval akarnánk megragadni a három pártirányzat jellegzetes Szabó Ervin ábrázolását, azt mondhatnánk, hogy a polgári radikális Szabó Ervin szerintük: dogmamentes, igazságkereső gondolkodó; a szociáldemokraták szerint: szocialista nevelő és tanító; a kommunista megítélés: a tömegektől elszakadt, magányos forradalmár. Természetesen mindhárom portréban elég jelentős hangsúlyeltolódások történtek az évek és évtizedek során.” Vagyis Szabó Ervin megítélése az évtizedek során aszerint változott, milyen világnézetet vallott a rá emlékező. És aszerint is, hogy közvetlenül halála után, a Horthy-korszakban vagy éppen 1945 után, sőt a Rákosi

korszakban vagy azt követően nyilatkoztak-e róla. Mire akarták használni emlékét. 1990 után el lehetett tekinteni pártszempontoktól.

Szabó Ervinnek, aki mindvégig megmaradt marxistának, ilyenformán szabadidős útkeresésében volt szociáldemokrata, majd rövid ideig szindikalista (esetleg anarchoszindikalista) és végül polgári radikális korszaka. Emiatt tekinthetjük ellentmondásos, de nevezhetjük egész életében útkereső embernek. A Litván György által Jászi Oszkár hazai helytartójának nevezett Csécsy Imre 1943-ban azt írta: „Mai felfogással azt sem könnyű már megérteni, hogy Szabó Ervin, aki meg nem alkuvó szocialista, marxista tudósa és az osztályharc szenvedélyes apostola volt, majdnem két évtizeden át haláláig együtt tudott dolgozni [...] a Huszadik Század keretében olyan gondolkodókkal, akik a marxi elméletet nem tették fenntartás nélkül magukévá.” Csécsy ezt Szabó Ervin eszmei toleranciájának tudja be. S valóban – ellenfelei állításával szemben – Szabó Ervin ezt képviselte könyvtárpolitikájában, vagy ha úgy tetszik: könyvtári gondolkodásában is. Eszmélésétől kezdve szimpatizált a polgári demokratikus, liberális angolszász könyvtári elvekkel. Meglehet azért, mert akkortájt ez volt a legkorszerűbb könyvtári nézetrendszer, s főleg szöges ellentétben állt kora hazai és zömmel európai kontinentális feudálkapitalizmusából fakadó népkönyvtári nézeteivel. Mert hiszen: angolszász alapról ugyancsak kritizálható volt a hazai könyvtári valóság. Már itt hozzá kell tenni: a dualizmus idején a hazai könyvtárosok java rendelkezett nemzetközi kitekintéssel, ismerték és áhították az angolszász könyvtárügyet. De - a hazai művelődéspolitikát képtelenek voltak megtagadni vagy a hazai viszonyokat nem találták alkalmasnak meghonosítására. (Ez lehet akár vitatéma: a hivatalos könyvtárpolitika látta-e reálisabban a korabeli hazai társadalmi viszonyokat és Szabó Ervinnek csak Budapestre lehetett igaza) – vagy egyszerűen koruk hű kiszolgálói voltak. A kérdés megvitatásához felhasználható Tóth Gyula: A könyvek generálisa. Szabó Ervin könyvtáros éltútja. c. kötetem 2. fejezete: Szabó Ervin népkönyvtári környezete 18-39. p.)

Megjegyezhetjük végül Szabó Ervin utóéletéről, hogy nemcsak maga volt ellentmondásos személyiség, s nemcsak aszerint, milyen nézetrendszer hívei voltak. A nyilatkozók különböző korszakokban is

gyakran ellentétbe kerültek önmagukkal is aszerint, mit kívánt az adott korszak vagy a nyilatkozók pillanatnyi helyzete. Nem kétséges, hogy a legszélsőségesebb nézeteket a kommunisták, a lenini bolsevisták képviselték Szabó Ervin életművének megítélésében. És minden valószínűség szerint ez állt legtávolabb a valóságtól. Az útkereső Szabó Ervin élete alkonyán eljutott a háború kíméletlen bíralatához, már pillantást vetett a háború utánra – s nem kétséges, hogy azt polgári, kapitalista viszonyok között vélte folytatni.

Monográfiámban mindennek előtt tehát azt igyekeztem bizonyítani, hogy Szabó Ervin a századfordulón néhány hónapos országgyűlési gyakornoki munka után, 1900. februárjától élete végéig, előbb a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, majd a Fővárosi Könyvtár könyvtárosaként kereste kenyerét. Ez volt a főfoglalkozása. Ezért azt vallom és igyekszem elfogadtatni, hogy Szabó Ervin először könyvtáros volt és munkaidőn kívül, vagy ahogy manapság nevezhetjük, szabadidejében volt minden egyéb. Hogy mindenekelőtt a párttörténészek, vagy a történészek ez utóbbit tették meg vele kapcsolatban fő témának, az az ő dolguk. Viszont cáfolhatatlan, hogy Szabó Ervin mindkét munkahelyén nemcsak becsülettel ellátta munkáját, de kimagaslót is alkotott kortársai körében. Nekünk könyvtárosoknak mintaszerű pályatársunk volt és bárcsak felnőhetnénk ebbéli munkásságához. Olyat alkotott ezen a területen alig 19 év alatt, betegségekkel terhelt rövid életében, miközben az is vitathatatlan, hogy emellett az egyéb területeken kifejtett eredményei ugyancsak kiemelik kortársai köréből. Viszont amíg amazzal mindvégig vita kísérte és követte, könyvtári törekvéseit a politikai ellenfeleken túl egyetlen könyvtáros támadta, Gulyás Pál.

Szabó Ervin egyéb tevékenységi körében szinte mindvégig útkereső ember volt és ellentmondásos, könyvtárosként kezdettől az angolszász modell követőjének és hívének tekinthetjük. Legfeljebb a hazai lehetőségeket keresve kényszerült kisebb engedményekre, de alapelveiből nem engedett. Sőt azt sem árt végig gondolni, hogy a Szociáldemokrata Pártban, a szindikalistákban és más irányzatokban csalódhatott, élete utolsó szakaszában beláthatta, a szocializmusnak nem volt esélye. Arra gondolhatott, hogy az általa elfogadott

angolszász modell előkészítheti a távoli jövőben elérhető ifjúkori eszményét. Eszerint viszont kezdettől elfogadta a polgári liberális demokráciát és ez a könyvtári területen nem okozott gondot számára. Litván óta elfogadhatjuk, hogy számára teljesen elfogadhatatlan lett volna mind a tanácsköztársaság, mind pedig a bolsevik szocializmus. Ne feledjük viszont, hogy először Lenin számára is az angol-svájci modell alkalmas volt arra, hogy forradalma után ajánlja. De mind ott, mind a kikényszerített utódállamokban hamarosan visszatértek a bolsevizmussal átítatott feudális népkönyvtárügyre. Szóval ellentmondásos volta abban is megnyilvánul felnőtt élete kezdetén, hogy Bécsből valószínűleg marxistaként és szociáldemokrataként tért haza, de már akkor elfogadta a polgári könyvtári modellt.

Litván úgy összegezte 1988-ban Szabó Ervin életművét: „Számos tetszhalála és ugyanannyi feltámadása arra engednek következtetni, hogy Szabó nem egykönnyen hagyja magát elfelejteni, öröksége eleven, termékeny és nyugtalanító: áttöri az évfordulós megemlékezések korlátait.” (Írása Szabó Ervin halálának 70. évfordulója alkalmából jelent meg – de még az állampárti időszakban, de már akkor kezdte ezzel oszlatni a tévhiteket.)

2. A könyvtáros Szabó Ervin változó megítélése

Szabó Ervinről, a könyvtárossról az első értékelő méltatást közvetlenül halála után, Kőhalmi Béla megírta 1919-ben. Leszögezte, „mennyre nem véletlen, hogy a modern nyilvános könyvtárügy magyarországi úttörője szocialista volt, akinek érzékeny erkölcsisége a társadalmi szolidaritás értelmezésén finomodott ki.” Rögtön szocialista mivoltát emelte ki. (Ne felejtjük, Kőhalmi Béla a tanácsköztársaság idején a könyvtárügyek helyettes megbízottja lett, emiatt emigrációba kényszerült, majd 1945 után a kommunista párt tagja volt.) Aztán kizárólag a Fővárosi Könyvtárban végzett munkáját és érdemeit méltatta. „Ember legyen, aki munkáját folytatni akarja.”

Röviddel Szabó Ervin halála után, 1919-ben a tanácsköztársaság idején, volt munkatársai/tanítványai lettek a hazai könyvtárügy vezetői. Nyilvánvalóan támaszkodtak arra a szellemre, ami Szabó Ervin körül kialakult a Fővárosi Könyvtárban, felhasználták az ott, tőle szerzett ismereteiket. Ily módon Szabó Ervin félévvel halála után már etalon és hivatkozási alap lett a kommunisták számára. A Fővárosi Könyvtárt is róla nevezték el.

Szabó Ervin neve 25 éven át tabu volt könyvtárában és országában. A háború után visszatérő volt kollégái, de mások is mindenekelőtt szimbolikus gesztusokat gyakoroltak. A fővárosi törvényhatóság 1946. május 22-i határozatával a tanácsköztársaság után ismét róla nevezte el volt könyvtárát. Sőt a Wenckheim palota (a központi könyvtár épülete) előtti teret is. A Szabó Ervin bibliográfia tanúsága szerint a koalíciós időkben számos írás jelent meg vele kapcsolatban, ám 1949-től elapadtak az írások. 1958-ig kellett várni, amikor is Révai József cikke immár hosszabb távon megnyitotta az utat Szabó Ervin – egyoldalúan szocialistának minősített - emlékének ápolása előtt.

Ám 1954-ben történt az előbbi megállapítást részben cáfoló esemény, amire az eddigi szakirodalom sem figyelt fel. 1954. októberében megünnepelték a könyvtár „fennállásának” 50 éves évfordulóját. A Szabó Ervin Könyvtár ünneplése kivételes volt és minden valószínűség szerint azért történhetett meg, mert 1953. július 4. és 1955. április 18-a között Nagy Imre volt a miniszterelnök.

„Emlékezzünk [...] Szabó Ervinről a magyar forradalmi munkásmozgalom nagy ébresztőjéről (sic! TGY), a magyar kommunista mozgalom előfutárjáról és [...] emlékezzünk meg Szabó Ervinről a magyar könyvtárügy kimagasló alakjáról.”

Megjelent ugyanabban az évkönyvben - azóta szinte nem is említett - fontos tanulmány Remete Lászlótól. Ebben a szerző tudományos alapossággal végig vette a támadásokat, amelyek Szabó Ervint érték az Emlékirattól élete végéig, sőt élete utolsó napjaiban is. A számbavétel szakmaisága mellett tükrözi megírása korának politikai hangulatát. Azt írta Remete, Szabó Ervin azért lehetett és maradhatott a Fővárosi Könyvtár igazgatója, mert „azt mindenekelőtt elméleti tévedéseinek (sic! TGY) 'köszönhette'. Nem látta meg, hogy csak a proletariátus következetes harcosa a demokráciának.” Aztán felsorolta Szabó Ervin „hibáit”, kapcsolatát a Társadalomtudományi Társasággal, a Huszadik Század c. folyóirattal, a Társadalomtudományok Szabad Iskolájával, személy szerint Bárczy Istvánnal, Wildner Ödönnel – amit azóta mi már érdemének tekinthetünk.

1958-tól megnyílt Szabó Ervin munkásságának megismerése és ha lassan is – megértése előtti lehetőség. Nem kétséges, hogy háború utáni első 30 évben Szabó Ervin megítélésére erősen rányomta bélyegét a korszak politikai jellege: mindannyian azt bizonygattuk (én is szakdolgozatomban, majd doktori disszertációmban), hogy Szabó Ervin a szocialista könyvtárpolitika megalapozója és előkészítője, mindenekelőtt követendő példája volt. Tévedtünk.

Szabó Ervin megítélésében áttörés volt a kommunista párt részéről, annak a Révai Józsefnek az írása 1958-ban, aki már 1919-ben és később is többször írt róla. Ezek az írások politikai értékelések voltak, mindig a párt érdekei szerint alakultak. Ám Révai cikke nem előzmények nélküli. Az oldódás előbb kezdődött. Haász Árpád szerint a Magyar Szocialista Munkáspárt feladatul tűzte a munkásmozgalom történetének felülvizsgálatát. Ennek szellemében szólt Szabó Ervinről, úgyis, mint annak egyik tanítványa. A megemlékezés 1957. augusztus 23-án volt, egy évvel Révai cikkének megjelenése előtt. Ebben érthetően „a magyar szocialista munkásmozgalom nagy történeti alakjának” nevezte, mint akinek az elmúlt években elhallgatták

érdemeit, vagy legalább is elhomályosították nagy történelmi alakját. Kimagasló helyet foglalt el Budapest és az ország történetében „az első fővárosi nyilvános könyvtár szervezésével, a modern társadalomtudományi könyvtár [...] megszervezésével egymagában is felejthetetlen érdemeket szerzett a magyar közművelődés terén.”

Amikor Révai József cikke feloldotta a hallgatás csendjét, természetesen ismét Kőhalmi nyitotta meg a sort. 1958-ban, de még 1959-ben írt munkáiban arra kényszerült Kőhalmi, hogy részletesen ismertesse Szabó Ervin munkásságát, (mert akkoriban még nem/alig ismerték Szabó Ervint), hogy idézzon az évtizedekig különböző és sokszor hozzáférhetetlen helyen szunnyadó művekből, hiszen műveinek gyűjteményes kötete csak 1959-ben jelent meg.

Kőhalmi Béla, tanácsköztársasági kötete bevezetésében leszögezte, hogy „nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a Tanácsköztársaság könyvtári programjában szerepel egy olyan ’többség’, amely csak a Tanácsköztársaság létrejötte következtében számíthatott megvalósításra. Szükségképpen meghaladta tehát a polgári keretek között megfogalmazott leghaladottabb könyvtári igények, így némely tekintetben a Szabó Ervin-i programot.” Vagyis mesterének programja legfeljebb alapozta, de nem lehetett a tanácsköztársasági program, vagyis nem volt igazán szocialista.

A tanácsköztársasági évforduló ugyanakkor alkalom volt Kőhalmi Bélának arra, hogy itt mindvégig a szocializmus harcosának állítsa be. Holott mestere élete utolsó évtizedében mind távolabbinak vélte annak eljövételét, s az is kérdés, milyen lett volna az ő szocializmusa. Kőhalmi éppen csak érintette, a felkészülés időszakának nevezte az 1904 előtti, (valószínűleg mert az azutánit ismerte jobban) s erről az időszakról csak később kerültek elő fontos források.

Remete László az évtized közepén mintaszerű intézménytörténetet írt. Joggal tekint(het)jük a könyvtáros Szabó Ervin első igazán történészi (vagyis nem/csak politikai) értékelőjének, de hatással volt rá is a korszellem.

Remete az 1904-1918. közötti korszak történetét tárgyalva Szabó Ervin személyéről viszonylag kis terjedelemben írt. A korszakra jellemző módon azt írta: „a modern fővárosi könyvtár Szabó Ervin

életének csak egyik maradandó alkotása. Ennél is fontosabb, mert egyetemesebb jelentőségű, amit Szabó Ervin, mint szocialista forradalmár végzett.” Szabó Ervin élete fő művének politikusok és történészek egyaránt szocialista forradalmi és teoretikus tevékenységét és egyéb munkáját tekintették. A könyvtárosságát legfeljebb másodrendűnek. Másrészt jellemző az is, hogy könyvtári nézeteit forradalmár és marxista voltából vezették le, rokonították.

Az 1960-as évek derekán Kovács Máté szólalt meg kétszer Szabó Ervin ügyben. Ő is úgy látta, hogy Szabó Ervin „Marx és Engels példájára maga is marxista igényű művelődéstudomány és bibliológia legelső és legjelentősebb hazai művelőjévé vált.” Arra következtetett, hogy Szabó Ervin viszonylag kevesebbet foglalkozott a könyvkultúra kérdéseivel, mint a könyvtári kultúra korszerűsítésének problémáival. Viszont „az olvasmány és közművelődés összefüggései erősen foglalkoztatják [...] Szabó Ervin művelődéspolitikai gondolkodásában minden út a könyvtárhoz vezetett.”

Kovács Máté Szabó Ervin halálának 50. évfordulója idején a Könyvtáros c. szaklapban vizsgálta példáját. Itt is azt akarta igazolni, hogy „a kiadványokat és könyvtárakat nem önmagukban, hanem társadalmi összefüggéseikben szemlélte, az olvasás jelentőségét a társadalom politikai, gazdasági, kulturális fejlődésében betöltött, ill. betölthető szerepe alapján értékelte.” Megismételte, amit a könyvtárosok vallottak Szabó Ervinről: könyvtáros volt egész életében.

A feltűnő, hogy a két volt parasztpárti, Kovács Máté és Sallai István, a marxistának aligha, legfeljebb kényszerből marxizálónak nevezhető mérvadó két könyvtárpolitikus - egyaránt szocialistának tekintette Szabó Ervin törekvéseit. Sallai azzal indított, hogy sem Szabó Ervinnél, sem a tanácsköztársaságiaknál nem mutatható ki Lenin tárgyba vágó írásainak hatása (ez igaz! TGY), mégis mindketten (mármint Lenin és Szabó Ervin TGY) „az angolszász könyvtári rendszerből indultak ki könyvtári elképzeléseik megfogalmazásánál. [...] A népkönyvtárak helyébe az angolszász minta szerinti nyilvános könyvtárat (public library) kívánták ’átplántálni’.

Sallai szembe szállt a Szabó Ervin korában elkezdődött, aztán később is elhangzott váddal: „manapság is hallható vélemény szerint

Szabó Ervin azért lépett fel a könyvtárak irányzatossága ellen, hogy marxista műveket is bevihessen a könyvtárakba. Ez Szabó Ervinhez méltatlan feltételezés: ő az általános emberi haladás érdekében, nyilvánvalóan a gondolkodás joga érdekében és a public library általánosan elfogadott irányelveinek megfelelően követelte minden politikai irányzat érvényesülését.”

1988-ban magam is hozzászóltam a Szabó Ervin-kérdéshez. Talán érthető, hogy az akkori politikai környezetben nálam is a szocialista könyvtárpolitika előfutárja jelszó bizonygatása volt a fő cél. Néhány kérdésben azonban új megközelítést is sikerült találnom könyvtárosi munkássága megítéléséhez. Felvetettem, hogy a szakirodalomban túlteng munkásmozgalmi tevékenysége. Az akkori szakirodalommal szemben sikerült bizonyítanom, hogy könyvtárosi tanulóéveinek szakasza rövidebb volt. 1900 elejétől a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárának programja, majd annak kivitelezése teljesen önálló, érett munka volt. Hangsúlyoztam, hogy kezdettől jelentős bibliográfusi munkát is folytatott. Jelentőséget tulajdonítottam a pécsi szabadtanítási kongresszuson tartott előadásának. Leírtam annak az angolszász típusú nyilvános közkönyvtár modelljének átvételében játszott szerepét. 1907-től egyre inkább polgári demokratikus könyvtári célok hevítették. Hangsúlyoztam, hogy Szabó Ervin már a hivatali szakkönyvtárt társadalomtudományi, szélesebb körű szakirányban fejlesztette. „1910 táján a marxista Szabó Ervin valóban igazi polgári demokratikus könyvtárügy kifejlesztésén fáradozott.”

Kétségtelen, hogy az elmúlt fél évszázadban – magyarázható okokból! – Szabó Ervin szerepét megemelték és vele szemben Gulyás Pált a hazai könyvtáros közvélemény háttérbe szorította. Viszont 1990 után többen úgy érezték, hogy Gulyás Pálnak igazságot kell szolgáltatni. Ez a törekvés azonban helytel-közzel már a másik végletbe csapott: Szabó Ervin és Gulyás Pál között lévő kibékíthetetlen ellentét elmosását eredményezte.

A Szabó Ervin kérdést hosszú időre lezárta Litván György nagyszabású monográfiája. Litván persze nem tekintette művét a téma lezárásának. „Nincs okom tagadni, hogy [Szabó Ervin] képe a 'vele' töltött hosszú évek során bennem is többször módosult. Mások

egészen másként láthatják ma is, holnap is. Bizonyos, hogy a Szabó Ervin kérdésben nem ez a munka lesz az utolsó szó.”

Litvánt a marxizmus és a szocializmus híve érdekelte, annak pályafutását vizsgálta. Alapos és hosszú kutatásokra épülő könyvében található adalékok kamarai könyvtárosi idejére, a közgazdasági nemzetközi bibliográfiához kapcsolódó tevékenységéhez, a fővárosi könyvtárosi állás pályázatához. És ottani közel másfél évtizedes munkájához. Litván leszögezte, hogy Szabó Ervin a könyvtárt nem tekintette az agitációs munka területének. Könyvtárosként sajnálom, hogy könyvében a 29. lapon említett, Szabó Ervin által Bécsben vezetett noteszeinek lelőhelyét nem adta meg, mert ebben lejegyezte ottani olvasmányélményeit, gondolatait. (A FSZEK Budapest Gyűjteményében sem tudnak róla. Sándor Tibor szíves közlése.) Belőlük, talán fontos adalékokat tudhatnánk meg könyvtárosi pályájára hatást gyakorló olvasmányairól is – mert volt ilyen.

Litván György 1993-as monográfiájában azt a következtetést szűrte le, „Szabó Ervin gondolkodónak is, embernek is roppant ellentmondásos egyéniség. Nem véletlen, hogy halála után annyi felől tartottak rá igényt, hogy szinte minden baloldali irányzat megtalálta benne a magáét, hogy időről-időre más és más vonása, oldala került előtérbe.”

1990 után megnyílt a lehetőség arra is, hogy a könyvtáros Szabó Ervin is sorra kerüljön. A sort Voit Krisztina nyitotta meg. 1992-ben. Kégli Ferenc könyvéhez 1993-ban írt Bevezetőjében részletesebben kifejtette, hogy Szabó Ervin korában szinte mindenki nyilvános közkönyvtárt akart a számottevő könyvtárosok és politikusok között. Voit azt is észrevette, hogy Ferenczi Zoltánék szerint „e könyvtárnak elsősorban nemzetnevelő, népművelő funkciója van. Szabó Ervin viszont úgy látta: 'Olyan művelő intézményre van tehát szükség, amelyben mindenki megkapja, ami egyéni ízlésének megfelel...'”

2002-ben visszatért Voit Krisztina a témára. A közgyűléseket „bombasztikus”-nak nevezte, de „Wlassics itt elmondott és közreadott írásaiban újra és újra felbukkan a 'nagy ábránd.'” Újra leszögezte, hogy „biztosan elmondhatjuk, hogy Szabó Ervin elsőrendű szerepe nem a fogalom megismertetésében rejlik, mint sokáig hittük.” Voit jól látta:

„A probléma gyökere: ki a könyvtárak fenntartója.” Végül: „a ‘public’ kevés, ha nincs mögötte társadalmi akarát. Hiszen ami valójában igazán hiányzott és ma is hiányzik az a szemlélet, ami jó százötven éve más, szerencsésebb nemzeteknél élteti.”

Az 1990-es évek elején Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola kapcsolatba került a stuttgarti könyvtáros főiskola rektorával, Peter Vodosekkel. Vele beszélgetve kiderült, hogy ő Eduard Reyer bécsi professzorral és könyvtáralapítóval, én pedig Szabó Ervinnel foglalkoztam. Vodosek javasolta, hogy foglaljam össze a német nyelvterület számára Szabó Ervin tevékenységét és ő közölte a Buch und Bibliothek c. folyóiratban. Így közölhettem a „... nemcsak korán halt meg, hanem korán is született...” című írásomat. Idéztem egyik kései méltatójától, hogy ő „a szabad bírálat fanatikusa, az igazság és a kutatás szabadságának bajnoka volt.” Részleteztem könyvtárosi és bibliográfusi életpályáját, pécsi előadását, amelyben többek között a nyilvános könyvtár és a felnőttoktatás, a szabadművelődés összekapcsolásának előnyeit hangsúlyozta. Ugyanezt tette híres Emlékiratában: a könyvtár, a múzeum és a szabad főiskola összekapcsolását javasolva, egy épületben elhelyezve. Ebben az írásomban persze már szó sem volt arról, hogy Szabó Ervin a szocialista könyvtárpolitika előfutárja lett volna.

Katsányi Sándor először a két vitázó viszonyával kapcsolatosan fogalmazott meg merész hipotézist, kerekített kettejük köré érdekes és szellemes - mesét. Abban feltétlenül igaza volt, hogy ugyan „Ha a public library ‘fel is volt fedezve’, de a szakma adós volt beható értelmezésével, tüzetes leírásával és főleg a hazai megvalósítás mikéntjének kidolgozásával. [...] Különösen a hazai adaptáció jelentett nehéz feladatot. [...] hiányzott ui. a megvalósítás legfontosabb feltétele: a saját könyvtárat igénylő és azért áldozni (adózni) is kész erős polgárság.” És abban is egyetértünk, hogy „a népkönyvtár intézménye torlaszolta el az utat a valóban korszerű nyilvános könyvtár elől.” Tárgyalta Katsányi a pécsi szabadtanítási kongresszus vitáját és azt hangsúlyozta, hogy a keményen vitázók mellett voltak ott mérsékeltek is és a „nyitottabb gondolkodásúak csoportjában megvolt a készség a problémák liberálisabb szellemű megoldására is.” Ezzel a

felismeréssel Katsányi azt a merész hipotézisét készítette elő, hogy 1907 után volt egy pillanat, amikor látszott lehetőség az ellentétek feloldására. Ilyen alkalomnak írta le a kongresszus utáni hivatalos lépéseket, közte mindenekelőtt Gulyás Pál népkönyvtári kézikönyvét és a nevével fémjelzett új népkönyvtári címjegyzéket. Erről később lesz szó, de már itt jelezzük, hogy valószínűleg megtévesztette Katsányi Sándort Szabó Ervin kedvező recenziója Gulyás kézikönyvéről. „Gulyás kézikönyve a közkönyvtári kérdéskörnek sikeres szintézisét adta [...] A történetnek ezen a pontján Gulyás és Szabó a leglényegesebb kérdésekben találkoztak.” Azt is részletezzük majd, hogy a Ferenczi Zoltánék által szerkesztett javaslat nyomán készített Szabó Ervin által írt emlékiratban, vagyis a nyilvános közkönyvtár megvalósítási tervében volt kompromisszum. De az én megítélésem szerint a kézikönyv kapcsán Szabó Ervin tett gesztust, aztán a Szabó Ervin féle emlékirat kapcsán már elmérgesedett kettejük vitája.

Katsányi ebben az írásában azt a kérdést feszegette, hogy volt-e esély Magyarországon a századelőn az angolszász polgári liberális public library adaptálására a hazai viszonyok közt és milyen (esetleg nyugateurópai, német, francia, olasz stb. példára) megalkuvások mellett.” Az én utólagos véleményem szerint a hivatalos könyvtárpolitika törekvései semmiféle eredményre nem jutottak, Szabó Ervin – kompromisszumokkal – a fővárosban legközelebb jutott, de a vitában bizonyos elvekből nem engedhetett.

Katsányi másik fontos írása Szabó Ervin könyvtárpolitikusi arcképét vette elő 2001-ben. Voltaképpen ebben az írásában lett Katsányi az évtizedekig egyoldalú megítélés miatt előttünk tátongó számos kérdés felülvizsgálatában az igazi kezdeményező.

Senki nem vitatta, hogy Magyarországon Szabó Ervin volt az egyik legjelentősebb könyvtárpolitikus. Ezért talán meglepő, hogy senki sem tette fel eddig a kérdést: mikor vált könyvtárpolitikussá. Katsányi igen s a válasza: az iparkamarai, az ún. Népszava korszakában „eltorlaszolta önmaga elől merev ideológiai, politikai nézeteivel” azt, hogy könyvtárpolitikus legyen. Nem vitás, Szabó Ervin ekkor volt a legharcosabb mozgalmár, de a magam részéről már könyvtárpolitikusi mozzanatokot látok abban, ahogyan Lánchy Leó számára leírta, milyen

szakkönyvtárt akar. Aztán ezen közben írt két könyvrecenziójában jócskán könyvtárpolitikus erényeket csillogtatott. S valóban, könyvtárpolitikusként láthatta meg a lehetőséget azzal, hogy a fővárosi könyvtárral merre haladjon. S innentől már egyetérthetünk azzal, hogy 1907-től, előbb az Értesítőbe írt eszmefuttatásban, még inkább a pécsi szabadtanítási kongresszuson és azután megmutatkozott az igazi (köz)könyvtárpolitikus – tévedéseivel együtt.

Nem vitás az sem, hogy a korábbi óhajszerű megfogalmazások után, Magyarországon 1907-ben lépett elő komoly kérdéssé a public library ügye, mind hivatalos részről, – de ne fosszuk meg a dicsőségtől – mind Szabó Ervin részéről is. Ekkortól zajlott a kétféle megközelítés vitája a nyilvános közkönyvtárért. S már itt tegyük hozzá: sikertelen kísérlet volt előbb Wlassics részéről a nyilvános közkönyvtár nemzeti könyvtárból való megvalósítási javaslata. Sikertelen volt Ferenczi Zoltán, majd később Mihalik József és Gulyás Pál vitája, de utóbbinak kézikönyvében javasolt, népkönyvtárakból való kifejlesztési javaslata is. (Még akkor is, ha utóbbiból kompromisszumként Szabó is bevett néhányat Emlékiratába.)

Talán a legfontosabb kérdésfelvetése az volt Katsányinak: megvolt-e Magyarországon (országosan biztosan nem! TGY), vagy legalább a főváros (talán igen! TGY) rendelkezett-e olyan polgársággal, amely olvasásbarát és igényli könyvtárát. Ez kulcskérdés a téma megítéléséhez. Aztán felvetette – joggal – Katsányi azt is, hogy a public library nem (önálló) könyvtár, hanem rendszer, központ és fiókkönyvtárak hálózata.

Katsányi Sándor intézménytörténetében jól láttatja azt is, hogy nem csak az angolszász típusú könyvtár megvalósításának vitája folyt, de Szabó Ervin újra akarta gondolni a fővárosi könyvtárak munkamegosztását és a specializálódás igényével lépett már ekkor föl. S az is pontos és fontos distinkció részéről, hogy Wlassicsék állami könyvtárakat akartak, Szabó viszont fővárosi intézményt - tegyük hozzá: amit a városi polgárság tart fenn. S amely Magyarországon 100 év alatt sem valósul(hatot)t meg. Ha angolszász könyvtárt akart, Szabó Ervin ebben a kérdésben nem engedhetett. Alapvető axiómát fogalmazott meg Katsányi: „a public library világszerte csak a

polgárosodott nagyvárosok talaján tudott létrejönni, tehát Magyarországon csak a gyorsan fejlődő Budapesten volt táptalaja...” A public library városi könyvtár, a kistelepülések ellátására az angolszászok sem találtak - akkor még (!) - megoldást.

Másik kulcsfontosságú megállapítása Katsányinak és ráadásul az addigi felfogással szemben: „Szabó Ervin könyvtárpolitikai koncepciója egyértelműen liberális alapelvekre épült...” S megtoldotta: „Wlassics és köre merőben más nagypolitikai, stratégiai célokat állított.” Tehát Katsányi szakított a szocialista könyvtárpolitikus nézettel. Rámutatott a Litván által is sokat hangsúlyozott megállapításra: Szabó Ervin bizony ellentmondásos ember volt, aki politikusként szemben állt a liberalizmussal, könyvtárosként azonban polgári liberális könyvtáreszmény híve volt, kezdettől mindvégig - teszem hozzá én. És már itt leszögezte Katsányi azt is, hogy mindazok a támadások, amelyek vitapartnerei részéről, köztük könyvtárosoktól és a bulvársajtó képviselőitől érték, „mind a politikus Szabó Ervin ellen szóltak, s egyetlen sincs, amely a modern nyilvános könyvtár létjogosultságát önmagában kérdőjelezné meg, 'népkönyvtári' alapállásból.” Katsányi szerint „Gulyás Pál volt az első, aki Szabó könyvtárpolitikáját mindenestől szocialistának minősítette – nem is sejtve, mennyire hosszú sort nyit meg ezzel.”

Nem sokkal monográfiája elkészülte előtt, Katsányi Sándor fontosnak tartotta, hogy visszatérjen a hálózat kérdésére. Itt már nem 1907-től eredezteti Szabó Ervin nyilvános könyvtári törekvéseit, hanem talált 1902-ből egy név nélkül, de Soós Pál nyomán neki tulajdonítható írást, amely „a szabadoktatás kérdésével foglalkozik, ott találtam a public library problematika kifejtését, tömören bár, de lényegre hatóan és korántsem mellékesen.” Ez is megerősítette Katsányiban, hogy a nyilvános könyvtári mozgalom kibontakozását Budapesten a szabadtanításban és a fővárosi szociálpolitikában kell keresni és nem a könyvtárügyben. Katsányi a szabadtanítás, s azon belül a munkásoknak is szervezett előadások fontossága mellett, megállapítja, hogy „a könyvtáros Szabó Ervint is – [szerinte] paradox, szerintem nem is annyira paradox módon – a szabadoktatás ügye vezette el [hiszen akkor már jócskán benne volt a szabadoktatásban a

Huszedik Század és a Társadalomtudományi Társaság révén is TGY] a közkönyvtárak szervezésének programjához.”

Végül megfontolásra érdemes megjegyzést tett Katsányi Sándor a Szabó Ervin életmű összegzéséhez is. „Szabó Ervin legtöbbször [én inkább maradnék a többszörnél TGY] csatát vesztett. Elvesztette a csatákat, de megnyerte a háborút. Megteremtette Budapest modern könyvtárügyének maradandó magvát.”

Úgy látszik, nem minden Szabó Ervin megítélésébe beleszóló olvasta Litván György könyvét, mert jó negyedszázaddal könyvének megjelenése után kezdeményezték Szabó Ervin nevének elvételét a Fővárosi Könyvtártól. 2010. szeptember 19-én a Nemzeti Konzervatív Történetkutató Alapítvány azt kezdeményezte, hogy fosszák meg a Fővárosi Könyvtárt névadójától. Miért viseli egy kommunista ideológus nevét a budapesti könyvtárhálózat? címmel vitát kezdeményeztek. Azt nehezményezték, hogy a „majdani kommunista diktatúrát megalapozó művek propagandáját vállalta, Marx és Engels írásait népszerűsítette, ő írta a Kommunista Kiáltvány első magyar fordításának előszavát, üdvözölte és támogatta a Lenin-féle bolsevik puccsot.” Ez utolsó félmondat a legsúlyosabb tévedés, ezért nincs helye a törekvésnek. (Más állítások persze valóságok.)

A vitában Tamás Gáspár Miklós kijelentette, hogy Szabó Ervin nem lehetett bolsevik és ezt fölényesen bizonyította is. Végül az akkori főpolgármester, mint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárt fenntartó önkormányzat vezetője, levette a napirendről a témát.

3. A kamarai könyvtáros

Szabó Ervin kapcsolata a könyvvvel, könyvtárral korai. Élete végén maga így vallott: „Nekem abban a szerencsében volt részem, hogy a szülői házban viszonylag nagy és igen gondosan válogatott könyvtár állt rendelkezésemre. Így a világirodalom legjavával már akkor ismerkedtem meg, amikor társaim még az iskolai szerzőkkel vesződtek.” Széleskörű könyvismerete, magasfokú tanulni vágyása lehetett az oka, hogy tanulóként megbízták iskolája ifjúsági önképző köri könyvtárának vezetésével. Így keletkezett első könyvtári publikációja is: társaival együtt, de vezetésével szerkesztett és nevével közreadott katalógus. 17 éves korában közreadta az önképző köri könyvtár „tudományos repertóriumát”. Pályakezdése sem szokványos.

A könyv iránti érdeklődése elkísérte egyetemi évei alatt, ekkor főképpen közgazdaságtannal és annak könyvészetével foglalkozott, azt írta fővároshoz beadott pályázatában, a Curriculum vitae-ben. 1899. októberétől „hajlamaimnak megfelelőleg a képviselőház könyvtárába léptem, mint gyakornok azzal a céllal, hogy magamat a könyvtárosi pályára kiképezsem”. Litván szerint is, „néhány hónap alatt megtalálta az alkatának és hajlamának megfelelő munkakört és létformát.”

A parlamenti könyvtári gyakornokoskodás bizonyára hasznos volt számára, mert ott éppen a képviselőház könyvtárát készítették elő az új országházba való költözésre. Így részt vehetett könyvrevízióban, a katalógus fölülvizsgálatában és a cédulakatalógus rendezésében. Főnöke, Küffer Béla parlamenti könyvtárnok (mai szóval könyvtárvezető) azt írta róla, hogy 1899. október 27. óta kiváló hozzáértéssel tesz a könyvtárban szolgálatot. Mindössze néhány hónapot töltött a képviselőház könyvtárában. Ezért valószínű, hogy külföldi tanulmányai alatt is szerzett ismereteket, tapasztalatokat

Nincs okunk kételkedni abban, hogy ottani tanulmányai idején megismerkedett bécsi könyvtárakkal. Sőt megkockáztatjuk, hogy akár Eduard Reyer professzorral, a bécsi könyvtárügy és a Zentralbibliothek megteremtőjével, az angolszász könyvtári elvek bécsi hívével is megismerkedhetett.

Litván szerint a Bécsből hazatérő Szabó Ervin „mindenekelőtt a szocialista mozgalom harcosa akart lenni”, de megemlítette azt is,

hogya a kínálkozó két állásajánlata közül, nem a szakszervezetit, hanem a parlamenti könyvtárost fogadta el, mert ezzel anyagilag is függetlenné válhatott. Pulszky Ágost, Krejcsi Rezső hazai patrónusai mellett, bécsi szállásadójának és atyai barátjává lett Samuel Klatschko levelének is szerepe lehetett abban, hogy Szabó Ervin a könyvtárosi állást vállalta el. Esetleg már 1899-ben is a kamarai könyvtárosság perspektívájával. „Nézetem szerint tehát dr. K.(rejcsi) ajánlata rendkívül szerencsés megoldása a Szabó-kérdésnek és az Ön részéről felelőtlenség lenne, ha nem fogadná el.” – írta Samuel Klatschko. Minthogy ez idő tájt már a munkásmozgalomba, a Népszava munkájába is bekapcsolódott, 1900-ra tehát kialakult – ahogy Litván György megfogalmazta – „az a kettős szerepkör, amely végig kíséri életét és munkásságát: a tudós könyvtáros, majd szociológus, történetíró és kultúrpolitikus, akiről köztudott volt, hogy főbb szellemi érdeklődése és igazi lelki vonzalmai szerint a szocialista mozgalomhoz tartozik.” Csak hát főfoglalkozása a könyvtárosság lett.

Szabó Ervin pályaválasztása, pályakezdése magasfokú tudatosságot mutat. Személyes és alkati tényezőkön túl, a tágabb életcél szolgálata is motiválhatta. Szerintem mindössze ennyi volt számára a tanuló időszak és sajnáljuk, hogy nem tudjuk igazán, hogy Bécsben kitől és mit tanult, olvasott.

1900 februárjától 1904 április végéig, előbb megbízással, 1900 novemberétől véglegesítve a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárosa volt Szabó Ervin.

Ez a fejezet azt akarja bizonyítani, hogy ez az idő már érett, nemzetközileg elismert, könyvtárosként és bibliográfusként végzett korszaka életének – természetesen mozgalmi tevékenysége mellett. A kamarai könyvtár rendezése és működtetése teljesen önálló alkotása – a tervezettől a megvalósításig. Nagy valószínűséggel Szabó Ervinnek azért volt szüksége parlamenti gyakorlásra, hogy dokumentálhassa: alkalmas a kamarai feladat ellátására.

Szabó Ervin „európai viszonylatban is magas színvonalú, nyilvános közgazdasági szakkönyvtárra” vonatkozó terve, s annak megvalósítása már ízig-vérig angolszász volt, elsősorban amerikai vonásokat (is) mutatott. Tanulva végezhetette munkáját. Az ekkor még

gyér könyvtári publikációi (miközben ontotta más irányú írásait) között kevés külföldi kötetet ismertetett – de ezek nem voltak angolszászok.

Litván György szerint Pulszky valószínű támogatása mellett, 1900. február 12-én Fejérpataky László múzeumi és könyvtári országos felügyelő is levelet küldött Lánczy Leóhoz Szabó Ervin alkalmazása ügyében. „Könyvtári és bibliográfiai ismeretei, kiváló buzgósága és könyvtári rátermettsége” alapján ajánlotta a fiatal gyakornokot. Litván szerint az sem kizárt, hogy Szabó Ervin már 1899 decemberében látogatást tett a kamarai elnöknél.

Lánczy tervet dolgoztatott ki Szabó Ervinnel, aki ezzel egy-kettőre elkészült és hamarosan szállította is terjedelmes és nagyvonalú tervét. Ennek a tervnek lényege szerint „a gyűjtemény nemzetközi anyaga, osztályozási rendszere, elhelyezése, használata, az olvasók útbaigazítása, a kutatók kényelme és vonzása tekintetében a legújabb és legkorszerűbb elveket és gyakorlatot követi.” Lánczy meghallgatta Szabó Ervint és rábízta a könyvtárt, csináljon mindent belátása szerint. Egyetlen kérése volt: megnyitáskor adják ki a könyvtár katalógusát. Hiába sorolt ellene szakmai érveket Szabó Ervin (egy katalógus soha nem lehet teljes, mert közben is gyarapszik, katalógus előállítási költségeit is könyvvásárlásra lehetne fordítani).

Mit alkotott Szabó Ervin 1900 februárja és 1904 áprilisa között, amíg a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárosa volt?

Szabó Ervin ebben az időszakban rendkívüli aktivitást mutatott mozgalmi tevékenységében, de sokat és gyorsan végzett könyvtárában is: 192 nap alatt rendezte a kamarai könyvtárat. Litván következtetése: Szabó Ervinnek „A könyvtári munka és a környezet oly annyira megfelelt elmélyedésre és rendszerességre vágyó, pedantériától sem mentes természetének, hogy élete végéig kitartott mellette.” Hozzátette, „A kamarai könyvtár meg éppenséggel különleges előnyöket kínált [...] érdeklődési körének nagyrészt megfelelő kis szakkönyvtárban, ahol jórészt szabadon érvényesíthette és próbálhatta ki modern könyvtárépítési, -berendezési és működtetési elveit. De maga a Kamara is viszonylag haladó intézménynek számított kora Magyarországon [...] ülésterme később rendszeresen szolgált színhelyül a Társadalomtudományi Társaság vitáinak,

olvasótermében a magyar gazdasági élet és polgári politika képzett és tájékozott emberei fordultak meg.” (Így könnyen megismerkedhetett a Társadalomtudományi Társaság prominenseivel. TGY) És azt is okkal jegyezte meg, mert hiszen így teljes a kép Szabó Ervin kettős voltáról: „a könyvtárban megismert statisztikák, folyóiratok, közgazdasági, szociálpolitikai, jogi és államtudományi munkák és a napi sajtótermékek állandó, bőséges nyersanyagot szolgáltatnak a magyar társadalmi állapotokat vádoló cikkeihez.” 1900. november 20-án azzal kérhette véglegesítését, hogy „A könyvtárt teljesen újonnan katalogizáltam, az átköltöztetést a lehető legrövidebb idő alatt minimális költséggel eszközöltem: új helyiségben – melynek berendezési munkálataiban szintén nem kis részem volt – a könyvtár teljesen rendezve van, katalógusa kész a nyomtatásra: bizonyosságai annak, hogy az állásom iránt támasztható követelményeknek teljes mértékben megfelelni képes vagyok.” Önéletrajza segítségével még bővebben írhatjuk le kamarai munkáját. „Ezen működésem alapján [...] két év szakadatlan könyvtártani és könyvészeti munkálkodással telt el, amelyről annak nyomdafestékkal megrögzített része teljes képet nem adhat. A teljesen elhanyagolt kamarai könyvtárt többől kellett újjáalakítanom: újonnan lajstromozni, egységes fejlesztésének irányelveit megállapítanom, ezek szellemében egyrészt a szükséges kimustrálást, másrészt a mellőzhetetlen kiegészítést végrehajtanom; közben a könyvtárt előkészítenem. Két év alatt az eredetileg körülbelül 10 000 kötetből álló könyvhalmaz egytizedének kiselejtezése után, aránylag csekély anyagi áldozattal 18 000 kötetnyi, szisztematikusan rendezett közgazdasági és jogi könyvtárrá fejlődött [...] amiről a mellékelt katalógus tanúskodik. Technikai berendezése számos más könyvtárnak (többek között az Országos Magyar Gazdasági Egyesületének) mintául szolgált; magát a könyvtárat pedig, bár éppenséggel nem tartozik a legnagyobbak közé, sűrűn és szívesen keresik föl tanulmányaik céljából kiváló szaktudósok, egyetemi tanárok, magas rangú tisztviselők stb.”

A summázat mögött lenyűgöző teljesítmény húzódik: a könyv- és folyóiratanyag rendezése (átválogatása, selejtezése, a hiányok pótlásának megkezdése, közte széleskörű kiadványcsere kiépítése

használó külföldi könyvtárakkal), a teljes állomány katalogizálása és osztályozása. S ez utóbbi Magyarországon egészen új módon történt! Az egységesség hiányát mutató hazai gyakorlattal szemben az ún. „porosz instrukciókat” alkalmazta, kis módosítással. Ezt jelzi első „könyvtártudományi” publikációja/műhelytanulmánya. Leszállítanánk írásának értékét, ha az írást – mint többen, köztük Kőhalmi Béla is tették – pusztán felkészülésnek, vagy éppen egyszerű ismertetésnek minősítenénk. Műhelymunka, egy sor idevágó forrás és az itthoni gyakorlat ismeretét igazoló eszmefuttatás, amelyben ráadásul már könyvtárelméleti és könyvtárpolitikai megfontolások is helyet kaptak. Bizonyoságként idézzük néhány megjegyzését! „Nemcsak mint katalogizálási szabályzat, hanem szintén, mint a könyvtárak együttműködésének egy másik darabja érdemli meg tehát a porosz utasítás figyelmünket.” Helyesli a könyvtári katalogizálás és a bibliográfiai számbavételhez szükséges leírás különválasztását, az előbbiekhez elfogadta az egyszerűsítést, „Bibliográfiai szempontból talán kívánatos a lehető ragaszkodás a másolandó könyvcímhez, úgy, ahogy a könyvön áll, de a betűrendes katalógus célja nem más, mint hogy a könyvnek létezéséről gyorsan meggyőződjhessünk. Minél egyszerűbb, átnézetesebb, egyöntetűbb a katalógus, annál jobban szolgálja a célt.” Konklúziója több, mint szellemes, könyvtárpolitikusai tett. „A tudomány és a könyvtárak érdekei megkövetelik egységes katalogizálási szabályok követését [...] Vajon Magyarországon is addig várunk, amíg éppen a német példát lehet követni?”

A belga Armin Graesel könyvtártani kézikönyvének ismertetése két évvel későbbi, az ismertetett 2. kiadás abban az évben jelent meg. Ez is műhelymunka. Újabb tanulmány értékű ismertetése meggyőzi olvasóját: szerzője alapos nemzetközi szakirodalmi ismeretekkel rendelkezik. Írása azt bizonyítja, hogy Szabó Ervin nemcsak gyakorlati, de elméleti téren is az egyik leginkább felkészült hazai könyvtáros. Olyan „tanuló” volt, akinek már egyéni nézetei voltak, helyenként egészen kikristályosodott koncepcióval rendelkezett.

Amerikai mintára az akkori Magyarországon ismeretlen gyakorlatot követte: „12 ½ és 7 ½ cm nagyságú kartoncédulára” másolva cédulakatalógust készített. Mégpedig kétféle: az előbbiek

alapján betűrendest és „rendszerest”. Ehhez is új megoldást választott: Magyarországon először a Dewey-féle tizedes rendszert alkalmazta. (Nemcsak ezt vette át az amerikaiaktól, hanem például vasszerkezetű polcrendszert, amerikai típusú cédulakatalógus szekrényt is.) A nyomtatott katalógusban indokolta választását. 1902-től használta a decimális jelzeteket a Mandello Gyula szerkesztette Közgazdasági Szemlében közölt közgazdasági bibliográfiában, az abból kifejlődött – s a brüsszeliéhez kapcsolódó – nemzetközi vállalkozásban, a Bibliographia Economica Universalis-ban (BEU) is. Alapállását tükrözi az újszerű könyvtárpolitikai gondolkodásra valló megjegyzése, hogy „A kísérlet kihívja majd a kritikát, javításra ösztönöz, s így magától közelebb visz a tudósok és bibliográfusok eszményéhez: a nemzetközi bibliográfiához.” Az a gondolata sem tanulság nélküli, melyben azt fejtegeti, hogy a könyvtár, illetve a bibliográfiai rendszer nem veheti át mechanikusan a tudományok rendszerét, belső logikáját, mert a dokumentum, az állomány nem fedti pontosan ezt a rendszert, s ha átvenné, hamis, torz tükröt tartana éppen ezáltal a tudomány elé. „A bibliográfiai rendszer ezért szükségképpen kompromisszum a tudomány és a gyakorlati szükségletek közt és ilyen kompromisszum a decimális rendszer is.”

Litván György Szabó Ervin kamarai könyvtárosságát így értékelte: „A könyvtár egész berendezésében Szabó Ervin a századforduló legmodernebb elveit, elsősorban amerikai példáit követte. (Ismerte és tanulmányozta a public library intézményét és működési rendszerét.” Olyan könyvtárat képzelt el – írja Varró István –, amely kényelmes otthonosságával, könnyűvé tett használhatóságával ne csak kielégítse, de vonzza is, ösztönözze is igénybe vevőit.” Erre szolgáltak a célszerűen tervezett, állítható lappal ellátott olvasó- és munkaasztalok, a szükség szerint szabályozható és kiemelhető vaspolcok, az akkor új rendszerű, ma általánosan ismert katalógusfiókok, a kényelmes ülőbútorok és egyéb berendezési tárgyak. A legfőbb újítás azonban a könyvanyag itthon merőben ismeretlen csoportosítása, a Dewey-féle tizedes osztályozási rendszer első hazai alkalmazása volt. Ennek alapján készült a könyvtár nyomtatott és cédulakatalógusa, s az olvasók – Varró szerint – „könnyen megtalálhatták és leemelhették a polcról a

hozzáférhetően elhelyezett könyveket.” Jegyezzük meg, hogy a polcokhoz való szabadhozzáférés gyakorlatilag – később általánossá vált kifejezéssel - szabadpolcot jelentett.

Szabó Ervin azzal is megkönnyítette a könyvtár használatát – a nyomtatott katalógus kézbeadásán túl -, hogy könyvtárában tájékoztató (referenz) szolgálatot valósított meg. Adottságai kihasználásaként jelent meg szakirodalmi szemléje a Huszadik Században, illetve szakirodalmi kalauza a Szocialista diákok könyvtára sorozat 3. köteteként. Az utóbbi füzet, mely a társadalomtudományok tanulmányozásának indoklása mellett, a kezdők munkáját akarta megkönnyíteni, módszertani útmutatást adott. Felsorolta az alapvető kézikönyveket, a leggazdagabb segédkönyveket, s a mű lelőhelyét.

Mindezért az alig huszonéves Szabó Ervin nem tanulóéveit élte, hanem bámulatraméltóan kialakult egyéniség, akinek csodálatos érzéke volt szakirányú és sokat produkáló munkához. Figyelemre méltó, hogy eszmei-politikai téren vele ellentétes oldalon álló főnökei ekkor és egész életében, hagyták dolgozni, támogatták munkájában. Egyetértőleg idézhető Walleshausen Gyula: „Ő tudta mindazt a könyvtárról, annak szervezéséről és használatáról (sőt a használóról!) a könyvismerettől, a könyvtártechnikától egészen a referenz szolgálatig, amit a kor könyvtárosa egyáltalán nem tudhatott.” Érdekes megjegyzést tett Varró István emlékezésében: szerinte Szabó Ervin „eleve átmeneti munkának tekintette [tudniillik a kamarait] és alighogy elkészült vele, átvette a Fővárosi Könyvtárt.”

A fővárosnál ismerhették Szabó Ervin munkásságát. Harrer Ferenc, Wildner Ödön tanácsnokok például ismerhették Szabó Ervint a Társadalomtudományi Társaságból. Tudhatták, hogy ő fogalmazta a bejelentést: „Budapest fő- és székváros tekintetes Tanácsának”, hogy „a teleknek a székesfőváros részéről a kamarai székház építésére történt átengedése fejében [...] a kamara tisztelettel bejelenti a tekintetes Tanácsnak, hogy könyvtárát a nyilvánosság számára megnyitotta.”

4. Nem akármilyen bibliográfus is volt

Szabó Ervin könyvtárosi-könyvtárpolitikusi és a városi nyilvános könyvtár megteremtésében szerzett érdemeihez képest bibliográfusi tevékenysége kissé árnyékba szorult, noha a kortársak között éppen általa lett elismert – itthon és külföldön egyaránt. 1902-ben Mandello Gyula kitűnő specialistának, szakbibliográfusnak, „tudományunknak bibliográfusá”-nak nevezte. Még legnagyobb későbbi ellenlábas, Gulyás Pál is – noha a decimális rendszerrel nem szimpatizált – recenziójában, elismerte gondos és szakszerű munkáját a kamarai könyvtár katalógusának elkészítésében

Ideje pótolnunk bibliográfusi és nemzetközi tevékenységét!

Szerencsére, már Remete László is felfigyelt erre a hiányra és az 1970-es években, új forrásokat találva, több cikket is publikált ebben a témában. Közlései alapján nagyobb teret lehet szentelni kamarai könyvtárosi időszakában tetten érhetően Szabó Ervin bibliográfusi és ezzel együtt nemzetközi tevékenységének és a tizedes osztályozás hazai meghonosításában és nemzetközivé fejlesztése terén elvégzett munkájának. Mindez bizonyítja, hogy bibliográfusként is kiváló volt.

Gondoljuk meg, 1900 februárjában került a kamarai könyvtárba, s a Közgazdasági Szemle április-júniusi összevont számában már közölte a külföldi és hazai közgazdasági szakirodalom kurrens bibliográfiáját! Akkor, amikor még kurrens nemzeti bibliográfiánk sem volt! Az állandó bibliográfiai rovatot Szabó Ervin vállalta magára. A bibliográfiából aztán éves kötetekbe kumulálva, az egyetemes hasznosítás segítésére született meg a Bibliographia Economica Universalis. Mandello Gyula 1902. november 26-i levelében nyugtázta Szabó Ervin első nagyszabású könyvészeti munkáját, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárának korrektúrára megkapott katalógusának kéziratát. „Roppantul örülök a decimális rendszer alkalmazásának” – és felszólította Szabó Ervint, hogy a Közgazdasági Szemle közleményeit is a decimális osztályozás rendjében közölje. Remete szerint a 921 oldalra terjedő könyvkatalógus újabb határkőnek számított a dokumentáció hazai és egyetemes történetében. Szabó Ervin is méltatta az előszóban a brüsszeli egységesítő törekvéseit és

elsőként adott közre magyar nyelven mutatót a tizedes osztályozási táblázatokból. A katalógus nemzetközi jelentőségére mutatott rá Mandello Gyula a kötetéről írt bírálatában. „Szabó Ervin a társadalomtudományok beosztása körül azzal is érdemeket szerzett magának, hogy azt tökéletesítette és meglelégedéssel halljuk, hogy a brüsszeli nemzetközi intézet e javításokat elfogadja.”

A vállalkozás itthon és külföldön elismerést aratott és Szabó Ervin is büszkén hivatkozott a Curriculum vitae-ben Eduard Bernstein méltatására. A vállalkozás úttörő voltát és az egyetemes törekvésekbe való illeszkedést, egyáltalán a dicséreteket aligha szükséges folytatni. A teljesebb és így reálisabb kép viszont megkívánja, hogy jelezzük, az első pozitív reagálás után a vállalkozást érték bírálatok, kapott elmarasztalásokat is. A bírálatok egyszerre adnak bepillantást a bibliográfiai teljesség és a rendszerezés korabeli problematikájába, az egyetemes igényű vállalkozások akkori nehézségeibe. Szabó Ervin „elkedvetlenedésének” egyik lehetséges okába, ami bibliográfiai tevékenységének szüneteltetését is magyarázza.

Mit kifogásoltak a bírálók? Bernstein a Documente des Sozialismusban Szabó Ervin által jelzett gondolatokat méltányoló, összességében méltató ismertetése után W. Sombart az Archiv Sozialwissenschaft und Sozialpolitikban az évenkénti kumulációt és az átfutási idő miatti késedelmet kifogásolta, s havi vagy inkább kéthetenkénti önálló bibliográfiát sürgetett. Leszögezte, amit mások is szóvá tettek, hogy „magától értetődő, hogy a bibliográfiának tartalmaznia kell a folyóirat-irodalmat, és jó tagolásúnak kell lennie.”

J. Lippert a Die Neue Zeitben kifogásolta a kisebb nyelveken megjelenő írások hiányát.

A közgazdaságtan nemzetközi bibliográfiája a legélesebb bírálatot Adolf Brauntól kapta ugyancsak a Die Neue Zeitben. Szerinte a hiányosságokat a szerkesztői bevezetés nem teljességen sorolja fel. Másik kifogása, a szerkesztők csak az anyag egy részénél dolgoztak autopsia alapján, bibliográfiai segédanyagokra támaszkodtak. Harmadik, valószínűleg az előbbiből eredő, észrevétele, hogy „az osztályozás gyakran csak külsődleges jegyek alapján történik.”

A bírálatok ismertetésével természetesen nem Szabó Ervin érdemeinek csökkentése volt a szándékom, annál is inkább, mivel a bírálatokban voltak igaztalan elemek is. Litván György meg is jegyezte, hogy Szabó Ervin „minden volt inkább, mint felületes vagy dilettáns bibliográfus.” A bírálatok szókimondó megfogalmazásából nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, hiszen az erős, szinte kíméletlen fogalmazás akkor eléggé általános jelenség volt. (Szabó Ervin is tudott keményen bírálni.) Litván megjegyezte, hogy „Szabó Ervin (ezt még sokszor kell majd konstatálnunk TGY) rosszul viselte a kritikát.” A szándék az volt, hogy valósabb kép alakuljon ki Szabó Ervinről, valamint annak megmutatása, a kritikák is hozzájárulhattak a bibliográfiai munkától való visszavonulásában. Szabó Ervin ezt a visszavonulást már 1903. október 27-én Paul Otlethez írt levelében jelezte. Ekkor már fontolgatta másik könyvtárba való távozását. 1902 december 10-én Mandello Gyulának megírta, hogy a közgazdasági bibliográfiát a következő évtől nem folytatja, mert januártól átveszi a Huszadik Század szerkesztését. Publikált levelezéséből azt is tudjuk, hogy mind Lippert, mind Braun bírálatára Szabó Ervin reagált. Sajnos az általa írt leveket csak részben ismerhetjük. A Lippert-bírálat kapcsán írt észrevételeire Johannes Conrad a Jahrbücher ... szerkesztője válaszolt: a nyers kritika egyes kifejezéseit sajnálja, de Szabó Ervin válaszát sem közli. „Az egész forma, melyet választott, lehetetlenné teszi ezt számomra. Több ellenvetését teljesen alaptalannak látom.” Adolf Braun pedig maga válaszolt Szabó Ervinnek 1905 január 9-én. „Rendkívül sajnálatos, hogy bírálatom nem tetszett Önnek. Természetesen kínos nekem, hogy egy elvtársam ellen irányult, de be kell vallanom, akkor sem történt volna másként, ha ezt előzőleg tudtam volna.” Érdekes felfigyelni arra, hogy a nemzetközi közgazdasági bibliográfiára baloldaliak, Szabó Ervin „elvtársai” figyeltek fel. Eszerint Európában a Szabó Ervin „jelenség” nem is volt olyan egyedülálló. A brüsszeliak szintén a baloldalhoz tartoztak, illetve ezek a baloldali recenzensek ugyancsak járatosak voltak mind a szakirodalomban, mind a bibliográfia szakszerű értékelésében. Amit Braun elvárt volna, arra Szabó Ervinnek sok tekintetben nem volt lehetősége, sok szakember bevonásával kritikai bibliográfiát készíteni.

A kamarai katalógusnak és Szabó Ervin szakkibliográfiáinak meghatározó szerepük volt abban, hogy az IIB hamarosan Szabó Ervint bízta meg sorozatukból hiányzó közgazdasági szakirodalom egyetemes bibliográfiájának szerkesztésével. Feltételezhető, hogy Szabó Ervinre Mandello Gyula hívta fel az IIB figyelmét. Szabó Ervin előbb az 1902. évit egyedül, majd unokatestvérével, Pollacsek Laurával szerkesztette a *Bibliographia Economica Universalist*, az 1903-as kötet kettejük neve alatt jelent meg. Az 1904-es kötetten viszont csak egyedül Pollacsek Laura neve olvasható. Szabó Ervin visszavonulásában valószínűleg nemcsak a bírálatok, de az is közrejátszhatott, hogy 1903 végétől már érlelődött benne távozása a fővárosi könyvtárba, s 1904 májusától maga is távol került a szükséges forrásoktól, meg más munkája akadt.

Az 1970-es évek vége felé a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár az IIB-től mintegy 70 levelet kapott, amely azért is fontos, mert köztük számos Szabó Ervin által írtat találtak. Ebből kiderült, hogy Szabó Ervin kapcsolata a brüsszeliakkal nem 1902-ben kezdődött, hanem már 1900-ban. Ily módon Szabó Ervin és a brüsszeliak kapcsolata 1900-1913 között állt fenn – közben szüneteltetve. Sőt Szabó Ervin 1896-ban már találkozott La Fontaine-nel Budapesten, bár ez még valószínűleg mozgalmi találkozás volt.

Szabó Ervin 1904-ben került a fővárosi könyvtár élére. Új helyén is folytatta az angolszász módszerek hazai megvalósítását, ez nem csak a kézikönyvtárra épülő passzív tájékoztatás volt, hanem bevezetett aktív módokat is. Ezek között a negyedévenként kiadott új szerzeményi jegyzékeket, könyvtárhasználati útmutatót, aktuálisnak tartott tematikus bibliográfiákat. Az első 1907-ben jelent meg: *A lakáskérdés és a városszabályozás kapcsolódó kérdéseinek irodalma*. A kiadvány előszavát 1907. július 31-i keltezéssel írta Szabó Ervin. Ebben leírta, hogy amerikai példát követtek a sorozat megindításával: „hisszük, hogy nem lépünk rossz útra, amikor a Fővárosi Könyvtár szakkatalógusának publikációjában ennek az amerikai módszernek a követésére teszünk kísérletet [...] Az itt közölt jegyzék [...] nem a lakáskérdés bibliográfiája. Csupán a lakáskérdés irodalmának a városi könyvtárban meglevő része.”

Szabó Ervin remekül választotta meg a városbibliográfiák témáját, mert azokkal kapcsolódott Bárczy István törekvéseihez, még akkor is, ha hamarosan rá kellett döbbsennie, hogy Budapest nem az USA. Az aktuális kérdéseknek a könyvtárban meglévő irodalmát tárta az olvasók elé, nem titkolva, honnan vette a példát: „alig kétséges, hogy Európában az amerikai könyvtárakat kellene mintául venni”. Valamint „azt hisszük nem lépünk rossz útra, amikor a Fővárosi Könyvtár szakkatalógusának publikációjában [...] az amerikai módszerek követésére teszünk kísérletet.” A lakáskérdés (1907), a községi pénzügy (1908), a választó-reform (1909), a községi szocializmus (1909) aktuális témái irodalmának megjelentetése nem csak új műfajt, hanem példát mutatott arra, hogy miként lehet gyorsan reagálnia a könyvtárnak a fenntartó és esetleg a használók részéről megnyilvánuló vagy éppen lappangó igényre.

5. 1907 fontos év volt Szabó Ervin munkásságában

Tudom, hogy legtöbbször 1904-et emelnék ki, hiszen ekkor került a fővárosi könyvtár élére. Ezt sem hagyom ki, de azért emelem ki a későbbi időpontot, mert addig a fővárosnál ugyanazt tette, amit a kamaránál: rendbe tette és megnyitotta a nyilvánosság számára. Majd közel másfél éven át gyógyíttatni kényszerült magát és 1907-re lett újra munkaképes. Azért emelem ki az 1907. évet, mert ekkor írta első cikkét, tartotta nagyjelentőségű előadását Pécsen. Mindkettőben megalapozta, amit igazában 1910-ben kezdhetett el: az angolszász mintájú nyilvános közkönyvtár létrehozását Budapesten.

A fővárosi szakkönyvtárost keresett 1903-ban. A könyvtár történetéből tudjuk, hogy 1902-1903-ban vita zajlott kétféle könyvtárfejlesztési irány között. Arról vitatkoztak, hogy a Toldy László és társai által képviselt irányban, nagy, általános gyűjtőkörű városi könyvtárrá fejlesszék-e az intézményt, vagy pedig a Kőrösy József által képviselt és Bárczy István (akkor fővárosi tisztviselő volt, később polgármester) részéről is erősen támogatott városi közigazgatási szakkönyvtárrá szervezzék át azáltal, hogy összevonják a fővárosi levéltárral. Az 1903. január 21-i közgyűlés az utóbbi mellett foglalt állást. Kivitelezése érdekében, az összevont intézmény könyvtárában egy könyvtárőri, egy könyvtártiszt és két szolgai állást kell szervezni. 1903-ban Szabó Ervin a szakkönyvtár könyvtárőri állását pályázta meg. Nem tudni, mi készítette arra, hogy elhagyja a kamarai könyvtárt. (Valószínűleg több oka lehetett.) A Kamara vezetői elégedettek lehettek munkájával. Bizonyára kellemetlen lehetett Szabó Ervin számára kényszerű szolgálati kapcsolatban állni a nagytőke embereivel. Ezzel szemben a liberális városigazgatás kellemesebb munkaadónak ígérkezett. Nagyobb fizetésre is számíthatott. Azonban legfontosabb szempont a két könyvtár fejlődési perspektívája lehetett. Szabó Ervin érdeklődési köre szélesebb volt a kamarai könyvtárénál. Kőrösy József kedvelt tanítványának, szemináriumi hallgatójának szán(hat)ta a fővárosi könyvtárnoki állást. Kettejük levelezése konspiratív volt. Ugyanakkor az akkori viszonyok között, ha tisztán a tudomány embere volt valaki, marxista nézetei sem zavarták jövőd

munkáltatóját. Igaz Litván állítása. „Kőrösy és vele az egész liberális városigazgatás, elsősorban Bárczy István polgármester valóban merész és kockázatos lépésre vállalkoztak, amikor közismert szocialistát nevezett ki, pontosabban választott meg városi főtisztviselővé, könyvtárnokká, majd önálló könyvtárigazgatóvá.” Egyetérthetünk vele abban is, a „liberális városvezetőknek soha nem kellett megbánniuk választásukat. Szabó [...] híven betartotta Kőrösynek tett ígéretét...” Szabó Ervin távolodott a mozgalomtól, közeledett a liberalizmushoz.

Van még egy, eddig végig nem gondolt tény! Szabó Ervin kezdettől eleve az angolszász, főleg amerikai nyilvános könyvtár, a polgári liberális demokrácia könyvtári modelljének hívéül szegődött. Nem volt idegen számára a polgári demokrácia – a könyvtárügyben.

Szabó Ervin 1902 körül már rendbe tette a kamarai könyvtárt. Feltehetően nem is tartotta hosszú távú perspektívának a kamarai könyvtárt. Litván szerint már 1902-ben elhagyta volna a könyvtárt és könyvkereskedő, -kiadó lett volna - esetleg. A szándékot igazolni látszik Pór Ödön levele Szabó Ervinhez 1901. október 10-én: szívesen csatlakozna hozzá. Az biztos, kilépett a Népszava szerkesztőségéből és belépett az új társadalomtudományi folyóirat, a Huszadik Század szerkesztésébe. Szabó Ervint ott a „szocializmus irodalmának és mozgalmainak regisztrálására” kérték fel. A Társadalomtudományi Társaságnál megismerte és jó barátságba került Wildner Ödön és Harrer Ferenc fővárosi tanácsnokokkal, akik 1904. március 28-án és 29-én gratuláltak a főváros könyvtárnokának történt megválasztásához.

Szabó Ervin pályázata előre megbeszélte lehetett. Kőrösy József 1903. március 16-i levelében, két nappal a fővárosi tanács döntése után már egyeztetett a fővárosi könyvtárnoki állásról Szabó Ervinnel. Kijelentette: „tőlem, ki a gondolatszabadság és a véleménynyilvánítás jogát annyiszor és oly gyakran az uralkodó áramlat ellen vettem igénybe, természetesen nagyon is távol áll az a fölfogás, hogy valaki tudományos nézetei kifejtésében akadályoztassék. [...] Ismervén az Ön eddigi nyilvános működését, [...] meg vagyok győződve, hogy ön tisztán a tudomány embere, csakis elméleti munkálatai által törekszik a társadalmi és politikai felfogások haladásában és tisztulásában részt venni, [...] Nehogy azonban az a vád érhessen, mintha egy kiváló

fővárosi hivatal betöltésénél kellő körültekintést nem gyakoroltam volna, szívesen venném, ha ebbéli feltevéseimet személyes nyilatkozatával megerősítené.” Szabó Ervin teljesítette Kőrösy kérését: „úgy érzem, hogy teljesen híján vagyok mindannak, ami a tömegek politikai vezérévé, agitátorrá képesíthetne, meg vagyok győződve, mélyen tisztelt Igazgató Úr nem fog abba a helyzetbe kerülni, hogy e tekintetben mulasztást vethessenek szemére.” S ez akkor a fővárosi alkalmazásához, nemcsak Kőrösynek, de a fővárosnak is elegendő volt.

A Toldy féle könyvtár és a fővárosi statisztikai hivatal könyvtárának összevonása 1903-ban lezajlott. Valamiért Szabó Ervin érkezése késett, csak 1904. május 1-jén foglalta el helyét.

Szabó Ervin a fővárosi könyvtárnál is azzal kezdte, mint a kamaraiban: a rendcsinálással. Maga írta, „Az első évek a gyűjtemény rendezésének és a katalógusok egyesítésének munkájával voltak kitöltve.” A két könyvtár mintegy 54 ezer kötetét kellett átválogatniuk, az új könyvtár mintegy 40 000 kötettel indulhatott. Szabó Ervin nem alkalmazhatta a kamarai könyvtárnál jól bevált tizedes rendszert, mert az csak kiegészítésekkel lett volna alkalmazható, ez sokáig késett.

A fővárosi statisztikai hivatalhoz tartozó szakkönyvtárt gyorsan, 1904. októberében sikerült megnyitni a nagyközönség számára – jóllehet a városi tisztviselőket rendezés közben is kiszolgálták. A megnyitást Kőrösy szorgalmazta, s az Szabó Ervin távollétében történt.

Szabó Ervin szindikalista korszakának is volt kulturális vonzata. Részt vett az anarchista gróf Batthyány Ervin bögötei politikai és kulturális vállalkozásában. Ott reformiskolát, könyv- és lapkiadást létesítettek, népkönyvtárt akartak létrehozni. Szabó Ervin az 1900-as évek közepén, „elhatalmasodott betegsége miatt vett ki szabadságot a Fővárosi Könyvtárban” s „barátja, gróf Batthyány Ervin anyagi segítségével külföldön, Olaszországban, Észak-Afrikában, keresett gyógyulást, de állapota tovább rosszabbodott, szemtuberkulózisa súlyosbodott, állandó szemfájás kínozta.” 1905. április végén kezdődött (szem)betegsége, amely másfélévre többször megszakította könyvtári munkáját. 1906-ban különösen keveset dolgozott, ezt jól mutatja biobibliográfiája, amely mindössze egyetlen tételt tartalmaz.

A kamarai könyvtárhoz hasonló módon, Szabó Ervin fővárosi könyvtárát helyben lehetett használni és onnan könyvet kölcsönözni. Itt is újat hozó lépése volt „a referenz szolgálat kiépítése.”

Szabó Ervin, a Fővárosi Könyvtár Értesítőjében, 1907 májusában (a pécsi kongresszus előtt!) nyilvános könyvtári programot adott. „Az a hatalmas mozgalom, amely Nyugati Európa és Északi Amerika városait a nyilvános könyvtárak sűrű hálózatával vonja be, a modern városnak sajátos terméke [...] Új könyvtárak kellettek tehát a régiek mellett (sic! TGY), s újak ott, ahol azelőtt semmiféle könyvtár nem volt: a megnövekedett városokban és a városokká tömörült falvakban. Olvasni akarnak olyanok, akik azelőtt nem igen zavarták a könyvtárak csendjét: az ipari munkás, aki gazdasági és politikai érvényesülésért folytatott harcának gerjesztő elemeit és értelmi igazolását keresi a technika és a természettudomány, de főként a társadalomtudomány és a szociálpolitika új eredményeiben. Derűsebb, s mindenesetre egészségesebb környezetbe menekül az a munkásnő, ki nyomorult, szűk, zsúfolt, kopár lakását a munka után néhány órára a népkönyvtárak és népolvasótermek szépirodalmi olvasmánnyal dúsan felszerelt helyiségeivel cseréli föl. S a szegényebb középosztály nőiben is nagyobb az olvasás szükséglete, mióta a háztartási munka nem kis része házon kívül végzett, vagyis közgazdasági munkává változott. Mindezekhez csatlakozik a szellemi munkások óriásilag megnövekedett tömege is fokozott igényeivel, melyeket a régi könyvtárak kielégíteni képtelenek.” A széleskörű körképet követte a fővárosi helyzet summázata. „Hasonló viszonyok Budapesten is igen régen aktuálissá tették a népkönyvtárak kérdését. De miként sok minden másban, úgy ebben is tapogatódzó kísérleteken túl nem jutottak. Meglévő népkönyvtáraink vagy elégtelen anyagi és szellemi erővel működnek, vagy vallási és politikai irányzatok szolgálatában állnak és így elejétől fogva nélkülözik az általánosság kellékeit, a szervezett munkásság pedig szakegyleti könyvtáraival pótolja némileg a népkönyvtárak hiányát.” Szabó Ervin zseniális felismerése volt 1907-ben: a főváros irányítása is széleskörű irodalmi bázist igényel s ez összekapcsolható a népkönyvtári igényekkel. „... a fővárosi könyvtár nem szorítkozhatik a szoros értelemben vett közigazgatás és statisztika

növelésére, hanem körébe kell, hogy vonja a határos tudományok egész sorát, a társadalomtudományt és a szociálpolitikát, a közgazdaságtant, a közegészségügyet és a természettudományoknak az emberre vonatkozó részeit: éppen azokat, amelyek a közdolgokkal foglalkozó embert érdeklik és ezért a népkönyvtárak sajátos területei is. A mellett a könyvtárt mindenki látogathatja: mint a nyugati népkönyvtárakban (alá kell húzni: Szabó Ervin is használta a népkönyvtár kifejezést, de sokszor a nyilvános közkönyvtár helyett! TGY), itt is semmiféle formaság nem gátolhatja a látogatót olvasótermünk, katalógusaink, könyveink és folyóirataink használatában, s nem is volt eddig okunk, hogy liberalizmusunkat megbánjuk.” Megnyitotta szakkönyvtárát a nagyközönség előtt.

Íme! Szabó Ervin írásában 1907-ben meghirdette programját. Még a pécsi kongresszus előtt. Ez jelzi, hogy a főváros közigazgatási szakkönyvtárát az állás elfoglalásának kezdeteitől úgy formálta, hogy az a nyilvános könyvtár feladatait betölthesse: a zárt könyvtárt pedig nyilvánossá tette a főváros közigazgatási szakkönyvtárával is.

1907-re változások történtek a hivatalos könyvtárpolitikában is: változott a Főfelügyelőség álláspontja a szabad művelődésben. Erről folyt a vita októberben Pécsen, eszerint formálta nézeteit a lassan két táborra szakadó szakma. Ez néha közeledést, néha ádáz vitákat hozott.

Miként képzelték el hivatalosan az ország könyvtári ellátásának rendszerét? A szabad tanítási kongresszuson Ferenczi Zoltán nyitó előadása után Móczár József nagyszalontai gimnáziumi tanár következett, majd Szabó Ervin és végül Tóth Rezső főgimnáziumi tanár, utóbbi a Népiskolai Iskolai Könyvtárakat Intéző Bizottság előadója (?!). Az előadások után kezdődött a vita a négy előadásról együttesen.

Katsányi Sándor a Fővárosi Könyvtár történetéről írt könyvében a public library típusú könyvtár megvalósításának eszméjét az akkor világszerte kibontakozott szabad művelődés eszméjével kapcsolta össze helyesen, és tárgyalta Szabó Ervin szerepét is. Ezzel nemcsak új alapokra helyezte az igazi közművelődési politikát, de magyarázatát adta annak is, hogy Szabó Ervin miként jutott el szakkönyvtári nézőpontjából a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság köréhez csatlakozva, a public library modelljéhez. Azt viszont előbbre

írtam, hogy Szabó Ervin nem ekkor, hanem jóval előbb találkozh(ot)t a public library eszméjével. Feltételezem, hogy már Bécsben, Reyer bécsi könyvtárában ezzel találkozhatott. Már a kamarai könyvtárban alkalmazott az amerikai public librarytól kölcsönzött megoldásokat.

Szabó Ervin 1907-re felismerte, hogy társadalomtudományi szakkönyvtárként az központja lehet a fővárosi public library-nek – mellyel egyúttal kitölti azt a hézagot is, ami Budapest könyvtári térképéről hiányzik: a társadalomtudományi szakkönyvtár.

A másik ok, hogy Magyarországon általában és Szabó Ervinben is megerősödött ahogy akkor nevezték szabad tanítási formák iránti érdeklődés. Ennek különböző formái, különböző politikai irányzathoz csatlakozó szervezői voltak. Katsányi ezt megírta és azt is, hogy a hazai kezdeményezéseket felkarolta a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa. Szabó Ervin kapcsolatba kerülve a Huszadik Század körével és a Társadalomtudományi Társasággal részt vehetett a szabadtanítási kongresszuson. Előadását a népkönyvtári címjegyzékek bírálatának szánta – de vitára bocsátotta a hazai nyilvános könyvtár modelljét is.

Szabó Ervin – Kőhalmi Béla szerint - a Társadalomtudományi Társaság és annak Szabad Iskolája képviselőjében volt ott Pécsen a szabadtanítás kongresszuson. Előadását és előre kézbeadott (s ezt ott csak ő tette!) szillabusát Kemény Gábor „öntudatos kultúrszociológiai elgondolásnak” minősítette. Kőhalmi szerint „klasszikus tömörségű írásmű, egy adott politikai és társadalmi helyzetben kimondható és hirdethető elvek bátor megfogalmazása. Tovább menni hiba lett volna.” Szerintem ennél több volt. Könyvtárteoretikus, -politikusi teljesítményének (az Emlékirat mellett és előtt!) csúcspontja. Előadása nélkül aligha lett volna vita (Ferenczivel és társaival a többség egyetértett volna). Pécsen Ferenczi Zoltán vitaindítója és Szabó Ervin előadása révén adottak voltak a feltételek a hazai public library vitához. (A vitában nem könyvtárosok vitáztak, irányzatok vitája volt.)

Ferenczi Zoltán a népkönyvtárak szervezeti kérdéseiről szólt, de fontos bejelentése volt, az Országos Tanács felhívást készül intézni a nagyobb városokhoz közkönyvtár létesítése ügyében. Sokáig készültek el a felhívással, arra csak 1909-ben került sor. Egyetérttek Katsányival, hogy Szabó Ervin „a liberális könyvtár képét rajzolta fel, melynek célja

az ismeretek felkínálása és nem a nevelés, olyan könyvtárképet rajzolt, melyben kizárólag a tudományosság és az esztétikai színvonal jelentik az értékmérőt. Ezzel kizárta a hagyományos népkönyvtár jellegzetes nevelői szerepét.” S ez a két irányzat antagonisztikus ellentéte.

Szabó Ervin nem tagadta meg történelmi materialista voltát. Azzal kezdte, „A társadalom jelenségeinek kauzális nézése követeli, hogy minden intézménynek célját azokból az okokból igyekezzünk megállapítani, amelyek keletkezésére és létezésére vezettek. Azon a nézeten vagyunk, hogy semmiféle társadalmi intézményt nem lehet tartósan fönntartani, amely nem a tömegeknek, helyesebben a társadalom egy vagy több rétege, osztálya szükségleteiből, tehát érdekből fakad...”

Bírálta az évekkel korábban kiadott népkönyvtári címjegyzék koncepcióját, a hivatalos könyvtárpolitika népkönyvtári törekvéseit. A tömör történeti elemzés konklúziója pedig: „a nép könyvtárainak nem lehet más céljuk, minthogy a nép szükségleteit a művelődés és szórakozás iránt szolgálják. Vagyis a tudomány köréből azt kell nyújtaniuk, ami a munkásság gazdasági, társadalmi és politikai törekvéseivel és harcaival közvetlen vagy közvetett vonatkozásban van, azok eredetét, történetét megvilágítja, elméleti alapjukat szélesíti és tudományos perspektívát nyújt a jövőre. Szóval mindazt, ami egészségesebb, teljesebb, tisztább, tudatosabb, egyszóval emberibb létért való törekvéshez fegyvereket szolgáltat. A szórakoztató irodalom, a szépirodalom és műszaki irodalom köréből pedig nyújtaniuk kell azt, amit a tömegek tényleg élvezettel olvasnak.” Szabó Ervin munkásosztályt, munkásságot említve, az egész népet értette. A szillabus rögzítette: „a népkönyvtár is eltéveszti hivatását, ha egyetlen társadalmi, politikai vagy tudományos irányzat szolgálatába szegődik...” valamint „csakis a vélemények harcából alakul öntudatos lét, egyéni nézés, szellemi önállóság: csak az így nevelt emberek látják világosan a társadalmi és politikai problémákat és harcokat, mint a természetes fejlődés láncszemeit és mozdítják elő tudatosan ezt a fejlődést...” Ezt többféleképpen értelmezték, magyarázták akkor, de azóta is. Részben úgy, hogy ez kompromisszum, hiszen - mint később kiderült – ezt a (inkább ehhez hasonló) formulát az ellentábor is

elfogad(hat)ta. Részben megvádolták, hogy így akart a könyvtárakban helyet biztosítani a fölforgató eszméknek. Szabó Ervin koncepciója ennél mélyebben gyökerező, etikus magatartásából is eredeztethető. Leginkább polgári könyvtárpolitikai elvéből következett, amely alapelveként kezelte a gondolat szabadságát.

A szillabus más pontjait is érdemes végig gondolni. „Nem szegődhet egyetlen társadalmi, politikai vagy tudományos irányzat szolgálatába. Nem tartozhatik ennek folytán a népkönyvtár föladatai közé (s mint majd a vitából látni fogjuk: ez váltotta ki a hivatalos álláspontot képviselők körében az ellenvéleményt! TGY), hogy a 'hazafiságot', 'a vallást', a 'nemzeti eszmét' stb. védelmezze, terjessze. „Nem 'hazafias' irodalom, sem 'erkölcsös' irodalom, sem a régi íróknak sokszor csak irodalomtörténeti érdekekkel bíró munkái, hanem szép irodalom. Nem régi, nem 'hasznos' könyvek, hanem csak szép könyvek.”

Írásom eredendően és alapvetően Szabó Ervinről szól, mégis érdemes szólni a pécsi kongresszusról, mert egyrészt igazán itt csapott össze a hivatalos könyvtárpolitikával.

Ferenczi Zoltán a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének képviseletében tartotta meg a könyvtári szekció első előadását. Előadása részben korábbi írásainak summája volt, másrészt elsősorban szervezeti kérdésekkel foglalkozott. A nagy felkészültséggel tartott és igazán remek előadása a Népkönyvtárak, vándorkönyvtárak, ezek szervezése és az esteli könyvtárak kérdése címet kapta. Népkönyvtári kérdéseket tárgyalt, noha Ferenczi Zoltán igazán autentikus személy lett volna, hogy szóljon a városi könyvtárakról, a public library-król. Ehelyett népkönyvtárakról beszélt.

Mindjárt az elején összekapcsolta a szabadtanítással a könyvtárt és leszögezte: „könyvtár nélkül az iskola utáni oktatásnak nem lehet sem teljessége, sem állandósága [...] ott, ahol nincs könyvtár, a felnőttek tanfolyamai semmire sem jók s ahol egy könyvtár van, a tanfolyamok nagy kár nélkül mellőzhetők.” Megítélésem szerint Szabó Ervin ezért (is) minősítette később a kongresszust sikertelennek, mivel az 1908-ban megvitatott szabadművelődési törvényben szó sem esett könyvtárról. Végül aztán a törvényből sem lett semmi. Még a legmesszebbre jutó Ferenczi Zoltán is kitartott a művelődéspolitikát

szolgáló és nevelő célzatú népkönyvtár mellett. Miközben számos szervezési elvet átvett ő is az angolszász modellből. Rendszerterve és annak a települési viszonyokhoz való viszonya példaszerű volt. Előremutató volt abban is, hogy megalkotta a századelő, későbbi kifejezéssel komplex művelődési intézményének koncepcióját. Felismerte, hogy a kiskönyvtárak országos vagy járási központból vándorkönyvtárakkal láthatók el. S abban is igaza volt, a helyi hatóság népkönyvtár ellátására nem vállalkozhat. A pótdó kivetése csak városokban lehetséges. Abban sem tértek el nagyon a szervezési vélemények, hogy Ferenczi Zoltán is a központi városi könyvtárból kívánta ellátni a fiókokat.

Ferenczi Zoltán csak keveset szólt a városi könyvtárról. Javasolta: „Fölhívandók a 2500 lakójú (Angliában az e lélekszám fölötti városok alapíthattak public libraryt! TGY) és ennél népesebb városok, hogy a városaikban lévő, különböző célú könyvtárak egyesítésével (ez német minta TGY) egy középponti könyvtárt alapítsanak. [...] A nagy középpontok, minő Budapest (tehát Ferenczi már ekkor szóba hozta! TGY), Szeged, Pozsony, Temesvár, Debrecen, Kolozsvár, Kassa, Pécs stb. fölhívandók, hogy e középponti könyvtár megvalósításában kiterjedtebb és nagyobb föladatak megoldására gondoljanak, minők: külön hírlap- és folyóiratterem, külön könyvolvasó terem, esetleg külön terem a 14-15 évnél kisebbek, külön a vakok számára, még pedig mindezekben megfelelő kézikönyvtárral és könyvanyaggal.”

Ferenczi Zoltán nagyszabású tervet vázolt fel és az egész országot behálózó népkönyvtárügyet szeretett volna elérni. Előadása imponáló nemzetközi kitekintésű, azzal a kivétellel, hogy a hangsúlyt nem a városokra, hanem a falvakra, kisebb városokra, egyáltalán a kisebb településekre helyezte. Amit a kis településekről mondott, később is jónak bizonyult. Útkeresésben volt a Főfelügyelőség is, de mindent az állam segítségével akart megoldani. A már meglévőkre akartak építeni, ám ez is ábrándnak bizonyult. Az erősen feudális és gyenge polgárságú ország azonban erre nem volt alkalmas környezet. Az angolszász public library városi könyvtár, azt csak városi közösség képes ellátni. A falu számára más megoldást kellett találni, ott is a városokból kiindulva.

A korabeli helyzet kritikája, hogy Móczár József azt javasolta, a városok kihasználatlan (sic! TGY) középiskolai tanári könyvtárait, olvasóterem hozzáépítésével és a könyvtárkezelők óraszámának leszállításával megnyithatná az állam a nagyközönség számára. Móczár azt hitte, ezzel nemcsak a népkönyvtárak, de a szerencsétlen helyzetű iskolai könyvtárak fejlesztését és működését is megoldja. Csakhogy a szegény vőlegény és szegény menyasszony házasságából aligha lesz gazdag házasság. Konklúziója: „Az iskolai könyvtáraknak közkönyvtárakká alakítása egész életre összekapcsolja a tanulót és az iskolát, mert a könyvtár az önképzés és művelődés folyton buzgó forrása lesz az életre kikerült tanítványok számára.” Csak hát nem mindenki akar egész életére kapcsolatban maradni az iskolával. Sőt.

Tóth Rezső főgimnáziumi tanár, mint a Népiskolai Könyvtárakat Intéző Bizottság előadója (?!), Szabó Ervin után tartotta meg előadását a népkönyvtárról (?? TGY), s aztán ő lett Szabó Ervin első vitapartnere.

A vitában – Tóth Rezsővel együtt - húszan vettek részt. A vitázók egy része Szabó Ervin nézeteit támogatta, a másik ellene szólt, vagy Ferenczi Zoltánnal értett egyet. Szakmai vita alig folyt, ideológiai annál inkább. A Napló szóhasználata szerint is egyértelművé vált, hogy a vallásos és hazafias nevelés hívei a nevelő könyvtár mellett érveltek. Ugyanakkor Szabó Ervin is népkönyvtárról beszélt, de nem nevelő könyvtárról, hanem év eleji cikkében megkezdetteket fejtette ki részletesebben, a nyilvános közkönyvtár mellett érvelt.

Szabó zárszója „Csupán ismétlésekbe nem akart esni, ezért előadása tulajdonképpen csak a szillabus indoklása, míg ez a végkövetkeztetéseket tartalmazza. Örül, hogy az indoklás kevésbé talált ellenzésre, ha ez helyes, akkor a következtetéseknek is helyesnek kell lenniük.”

Szabó Ervin Pécssett javasolta, új mintajegyzék kell.

Aligha vitatkozhatunk Gergely Györggyel: „Világnézetek csatája folyik itt olyan hevességgel, hogy az embernek azt kell hinnie – íme itt rögtön el akarják dönteni ez óriási problémákat.”

6. Út az Emlékiratig

E korszak kevésbé ismert szakasza életének. Az 1907-1910 közti időszakról szóló fejezetben elsősorban azt a kérdést kívánom tárgyalni, hogy mi volt a hatása a pécsi szabadtanítási kongresszusnak a hivatalos könyvtárpolitikára és mit eredményezett Szabó Ervin számára. Ferenczi Zoltánnál, illetve ennek nyomán Wlassics Gyula közgyűlési beszédeiben és a Főfelügyelőség munkájában milyen irányváltást hozott. A fejezet Wlassics emlékiratával zárul, melyet Bárczy István polgármesternek küldött, s amely végül is elindítója lett annak a többéves folyamatnak, amely 1910 és a világháború kitörése között zajlott a Fővárosi Nyilvános Könyvtár, az első hazai public library létrehozása érdekében.

Az 1907-ben Pécsett tartott vita nemcsak azért fontos, mert az hozta meg Szabó Ervin ismertségét itthon és a közkönyvtári témában, hanem mert utána a hivatalos, főfelügyelőségi álláspont is változott. Mégpedig Szabó Ervin által képviselt irányban. Ferenczi Zoltán sem Pécsett, sem később nem vitázott Szabó Ervinnel. Kifejtette mérsékelten konzervatív, talán a legreálisabb álláspontját, a vitát másoknak engedte át

Pécsett népkönyvtárról szólt a vita, jöllehet az év elején Ferenczi Zoltán is leszögezte, hogy városokban nyilvános közkönyvtárak kellenek angolszász mintára és Szabó Ervin is megírta írását, mely a fővárosi könyvtárnak ebbe az irányban történő fejlesztését tűzte ki célul. Pécsett a faluknak szánt népkönyvtárról esett a legtöbb szó, a várost Ferenczi Zoltán alighogy érintette. Szabó Ervin a régi népkönyvtári címjegyzéket bírálta, de polgári liberális elveket fejtett ki és ez a magyar public library megteremtéséhez is alapvető lett. A pécsi vitában nem könyvtárosok, hanem értelmiségiek, egyházi személyek, különböző irányzatok képviselői vitáztak a könyvtárosok előadásairól – leginkább Szabó Ervinéről. A könyvtárosok a nemzeti, az egyetemi könyvtárból jöttek. A magyar könyvtárosok főállásuk mellett, mintegy másodállásban voltak a népkönyvtárak szószólói, áhitoztak a nyilvános közkönyvtár iránt.

Ferenczi Zoltán 1907-es írásainak és a pécsi szabadtanítási kongresszus hatását vélem felfedezni Wlassicsnak Szombathelyen 1908. október 11-én elmondott közgyűlési beszédében. Szinte napra pontosan egy év telt el a kongresszus óta, volt idejük végig gondolni a tanulságokat a Tanácsban és a Főfelügyelőségen. Wlassics arról beszélt, hogy a Szövetség eddigi munkája a munka elejének tekinthető. „Magyarországon ma a legtöbb könyvtár jelentékeny reformra szorul, vagy a nyilvánosság jellegét nélkülözi, vagy a könyvkészlet, vagy az olvasó helyiségek berendezése nem elégíti ki a jogos igényeket.” Felsorolta, mi mindent tettek. „Tanácsunk [...] az ország minden részében nép- és vándorkönyvtárak fölállításán buzgólkodik.” Felpanaszolta, hogy sem a pécsi kongresszuson, sem a szabadtanításra vonatkozó törvénytervezet 1908-as tárgyalásakor nem sikerült elfogadtatni a könyvtár méltó helyét a szabadtanítás folyamatában. Wlassics fel akarta rázni a közvéleményt és vele a kormányzatot, meggyőzni arról, hogy az iskolán kívüli oktatásnak „a leghatalmasabb eszköze, a könyvtárügyre akarom a nagyközönség figyelmét irányítani.” Wlassics Gyula is kereste a megoldást. Azzal állt elő, hogy Budapesten a nemzeti könyvtárból, vidéken pedig az összes könyvtár összevonásával hozzák létre a városi nyilvános közkönyvtárat. Wlassics beszédei azt mutatták, hogy sem a pécsi kongresszuson, sem az 1908-1909-ben a szabadtanításról szóló törvényjavaslat tárgyalásánál nem sikerült elfogadtatni, hogy a könyvtár méltó helyet és szerepet kapjon a felnőttnevelésben. Lehet, Szabó Ervin is inkább emiatt tartotta 1913-ban sikertelennek a pécsi kongresszust?! Ezt tartom valószínűbbnek.

Ferenczi Zoltán 1909. szeptember 26-án Nagyenyeden előadást tartott a szabadművelődés és a könyvtár viszonyáról. Nagyvonalú előadásában nemcsak a közismert érveket ismételte meg, hanem túllépett egy évvel korábbi önmagán is. „...a meglévő könyvtárak helyett vagy mellett, városainknak még ha vannak is régi könyvekből álló könyvtáraik, újakra kell gondoskodniuk. [... Olyanokról] melyben a jelszó az, a mi Amerikában: szabad tanulhatás, szabad olvasás, ingyenes lehetőség a nap minden, de legalább is minden szabad órájában, mégpedig mindenkinek [...] zárjunk ki belőle minden szószerinti és bármely párt szolgálatába szegődő bármely irányú politikát.”

Csakhogy: utóbbi egészen más, mint amit Szabó szillabusában írt: „a népkönyvtár is elveszti hivatását, ha egyetlen (sic! TGY) társadalmi, politikai vagy tudományos irányzat szolgálatába szegődik.” Szabó Ervin az eszmék sokszínűségéhez való hozzáférést igényelte, Ferenczi Zoltán, Gulyás Pál és mások a pártok kizárása mellett törtek lándzsát.

Új értelmezését adta Ferenczi Zoltán a szabadművelődés és a könyvtárak viszonyának: „Nem a könyvtáraknak kell tehát a mindenfajta ismeretterjesztő előadásokra támaszkodniuk: ellenkezőleg a könyvtárak a műveltség terjesztésének, az iskola utáni és iskolán kívüli oktatásának első és fő eszközei, melyeknek segítségére, kiegészítésére, népszerűsítésére kell, hogy szolgáljanak a különböző általános ismeretterjesztő előadások és népszerű tanfolyamok...” Ferenczi fordítottját képviselte, mint a korabeli és későbbi kultúrpolitika!

S aztán ismertető füzet kiadását javasolta és döntöttek is a december 4-i ülésen, hogy előadását 5000 példányban különlenyomat formájában osztják szét, továbbá: „indítványozom, hogy nagyobb városainkhoz fölhívás intéztessék, s így elsősorban Budapesthez [...] hogy egy nyilvános városi szabad közkönyvtár megalapítását vegyék a közeli idők feladatai közé...”

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa 1909. november 27-i ülésén foglalkozott Ferenczi Zoltán javaslataival, Gulyás Pál előterjesztése alapján pedig a teendőkről. Elhatározták, hogy Gulyás Pál írjon népkönyvtári kézikönyvet, a Tanács a 2 500 feletti városi népkönyvtárak ügyében intézzon memorandumot a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz.

A memorandum nyílt beismerés. „... a könyvtárügy minden fokozatán a hiányok és a fogyatkozások, a ki nem elégített jogos igények és az elodázhatatlan szükségletek hosszú sorozatával találkozunk”, majd Ferenczi Zoltánénál visszafogottabb javaslatokkal állt elő. Ennek „csúcsa”: „mindazonáltal a föntebb felsorolt föltételeknek megfelelő új könyvtárnak a fővárosban állami költségen föllállítását ezúttal nem merjük (sic! TGY) javasolni.” A Tanács „azzal a kérelemmel fordul Nagyméltóságodhoz, hogy amikor nagyobb községekben oly iskolaépületet emel, a melyek a teljes hat osztályt

vannak hivatva befogadni, egy olvasóterem építését és berendezését méltóztassék elrendelni, a melyekben könyvtár és ifjúsági könyvtár közhasználatra adatnék át.” A javaslatokból szinte semmi nem valósult meg. A másik határozat gyorsan teljesült: 1909-ben megjelent Gulyás Pál kézikönyve (Népkönyvtárak szervezése, fenntartása, kezelése). Ezt azonban nem ennek az írásnak feladata méltatni és értékelni.

Méltatta viszont Gulyás Pál kézikönyvét Szabó Ervin. Valószínűleg emiatt is gondolta Katsányi, hogy ekkor kínálkozott lehetőség Szabó Ervin és Gulyás Pál, illetve a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelősége nézeteinek közelítésére. Szabó Ervin: „csak minél gyakrabban és minél élesebben mérjük össze fegyvereinket, kik valamely kérdésben egyet nem értünk.” „Íme a pécsi kongresszus hatása! (Bizony, ő is így látta! TGY) Alig három éve, hogy e sorok írója [...] az összes hivatalos személyek élénk ellentmondása közt hangoztatta, hogy ’a népkönyvtár eltéveszti hivatását, ha egyetlen társadalmi, politikai vagy tudományos irányzat szolgálatába szegődik’ és hogy ’nem tartozhatik ennek folytán a népkönyvtár feladatai közé, hogy a hazafiságot, a vallást és a nemzeti eszmét stb. védelmezze, terjessze.’” Értékelte, hogy a Főfelügyelőség által kiadott könyv nyíltan azt vallja: ’A népkönyvtárnak csupán egy célja, egyetlen természetes feladata van: jó, minden irányzatosság nélkül összeválogatott könyvanyaggal a nép minden rétegét nemesen elszórakoztatni, s magasabb művelődésre vezetni.’ „Valóban, egyebet mi sem mondtunk s nem is akarunk: örülünk, hogy az akkor leggyengébb jelzővel hazaárulónak bélyegzett vélemény íme hivatalos vélemény lett.” Szabó Ervin tévedett: ő mindenfajta irányzat közötti döntést az olvasóra bízta, Gulyás és a Főfelügyelőség minden irányzatot kizárt volna. Azt azért nem mulasztotta el megjegyezni, hogy a kötet közli az Országos Tanácsnak a művek megválogatására vonatkozó alapelveit, s ebben bizony „még mindig sok a kivetni való, [de] a haladás Pécshez képest nagy.” A pécsi kongresszus után és a Főfelügyelőség döntésének megfelelően új címjegyzéket is kellett készíteni a népkönyvtárak számára. Ez a címjegyzék már többedik volt a sorban. Melich János szerint a címjegyzék úgy készült, hogy a Tanács „a címjegyzékbe felveendő könyveket tudományszakok szerint megfelelő szakembereknek adta ki véleményezés végett; a műveket

elsősorban általános erkölcsi és hazafias szempontból kellett mérlegelni, azután a magyarosság, közérthetőség és az ismeretterjesztés szempontjából...” Teljesült Szabó Ervin javaslata: szakemberek véleményezték az irodalmat!

A címjegyzékhez Ferenczi Zoltán előtanulmányt készített A népkönyvtári címjegyzék irányelvei címmel. Gulyás Pál a bevezetőben hangsúlyozta, hogy a címjegyzék „nem szegődik politikai párt, vagy valamely egyház szolgálatába.” Szabó Ervin Gulyás címjegyzékéről nem írt véleményt. Ám véleményét mutatja, hogy amikor elkezdődtek a fiókkönyvtári szervezések, 1911-ben megbízta előbb Staindl Mátyást saját, fővárosi címjegyzék készítésével, melyet két évi munka után Madzsar József fejezett be. Szabó Ervin előszava szerint „ki kellett adnunk, mert fiókkönyvtáraink küszöbön álló megnyitásakor ezt a technikai segédeszközt nem nélkülözhetnők.” Gulyás-féle címjegyzéke nem volt használható számukra.

A felkínált lehetőségek új igényeket szültek a fővárosi könyvtárban, ezek mutatták a fejlődés korlátait, újabb felismerésekhez vezették Szabó Ervint (is). „... még az iskolát végzettek közül is hányan ismerik a tudományos dolgozás módszereit és segédeszközeit?” A válasza: „... sem a középiskolában, sem az egyetemen ezzel nem törődnek, vagy ha igen, nagyon keveset törődnek.” Amerikai példára: új szerzeményi jegyzékek, aktuális kérdések bibliográfiái segíthetnek.

A külföldi, elsősorban az angolszász példára való hivatkozás mindinkább Szabó Ervin eszköze lett. „A fejlettebb országok mutatják a fejletlenebb országok jövő képét, tehát a nyugateurópai és északamerikai városok mai fejlődésiránya és mai problémái [...] azok, amelyeken Budapestnek is keresztül kell mennie...” És megragadott minden alkalmat, mint 1908. januárban írt beadványában: „...a Fővárosi Könyvtár annál is inkább kell, hogy ezen könyvtárakat vegye mintául, mert Budapesten ilyen, az angol-amerikai könyvtárak mintájára vezetett modern könyvtár, [...] – egyáltalán nincsen.”

Szabó Ervinről nem tudjuk, mikor ismerte fel, hogy a fővárosban angolszász mintájú nyilvános köz(művelődési) könyvtár(i rendszer)t kell létrehoznia. Valószínű, hogy bécsi, a Reyer-féle városi könyvtár

megismerése, a munkásművelődés jelentőségének felismerése vezette a műveltséget nyújtó könyvtár angolszász eszméjéhez.

Katsányi szerint is: „1907-ben fogalmazta meg először nyíltan a gondolatot, hogy a szabályrendelet 'elég szabadságot ad a könyvtár vezetőségének arra, hogy tágabb olvasóközönség igényeit kielégítse,' 1910-ben bejelentette: „... könyvtárunk a szűkebb keretű városigazgatási könyvtárból általános társadalomtudományi gyűjteménnyé alakult át...” Ez az időszak nézeteiben előkészítette a változást, tudniillik a közművelődési funkciók vállalását.

Szabó Ervin erről a könyvtár értesítőjében szólalt meg az éves jelentésekben, valamint a szakkatalógusból készült témabibliográfiák elé írt előszóiban. Az 1907. évről írt jelentésben azt mutatta, miként kívánnak a társadalomtudományi könyvtári feladatoknak megfelelni, de munkájuk révén „egyúttal alkalmassá válik arra is, hogy könyvtár az olvasóknak azt az erősen megnagyobbodott rétegét is kiszolgálja, amely a társadalomtudományok iránt érdeklődik.” Vagyis nemcsak a városigazgatási feladatokat, de mindinkább nyilvános feladatokat is ellátott, olyannyira, hogy a munkatársaknak arra kell vigyázniuk, nehogy az emberek „előzönöljék” a könyvtárt. (??!!) Levonta a következtetést: „a Fővárosi Könyvtár oly közszükségletet elégít ki, amely másutt nem talál kielégítésre.” Hangsúlyozta, hogy az angol és amerikai nyilvános könyvtárak ezeknek az igényeknek a kielégítése céljából adják közre új szerzeményeik jegyzékeit, de „ami odakünn közszükséglet [...] az minálunk olyasvalami, amit föl kell ébresztetni, ha egyáltalán kulturális haladást akarunk.” Ezért indították a fővárosi tanács engedélyével az Értesítőt és hozzáfogtak 1907-ben a szűk létszám mellett szakkatalógusuk kiadásához. Fontos az indoklása is. „Az irodalmi termés rendkívül mennyiségű megnövekedése majd lehetetlenné teszi [az olvasó számára], hogy a könyvpiac újdonságairól, tehát a tudományos haladásról gyors és teljes tudomást szerezzen és a könyvek özönéből a komoly és előre vivő munkákat kiválogathassa. [...] bizonyos, hogy az angolszász népkönyvtárak nagy sikereit nem utoljára ezek a jól szerkesztett katalógusok idézik elő. Ami pedig odakint közszükséglet, melyet azért kell kielégíteni, mert megvan (demokratikus országokról van szó), az nálunk olyas valami,

amit föl kell ébreszteni, ha egyáltalán kulturális haladást akarunk.” Szabó Ervin azt tette itt is, amit a kamarai könyvtárban: angolszász módszereket vezetett be a fővárosi könyvtárba.

Az 1908-as évről szólva azt hangsúlyozta, hogy a könyvtár „a fővárosi közigazgatás tudományos és irodalmi segédszervének szerepét összeegyeztetni igyekezett a társadalomtudományi és politikai közkönyvtár funkcióival.” Amikor 1903-ban döntöttek a könyvtár irányáról még nem láthatták milyen lendületet vesz a könyvtár, de „a rohamosan fejlődő könyvtárnak hamarosan meg kellett éreznie, hogy úgy a személyzet, mint a könyvtári helyiségek teljességgel elégtelenek, hogy feladatának oly tökéletességgel felelhessen meg, ahogy azt kultúrmissziójának tudatos magasra becsülésével elejétől kezdve szeretne volna.” Hivatkozott Manchester könyvtára 1908-as jelentésében összefoglalta azokat „az elemi irányelveket, amelyeket az amerikai könyvtárak tervezésénél első sorban szoktak tekintetbe venni.” 1909 februárjában is az angolszászokkal példálózott, mondván, „ha valaki csak egyszer tette is be a lábát a Fővárosi Könyvtárba, meg kell látnia, hogy az amerikai könyvtárak tizenkét pontja között nincs egyetlen sem, amelyről azt mondhatnók, hogy a mi könyvtárunknál alkalmazást nyert.”

Az 1909-ről szóló jelentésben arról számolhatott be, hogy az elkezdődött tárgyalások (sic! TGY) eredménytelenek maradtak. Viszont „ez évben [1910! TGY] tárgyalások és tanácskozások indultak meg a könyvtár kérdésének radikális megoldása, nevezetesen a Fővárosi Könyvtárnak nagy közművelődési könyvtárrá kifejlesztése iránt.” A főváros és a Főfelügyelőség konspirált az ügyben. Az 1910-es jelentés szerint a kezdeményezésnek két oka: a könyvtár részben kinőtte lehetőségeit, „Budapesten is mind erősebben kifejlődik a szükséglet több olvasás – vagy egyáltalán az olvasás – iránt és mind többen érzik súlyos hiánynak, hogy a közösség majdnem semmit sem tesz ezen szükséglet kielégítésére.”

Szabó Ervin sorra küldte munkatársait külföldi tanulmányútra. Ezek zöme egy-két hetes volt, de Basch Imre 1909-ben 8 hónapra az Egyesült Államokba utazott. Útjáról kétrészes írásában számolt be, megfigyelései segítségünkre lehetnek eldönteni, Magyarországon az

1910-es években volt-e igazán realitása a nyilvános közkönyvtár meghonosításának. „De észre kell vennünk, hogy ez (gazdasági TGY) ok mellett, [...] másik tényező is döntő szerepet játszik: az amerikai társadalomnak sajátos természete és szelleme, az európaiától különböző tradíciója és a közszolgálatról eltérő felfogása, melyek okán még a kisebb és szegényebb amerikai könyvtárak is meglepő eredményeket képesek felmutatni. Nem is lenne érthető, hogy honnan van, hogy oly óriási összegeket áldoznak könyvtárakra, különösen magánosok (mint pl. Carnegie, Lenox stb.), ha az okokat nem itt keresnők, hogy az amerikai más feladatokat jelölt ki s más teljesítést vár a könyvtáraktól, mint az európai.” Basch felsorolta, az európai egy életre választ hivatást, s ezzel szemben az amerikai bármikor válthat. „...mindenki könnyen, gyorsan, forma nélkül a mesterséghez, vagy a mesterségváltáshoz szükséges tudáshoz és ismerethez juthasson. S így nem a felső oktatás a jelentős, hanem az alsó [...] mert nincs későn soha, hogy foglalkozást változtasson.” Az amerikaiak továbbtanulásának van értelme, míg Európában, s nálunk szép jelszó. Az amerikai társadalom helyzete, hangulata más volt.

Basch Imre azt tapasztalta, hogy Amerikában „a könyvtár a kis gyerekeket (4-5 évesektől) fogadja őket [sic! mikor nálunk akkor még a könyvtárak arról vitáztak, hogy 14 éves vagy későbbi koruktól foglalkozzanak-e a gyerekekkel. TGY] Ezek a könyvtárak igazán mindenesei a város lelki életének: klubja, könyvtára, kávéháza, óvodája, irodalmi tanácsadója és szabad iskolája.”

Basch Imre: „az amerikai könyvtár nem várja be, még az olvasó magától menne a könyvtárba, hanem valósággal a könyvtár szalad az olvasó után.” Arra is felfigyelt, hogy az amerikai könyvtárakra az egész országra kiterjedő együttműködés jellemző, ami eltért a hazai, önmagukban álló könyvtáraktól. „...és a munkamegosztás[nak ...] átfogó szintézisét adja a kifejlett könyvtárközi kölcsönzési viszony, amely nemcsak az egy városban párhuzamosan dolgozó könyvtárak megosztott munkáját egyesíti, de az egész ország összes könyvtárait.”

Szabó Ervin 1915-ben a könyvtár tíz évéről beszámolva írta, hogy a könyvtár 1910-re olyan elhelyezési körülmények közé került, hogy – jó humorral – „könyvtártani újítást honosított meg: az állva olvasást.”

A tízes évek fordulójára kedvező jelenségek mutatkoztak a fővárosban angolszász mintájú nyilvános közkönyvtár meghonosítása számára. Gyáni Gábor megfogalmazásában: „a 20. század első két évtizedében a szellemi megújulási mozgalmak igen hosszú sora lépett színre Budapesten egyik napról a másikra.” Ezt sem lehet részletezni.

Nem kevésbé szükséges előfeltétel Bárczy István várospolitikája volt. Mint Erdei Gyöngyi említette: „már a kortársak is érzékelték, hogy vele és általa a főváros történetében valami új kezdődött.” A főváros ugyan a kiegyezés után rohamos növekedésnek indult, de az iparosodás, az urbanizáció és az infrastruktúra megkésett volta miatt a Bárczy-korszakban ezek megteremtése hihetetlenül nagy erőfeszítéseket igényelt. Bárczy nemcsak jobb életlehetőségeket akart teremteni a budapestieknek, nemcsak lakást, de iskolákat és általában komplex művelődési programot is szándékozott megvalósítani. Ezt sem tárgyalhatjuk jelentőségéhez mérten.

Szabó Ervin 1907-ben elindította a Fővárosi Könyvtár Közleményei sorozatát, a Bárczyékát érdeklő témakörökben tematikus bibliográfiákat adott ki. 1908-ban Városi Szemle címen új folyóirat indult, ennek a könyvtár lett gazdaintézménye, szerzői között is megtalálhatók voltak a könyvtár munkatársai. „Amit Szabó Ervin a saját eszközeivel tett, [...] a szakkönyvtári funkció kifejlesztése érdekében, azt [...] közmegegyezésre valósította meg. Ezzel vívott ki olyan pozíciót a városigazgatásban, hogy saját terveihez elnyerte azok támogatását” – írta Sipos András.

1907-től megnövekedett a könyvolvasás, nőtt az igénybevétel, ezek pedig a szerény feltételeket feszegették, így megindultak a tárgyalások a könyvtár elhelyezésének és személyzetének bővítésére. 1910. februárjában megszületett a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának emlékirata a székesfőváros tanácsához, majd ehhez Bárczy István megbízásából „Dr. Szabó Ervin főkönyvtáros véleménye a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának emlékiratáról”. Ezt a híres „Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten” című munkája vázlatának, piszkozatának, fogalmazványának, a vele való foglalkozást indokoló írásának tekintem.

Szabó Ervin 1907-től, úgy fejlesztette könyvtárát, hogy abban potenciálisan megvolt az angolszász értelemben vett public libraryvá fejlesztés lehetősége. Kiválóan használta fel a lehetőségeket a távlati célhoz vezető úton. Szabó Ervin számára sohasem volt másodlagos könyvtáros tevékenysége, mindig becsülettel helyt állt, s kihozta könyvtáraiból mindazt, amit lehetett.

A Wlassics-féle emlékirat véleményezésében, felismerte, hogy a hazai public library a társadalomtudományi szakkönyvtár és a közművelődési fiókok szimbiózisa révén hozható létre. De mi akadályozta törekvéseit? Szabó Ervin korán született, illetve Magyarországon szinte mindmáig kellőképpen nem adottak a public library feltételei. A főváros és a kormányzat sok mindenben szemben állt egymással, a főváros (és a többi helyi közigazgatás TGY) akkor sem, azóta sem rendelkezik kellő felhatalmazással, feltételekkel.

1910 elején már a közgyűlésben is felmerült a fővárosi könyvtár (főleg elhelyezési) gondjainak megoldása. Az 1910. március 10-i (a tanácsi emlékirat megérkezése utáni) közgyűlésen Ballagi Aladár, míg az április 13-i közgyűlésen Lengyel Endre tanácsstagok interpelláltak. Ballagi a könyvtár rossz elhelyezése tárgyában, Lengyel pedig azt vetette fel, hogy „milyen hasznos intézmény volna, ha a főváros központjában, ép úgy az egyes kerületekben ingyenes, fűtött és jól válogatott könyvtárak és olvasószobák állnának a közönség, különösen a szegényebb néposztály rendelkezésére.” Lengyel szerint az lenne a megoldás, ha „egy modern közkönyvtár felállítása, megfelelő kerületi könyvtárakkal és olvasószobákkal, a Fővárosi Könyvtár dotációjának fel emelése s a személyzet megfelelő szaporítása volna hivatva segíteni.” Az elhelyezés gondjaira azt javasolta Lengyel: „Fel lehetne építeni egy népházát vagy népotthont abból a bizonyos kultúralapból, melyet a főváros 1896-ban a milleniumkor kulturális és közjótékonyági célra 80 000 korona évi hozzájárulással megállapított, s amely azóta 1 millió koronára emelkedett.” Tehát a közgyűlési háttér is kedvezett.

1910. február 21-én megérkezett Wlassics Gyula által aláírt emlékirat. „Mindezen javaslatok tárgyalására április 27-én a könyvtári bizottság is összeült és a polgármester úr elnöklete alatt tartott ülésén egyhangúlag úgy határozott, hogy a városi közművelődési könyvtár

(sic! TGY) fölállítását halaszhatatlan szükségletnek ismeri el, miért is annak előkészületeit rögtön (sic! TGY) meg kell indítani. Ez előkészületek végzésével dr. Szabó Ervin főkönyvtárost bízta meg.”

Wlassics Gyula emlékiratának kulcsmondata: „Vegye föl a fő- és székváros a maga városfejlesztő programjába a legközelebbi jövő feladatai közé egy fő- és székvárosi nyilvános közkönyvtár alapítását, esetleg a ma meglévőnek ilyenné fejlesztését (sic! TGY), még pedig a fő- és székváros viszonyaihoz alkalmazott angol-amerikai minta szerint, melynek fokozatosan fejlesztendő fiókkönyvtáraival lássa el szükség szerint a különböző külsőbb területeket.”

Az emlékirat azzal zárult: „Végül tiszteletteljesen kijelentjük, hogy az egész ügy előkészítésében és a létrehozásában a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége szolgálatait a legmelegebb készséggel felajánlja.” No ez utóbbit csak 1910 első felében teljesítették, később nem foglalkoztak vele.

7. Szabó Ervin Emlékirata és vitája

Szabó Ervin felkészülten élt az alkalommal, hogy hivatalos helyről is kezdeményeztek. Elkészítette véleményét Wlassics emlékiratáról, majd saját Emlékiratát, összefoglalta mindazt, amit a nyilvános könyvtárakról tudott és vallott. Ez utóbbi könyvtártudományi írásainak csúcsteljesítménye. Ebből idézni szinte lehetetlen, mert az egészet kellene mindenkinek olvasnia. Rövid idő alatt írt programjában hasznosította társadalomtudományi-szociológiai, közgazdasági, statisztikai és persze széleskörű könyvtári ismereteit. A főváros könyvtárügyét összevető elemzés után jutott el a főváros nyilvános könyvtári szükségletének igazolásához, pontosan körvonalazta a célkitűzéseket és a megoldáshoz vezető utakat.

Előbb a Wlassics emlékiratot kellett a főváros, ill. Bárczy István számára véleményeznie, s választani a javasolt változatok között. 1910-ben Szabó Ervin főkönyvtáros volt, főnöke a fővárosi statisztikai hivatal igazgatója. Ám a véleményezéssel Bárczy István polgármester nem Thirring Gusztávot, hanem a főkönyvtárost bízta meg, hiszen minden esemény könyvtárügyben Szabó Ervin nevéhez fűződött.

A főkönyvtáros véleménye 1910. április 2-i keltezéssel készült el, s benne fölemlgette, hogy a Fővárosi Könyvtár továbbfejlesztése többször felmerült tárgyalások és az előterjesztések során. Itt az ideje, hogy az ügyet megoldják. Emlékeztetett 1909. május 21-i előterjesztésére, a körülmények javítására. Az olvasók (valószínű, hogy látogatók: akkor azt mérték! TGY) száma az 1905. évi 738-ról 1909-ben 12.000-re nőtt, ez is sürgeti a megoldást. „Az Országos Tanács emlékirata nemcsak a könyvtárügyekkel hivatásosan foglalkozó szakférfiak véleményét tolmácsolja, hanem a sajtóban, az összes tudományos és kultúregyletek működő tagjai körében, a munkásegyletekben stb. stb. sokszor hangoztatott hiányérzetnek lett szószólójává, amikor a főváros könyvtárpolitikájának megváltoztatását sürgeti.” Ne a jövő feladatai, de cselekvései közé vegye fel a főváros a véleményében megjelöli irányelveket. Két szempontja: „a nagy fővárosi közkönyvtár, habár a nép legszélesebb rétegeit lesz hivatva szolgálni, nem szabad, hogy holmi népkonyha legyen, mely olcsó

pénzen lehetőleg sokat, de rosszat nyújtson, hanem kell, hogy legyen: a modern tudomány és a legfejlettebb ízlés igényeinek színvonalán álló kultúrintézet, mely a leggazdaságosabban dolgozik ugyan, soha a szolgáltatások minőségének rovására. A második szempont [...]: az új könyvtár kereteit eleve a főváros anyagi képességeihez kell szabni, ha működésének tökéletességét biztosítani akarjuk.”

A főváros költségeinek csökkentésére három megoldást javasolt: kooperáció hasonló társadalmi tényezőkkel, a meglévő könyvtáraik beolvasztása, bevételi források megnyitása a könyvtár számára.

Az általános tudományos könyvtárak ideje lejárt - írta, munkamegosztást célszerű kialakítani köztük, s ebbe a fővárosi könyvtár úgy tud bekapcsolódni, hogy az „mint tudományos könyvtár specializálja magát arra, ami a többi budapesti könyvtárakban amúgy sem talál kellő képviselőt, amiben eddig is általánosan elismert működést fejt ki: a társadalmi tudományok, [... a többi] tudományoknak csak alapvető, határt jelző képviselőit [vásárolná]. Viszont, mint ún. népkönyvtár lemondana egy nagy centrális szépirodalmi könyvtár igen költséges létesítéséről, ellenben ehelyett jól felszerelt, 5-10 000, a szükség szerint mind újra kicserélt kötetre berendezkedett, a központi tudományos könyvtárból igazgatott kerületi szárny (fiók TGY) könyvtárak és olvasótermek útján gondoskodnék Budapest lakosságának szépirodalom és könnyebb tudományos irodalom iránti szükségletéről. A második módja a költségek megosztásának az Országos Tanács emlékirata kapcsán önként kínálkozik.” Nem Szabó találmánya tehát volt a különböző könyvtárak összevonása. A Tanács képviselői javasolták – külföldi mintára. Ez sem Budapesten, sem 1915-ben Debrecenben nem vált valóra. Miként a fővárosi nagykönyvtárak munkamegosztása sem.

Az önálló bevételi forrásoknak három lehetőségét említette: „a) angol-amerikai mintára könyvtári adó kivetését, b) könyvtárhasználati illeték szedését, c) esetleg mindkettőt együtt.” Végül: „mondja ki a főváros, hogy a Fővárosi Könyvtárt általános közművelődési könyvtárrá fejleszti ki és pedig olyképp, hogy nagy tudományos, de főként társadalomtudományi központi könyvtárt és ebből kiágazó

népszerű szárnykönyvtárakat létesít és megkísérli, hogy hasonló célú társaságok kooperációját megnyerje.”

Szabó Ervin véleményéhez két mellékletet csatolt: az egyikben a végleges épület helyiségigényeit sorolta (ez nem tartalmazott méreteket), a másodikban az ideiglenes épületre vonatkozó helyiségigényeket, már méretekkel. (Az összterületet 900 m²-re hozta ki, költségigényekkel.) Legsürgősebbnek, legalább ideiglenes megoldással, a könyvtár nyomasztó elhelyezését tartotta.

Valószínűleg nyomásgyakorlásként, a Magyar Nemzet interjút közölt Szabó Ervinnel Az új fővárosi könyvtár címmel. Érdekes, hogy a lap – mielőtt Szabó szavait közölte volna, élesen bírálta a Nemzeti Múzeum könyvtárának működését, viszont a Fővárosi Könyvtárnak értékes eredményeket tulajdonított.

Katsányi úgy tudja, hogy Szabó Ervin 1910 május második felében elvonult Sárszentágotára és ott három hét alatt készítette el könyvtári legterjedelmesebb, legkidolgozottabb, a nyilvános közkönyvtárügy alapvető dolgozatát. Az Emlékirat Szabó Ervinről szóló írásban hosszabb tárgyalást, méltatást érdemelne. Olvassa mindenki! Itt csak annyit, hogy már a szerkezete mintaszerű. Ezzel Szabó Ervin hasonló feladatok modelljét alkotta meg máig tartóan. Tanulmányát 6 részre osztotta. Az I. részben mutatta be az angolszász és európai felfogást. Majd azt, a könyvtár és az ipari társadalom milyen összefüggésben van egymással, végül azt, hogy a könyvtár a közoktatás része. A II., fejezetben bemutatta Budapest könyvtárügyét, a jövőbeni könyvtár szakmai környezetét, a tudományos könyvtárak helyzetét, majd a laikus közönség könyvszükségletét és a népkönyvtárak jellemzőit, továbbá a szakegyleti könyvtárakat és a végén leszögezte, hogy a könyvtárügy a községi politika része (kell, hogy legyen).

A III. részben a községi [városi!] nyilvános könyvtár feladatait vette számba, annak funkcióit, olvasói körét és az arra jellemző könyvanyagot. Vagyis alapvetést adott. A IV., fejezetben számba vette a várható költségeket és arra törekedett, hogy bizonyítsa, miként csökkenthetők a költségek. Minden lehetőséget megragadott Szabó Ervin a könyvtárakkal való munkamegosztás, együttműködés terén, a népkönyvtárak beolvasztását javasolva – s ezzel tulajdonképpen a

hivatalos könyvtárpolitikát követte. Újítása volt, hogy figyelmét kiterjesztette a fővárossal határos községek bevonására, hiszen az agglomerációban élők jelentős része a fővárosban dolgozott, ott járult hozzá a javak megtermeléséhez. (Ezt azóta sem gondolta végig, vette figyelembe a hazai könyvtárpolitika.) Javasolta az iskolai könyvtárak beolvasztását is, amivel nagy vitát váltott ki. Végül számításokat végzett, összefoglalta a megtakarításokat.

Érdekes módon külön főfejezetbe került a könyvtári kölcsöndíjak kérdése – mintha érezte volna, hogy ezzel támadási felületet teremt. A VI. fejezet megint újdonságot hozott, javaslatot tett a könyvtár és Népháza együttes felépítésére.

Az emlékirat a közönség, a szakma, a fenntartó hatóságok megnyerésére alkalmas szerkezetben fejtette ki mondanivalóját. Belőle nehéz idézni, mert (terjedelmes volta ellenére) rendkívül tömören, alaposan és logikusan érvelve fogalmazta meg a tudnivalókat – ezért olvasnia kell minden könyvtárosnak. Különösen ismernie és használnia kell minden vezetőnek.

Szabó Ervin elkötelezett volt az angolszász minta budapesti megvalósítása mellett. Mellette élete végéig, a legnehezebb időkben is kitartott. A Tanács javaslatát fogadta el, a meglévőkre alapozzák az új könyvtárt. Erre a főváros közigazgatási, társadalomtudományi és nyilvános szakkönyvtára alkalmas. S beépíthető a főváros már meglévő könyvtárai közé. A másik fő cél annak bemutatása volt, hogy a költségek többféle módon csökkenthetők és ráadásul a közművelődés is nyer a központnak a Népházával együtt történő megépítésével.

Szabó Ervin alapos jegyzetapparátusa, külföldi és hazai szaktekintélyekre való hivatkozásai, szövegszerű, valamint táblázatokkal való érvelése mintaszerű. Felhasználta a Tanács emlékiratához csatoltakat: Ferenczi Zoltán és Gulyás Pál munkáját, két angol szerzőt, mellettük a kor híres könyvtárosait és szakíróit, mint a holland Greve, a német Hofmann két, vagy az osztrák Reyer három írással, de a francia Morel is. Bibliográfiája 15 tételből áll. Fontos megjegyzést tett a bibliográfia elején: „Föltünhetett ugyan valakinek, hogy angol-amerikai könyvtárelveket propagálunk, nem angolszász szerzőkre hivatkozunk legelsőbb, hanem németekre. Pedig a dolog

egyszerű. Az angol és amerikai könyvtárügyi írók maguktól értetődőnek tekintenek és mint rég megoldottakat sokszor ezért nem is tárgyalnak kérdéseket és problémákat, amelyek a kontinentális írók számára, elmaradt könyvtári viszonyaink között bizony még igen aktuálisak, s a könyvtárügyi viták homlokterében állnak. Ezért kellett és lehetett magunkat gyakrabban az ő vezetésükre bízunk, ha ugyan egyébként teljesen azon voltunk, hogy ezen vezetés az angol-amerikai ideál irányában haladjon.”

Az Emlékirat kompromisszumos, de alapvetően angolszász modellt vázolt fel. „...mindennél élesebben jelzi az angol-amerikai közvélemény különbségét az európaiktól, hogy Angliában és az Egyesült Államokban a könyv elsőrendű életszükséglet. [...] Ha új városokat alapítanak, a község háza és az iskola mellett mindjárt kijelölik a public library telkét is.” Majd azzal érvelt, hogy Angliában, a modern kapitalizmus hazájában „korán felismerték, hogy az új városi népesség oktatása koránt sincs befejezve, ha írni-olvasni megtanult és talán valamely szakiskolát elvégzett. [...] Valóban a modern nyilvános könyvtár funkcióját csak úgy ismerhetjük meg helyesen, ha az új intézményt a modern társadalmak közoktatási és közművelődési politikája keretébe helyezzük. [...] Olyan művelő intézményre van tehát szükség, amelyben mindenki megkapja, ami egyéni ízlésének megfelel [...] Ilyen intézmény az angol-amerikai public library.”

A II. főfejezetben helyzetképet adott Budapest könyvtárügyéről: „Alig ismerünk nyugateurópai várost, amelyben a könyvtári kiadások ily csekély hányaddal szerepelnek. [...] Budapest városának ebben a tekintetben elmaradottságát sokszor megrótták már [...] a szakemberek és kutatók régen tisztában vannak azzal, hogy Budapest tudományos könyvkészletei a legelemibb tudományos szükségletet sem elégítik ki.” A legközelebbi nagy- és főváros Bécshez mérten se.

„Még szomorúbb képet nyerünk Budapest könyvtári viszonyairól, ha azokat a laikus nagyközönség és különösen az ún. nép, vagyis a keze munkájából élő népesség könyvszükséglete szempontjából vizsgáljuk.” Az eredmény: „akár az összes számokat nézzük, akár egyes könyvtárakat hasonlítunk össze, az eredmény mindenkép lesújtó.” A summa: „a tudományosokról és az úgynevezett népkönyvtárakról meg

kellett állapítanunk, hogy a reánk legkedvezőbb összehasonlítás világításában is, úgy a könyvanyag, mint annak racionális kihasználása tekintetében igen kezdetleges igényeket elégítenek ki. Ha a nálunk méltán okkal népszerűbb angol-amerikai mintákkal mértük volna össze könyvtárainkat, az ítélet [...] egyenesen megsemmisítő [volna].”

A végső fejezetben arra jutott: „a kérdésnek nálunk sincs más helyes megoldása, mint az angolszász országok városaiban, de a művelt külföldön ma egyformán mindenütt. A könyvtárügy a községi könyvtárpolitika tárgya. Ugyanolyan része a községi közoktatási és közművelődési feladatoknak, mint a nép- és szakiskolaügy, mint a múzeumok és modern képtárak, sőt ez utóbbiaknál mindenesetre százszorta előbbre való.” Az elvi alapvetés után jött a fővárosi könyvtárügy elemzése, a könyvtár környezetének jellemzése.

Szabó Ervin emlékirata III. fejezetében körvonalazta a nyilvános könyvtár feladatait elvi megfogalmazásban, az olvasók oldaláról és a könyvanyagot jellemezve. Mindenekelőtt hangsúlyozta, hogy „a főváros anyagi képességének lehető kímélésével jó olvasmánnyal kell ellátnia azokat, akik maguk gyönyörűségére vagy okulás céljából már is olvasnak; és föl kell keltenie az olvasás és önművelés vágyát azokban, és be kell vinnie a könyvet azoknak a körébe is, akik ezt a szükségletet még nem ismerik. 'A legjobb könyveket a lehető legtöbb olvasónak a legolcsóbb úton' – mint az amerikai könyvtárak jelszava szól.” Felsorolta, kiket tekint a jövőendő olvasóknak, sorolta a tanulóifjúságot, a kispolgárság asszonyait és lányait, „be kell vonnunk az ipari munkásságnak azon százezres rétegét, amely ma tudatosan távol tartja magát [...] meg kell nyernünk az iparban és kereskedelemben alkalmazott hivatalnokokat [...] az iparosokat és kereskedőket is, meg végül az értelmiségi középosztályt, a tanítók és tanárok, írók, művészek és egyéb intellektuellek ezreit. Szóval: Budapest egész írni és olvasni tudó népességét [...] [Majd még hozzátette] a tapasztalat azt mutatja, hogy a munkásosztály elitjének könyvszükséglete semmivel sem alacsonyabb rendű, mint az ún. művelt osztályoké.” Hangsúlyozta, hogy „a művelt középosztály éppen úgy rá van szorulva a nyilvános könyvtár intézményére, mint a

munkások vagy a tanulóifjúság.” A nyilvános közkönyvtár mindenkié, szemben a népkönyvtárral, amely a nép réteggkönyvtára.

Az új könyvtár könyvanyaga más, hiszen a „régimódi népkönyvtárak eredménytelenségének egyik legfőbb oka könyvanyaguk silánysága. [...] a nyilvános könyvtáraknak csak egy feladatuk van: a legtöbb embernek a legjobb könyveket közvetíteni.” Hivatkozott Glasgow nyilvános könyvtárának 1877-ben felállított véleményére: „a könyvtár, amennyire gyakorlatilag csak lehetséges, az emberi gondolatnak minden fázisát és a vélemények minden változatát képviselje.” A könyvállományról véleménye: „Röviden: az új nyilvános könyvtár anyaga sem a régi tudományos könyvtárakéval, sem a régi népkönyvtárakéval nem azonos. A régi tudományos könyvtárakéval megegyezik abban, hogy tudományos irodalmat is gyűjt; de eltér abban, hogy nem a szaktudósok szükségleteire van tekintettel és ezért régi és ritka, de inkább csak történeti értékű irodalom helyett főként a modern irodalomra helyezi a súlyt; és eltér abban is, hogy nagytömegű szépirodalmat tart készenlétben. Ebben viszont egyezik a régi népkönyvtárral. De ettől is eltér a szépirodalom modernsége és általánossága, másrészt a tudományos irodalom célzatosság nélkül összeválogatott gazdag gyűjteménye által.”

A public library a közkönyvtár és felnőttoktatás összekapcsolása. S az évtizedforduló idején ez is fontos volt a korabeli Magyarországon. Talán ezt pótolandó iratott a témáról Kőhalmi Bélával cikket Népmívelés különszámába 1911-ben.

Az Emlékirat legterjedelmesebb, legvitatottabb része a IV. és V. fejezet, amelyekben a költségcsökkentés és -kímélés lehetőségeit mutatta be. Minden lehetőséget megragadott, hogy bizonyítsa, a költségek sokféleképpen csökkenthetők, a terv viszonylag nagyobb költségtöbblet nélkül megvalósítható.

A csökkentésre három lehetőséget kínált. Ezek közül első a specializálódás és munkamegosztás. „Ha nagy könyvtáraink [...] kölcsönösen elhatárolnák munkakörüket [feladatkörüket TGY] és [...] mindenik az irodalom más-más ágára specializálná magát, bizonyos, hogy rövidesen sokkal több tudományos könyvet bocsáthatnának a kutatók rendelkezésére...” Ezzel Magyarországon és Budapesten a

gyűjtőköri munkamegosztás elvét és szükségét először vetette fel. Másik új megállapítása, „a munkamegosztásba az új könyvtár is igen jól beilleszkednék. A népkönyvtárnak [nyilvános! TGY] az intézmény célja által megkívánt természetes tagolását központi ún. reference library-re és a kerületi fiókokra úgy használná ki, hogy a fiókok általános jellegét tisztán megóvná, [...] a központban ellenben nem törekednék szépirodalomból raktárt tartani, a tudományos irodalom egyéb ágait csak annyiban ápolná, amennyire azt minden komoly könyvtárban tenni kell, de tökéletességre, teljességre a tudományos irodalomnak csupán egy területén törekednék. Szinte magától kínálkozik a gondolat, hogy ez a társadalmi és politikai tudományok – vagy mint azelőtt nevezték: az államtudományok – területe legyen.” Ezt megtoldotta azzal, hogy „más, főként technikai jellegű összeműködések (pl. központi katalógus, központi cédula-árusítás, központi bevásárlás stb.) lehetne a nagy könyvtárak közt megindítani.” Ez a javaslat váltotta ki az érdekeltek körében a legnagyobb ellenállást.

A másik megoldás: kooperáció más könyvtárakkal. „A megoldás igen egyszerű volna. Azon egyesületi könyvtárak, amelyeknek sem alkalmas személyzetük, sem helyiségük nincs, az új könyvtárban kapnának helyiséget és ennek fejében könyveiket a könyvtár forgalmába bocsátanák. Ezekkel a könyvtár a do ut des (adok, hogy adj TGY) viszonyában volna.”

Teljesen újszerű harmadik javaslata. „Budapestet körülbelül harminc olyan község veszi körül, együtt nem kevesebb mint 200-250 000 lakóval, amelyek területi szomszédságon kívül szoros gazdasági és kulturális közösségben élnek a fővárossal. Népességüknek nagy része Budapesten keresi kenyerét, tulajdonképpen budapesti lakósok, akiket a nagyváros lakásügyi fejlődése kizorít munkahelyükről, de egész életük minden érdekszálával tovább is idefűz.” Az agglomerációt is ellátta volna.

Az V. fejezetben javaslatait megtoldotta kölcsöndíj bevezetésével. Szabó Ervin persze tudta, hogy „az Egyesült Államokban és Angliában külön könyvtári adót vethetnek ki [...] Nem lehet kétséges, hogy a könyvtári kiadások fedezésének ez a módja a legtökéletesebb, [...ám] Magyarországon és Budapesten is, egyelőre

nem gondolhatunk rá. A magyar községeknek nincs önálló adórendszerük.” Emiatt nem vezethető be a könyvtári adó, csak egy mód van: „könyvtári kölcsöndíj vagy olvasódíj szedése.” Szabó Ervin érezte, javaslata vitát vált ki. Az ellenzőknek a bécsi Reyer szavaival válaszolt: „teremtsetek előbb angol állapotokat, válasszatok olyan községtanácsosokat, akik a népkönyvtáraknak elegendő anyagi eszközöket szavaznak meg és én szívesen állok a ti pártotokra. De az adott viszonyok közt az ingyenes könyvtár utópia.”

Végül a nyilvános könyvtár és a szabadművelődés összekapcsolásának előnyeit taglalta. Bemutatta az angolszász könyvtár épületét: a népművelést szolgáló helyiségek „az angol-amerikai könyvtáraknak ép olyan organikus részei, mint a sajátképeni könyvtári célokat szolgálók. És semmi sem jellemzi élesebben az angolszász népek felfogását, amellyel a könyvtárügyet annak szerves kiegészítő részeként a közoktatás és népművelés keretébe illesztik, mint a könyvtáraknak ilyen művelő intézményekkel összekapcsolása.” Úgy összegezte: „az amerikai könyvtár a lakosság összes művelődési és szellemi gyönyörűségeket kereső törekvéseinek középpontja. Mi sem lehet csábítóbb, mint hogy Budapest új nyilvános könyvtárát is ilyen központtá tegyük.” Fedezetet is talált, a milleneumi alapítványt.

Levonta a konklúziót. „új nyilvános könyvtár föllállítása Budapesten a népesség összes osztályainak egyforma kulturszükséglete. Az új könyvtár tökéletes funkcionálását legjobban biztosíthatjuk, ha azt angol-amerikai mintára csináljuk meg.” Javasolta, hogy azt szakértekezleten vitassák meg.

Ideje, hogy szóba hozzam Szabó Ervin írásainak olvasmányos, szépen érvelő stílusát. Nem vagyok sem nyelvész, sem stilisztá, mint olvasót nyűgözött le stílusával a szakdolgozatom készítése idején, később disszertációm írásakor, s most újra. Nem tudom bizonyítani, de hipotézisként felvetem, hogy stílusával hozzájárult a hazai könyvtári köznyelv megújításához, s talán az 1945 utáninak a kialakításához is. Nekem úgy tűnt, hogy kortársaihoz képest kevésbé volt archaikus nyelve, stílusa. 50-100 év távolából is jobb volt olvasni, mint vitapartnereit. Ezért is igyekeztem minél többet idézni, hogy ezzel is Szabó Ervin írásainak olvasására báztassak. Talán egyszer valaki a hazai

szaknyelv kialakulását dolgozza fel szakdolgozatában vagy disszertációban és ebben kitüntető szerepet kap Szabó Ervin.

Az Emlékiratnak két vitafóruma: az ún. szakértekezlet, a másik a Magyar Könyvszemlében Gulyás Pállal folytatott csörtéje volt.

A szakértekezlet előtt Szabó Ervin már belátta: túl részletezte kérdéseit. Ezért javasolta, hogy a vitát 4 kérdésre koncentrálva folytassák le. Ezek: Budapest könyvtárai kielégítik-e a szükségletet? Milyen új könyvtárra van szükség? Lehet-e a tudományos könyvtárak között munkamegosztást és kooperációt létrehozni? A negyedik a kölcsöndíj kérdése. Bárczy ezt együttes vitára bocsátotta és megjegyezte, a nyilvános könyvtárt mindenki szükségesnek tartotta.

Szabó Ervin eredeti 1-10. javaslata az Emlékiratban tárgyalt kérdéseket foglalta össze, az utolsó kettő merőben újszerű volt. „11. Lehetséges-e mindazon testületek köréből, amelyek különböző összeműködésekben közreműködnének, egy budapesti könyvtáregyesületet szervezni, amely az új nyilvános könyvtár vezetésében, mint konzultáló testület részt venne és könyvtári célokra a társadalom áldozatkészségét is ébren tartaná és igénybe venné? Vagy talán a budapesti könyvtárak szövetségét, amely állandó összeműködést és munkamegosztást létesítene Budapest tudományos könyvtárai közt? 12. Az olvasók és különösen az ifjúság önkormányzati szervei miként vehetnének részt a könyvtár működésében.” E két javaslat fölött eddig a szakirodalom is átsiklott, nem méltányolta újszerűségét. Meglehet, ezek is túl koraiak voltak, de Szabó Ervin korszerűbben és demokratikusabban gondolkodott, mint kortársai.

A szakértekezletre minden érdekelt intézményt, testületet, szövetséget meghívtak. A 46 résztvevőn kívül 14-en kimentették magukat, köztük Ferenczi Zoltán, Erdélyi Pál (a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatója), Jászi Oszkár, Wlassics Gyula stb. Igaz, Fejérpataky László (a Nemzeti Múzeum Könyvtárának igazgatója), Ferenczi Zoltán, Hegedüs István egyetemi tanár és Wlassics Gyula kimentő levelükben érdemben nyilatkoztak a javaslatokról. Bárczy és Szabó mellett tizenkilencen szólaltak föl (többen többször is). Nagy vita volt.

Vitát igazán a társadalomtudományi szakkönyvtári központ és kooperáció váltott ki, meg az iskolai tanulói könyvtárak beolvasztása.

Mindkettőt elvetették. Szabó Ervinnek Bárczy István felszólítására módjában állt, hogy - rögtönözve – újra kifejtse, miért kell a központnak társadalomtudományi szakkönyvtárnak lennie. Elegendő gondolatmenetéből idézni. A tudományos központ már nem lehet általános, specializálódnia kell. Budapesten ehhez a specializálódáshoz a társadalomtudomány csatlakozzon, oka a már meglévő könyvtár adottsága, másrészt „az az általános tapasztalat, hogy a public libraryben a kereslet mindig erősen irányul az ún. társadalmi tudományok felé, természetesen nem értve nagyon szorosan ennek körét, hanem belefoglalva mindazt, ami az ember társaséletét, a társadalmi élet törvényszerűségeit bármily vonatkozásban érinti.” A meglévő tudományos könyvtárakban ez a rész van a legkevésbé képviselve. S ha a többi tudományos könyvtár beleegyezne, „a budapesti olvasóközönség igényeit sokkal jobban ki fogják elégíteni...” Szabó Ervin a vitában végső soron több lépcsős ellátási rendszert vázolt fel. Bárczy értette, ezért összefoglalójában azt mondta, hogy „az volna szükséges, hogy ezekből a nagy könyvtárakból egy igazi nagy könyvtárrendszer (sic! TGY) legyen, vagy miután az nem lehetséges, azok maguk között megosztanák a munkát és akkor mindegyik nagyobb tudománycsoportra szorítkoznák.” A nagy tudományos könyvtárak képviselői elutasították az együttműködést, több mint fél évszázadot kellett erre várni. Szabó Ervint a 20. század igazolta.

Az Értesítő 1910. 2. száma beszámolt „A községi nyilvános könyvtár ügye” címmel a történetekről. Beszámoltak arról is, hogy a nyilvános könyvtár ügyével a sajtó is foglalkozott. Hosszabb cikket közölt a Magyar Nemzet, a Világ, a Népszava, a Corvina, a Népmívelés stb. A Budapesti Hírlap július 10-i cikkében Alfa (Alexander Bernát) írta „A szakértekezlet közel négy óráig tartott, és azzal a meggyőződéssel távoztam, hogy a könyvtár meglesz, azok az urak a Városházán meg fogják csinálni. Tudják, mit akarnak.” Alexander Bernát tévedett.

„A fővárosi közművelődési könyvtárügy modernizációjának másfél évtizedig két programja élt egymás mellett és harcolt egymással, s amelyek mögött a magyar könyvtárügy két nagy formátumú egyénisége: Szabó Ervin és Gulyás Pál állt” - írta Katsányi Sándor. (Szabó Ervinnel különben más könyvtáros nem vitázott, csak

Gulyás Pál!) Érdekes felvetést is szóba hozott Katsányi. Szerinte az Emlékirat kapcsán „Gulyás Pál ambivalens helyzetbe került: „a Tanácsban betöltött hivatalánál fogva – támogatnia kellett a kezdeményezést, mely a fővárosi közművelődési könyvtárügy nagyléptékű fejlesztését és modernizációját ígérte, másrészt ugyanakkor látnia kellett riválisának fokozatos szakmai előre nyomulását. Azzal is tisztában volt, hogy Szabó Ervin térnyerése egyrészt a könyvtári modernizáció megerősödését jelenti, másrészt a szocialista eszmék fokozatos beszivárgását a közművelődési könyvtárügybe. (Az utóbbit vitatom: Szabó Ervin polgári könyvtárügyet vett át az angolszászoktól. Ezt legfeljebb Gulyás feltételezte. Más könyvtáros nem hozta szóba. Rajta kívül egyes újságírók is vádolták ezzel. TGY) Ez a kettősség magyarázza az Emlékiratokra válaszoló tanulmányának ellentmondásosságát: látszólag elfogadva a terv alapvonalait, stiláris eszközökkel mégis annak megvalósíthatatlanságát sugallja. Ugyanez a kettősség fogja jellemezni a következő években a fővárosi könyvtárhálózat lassú kialakításával kapcsolatos kritikusi magatartását is.” Én úgy látom, hogy nem szocialista, hanem polgári eszmék szivárogtak be. Gulyás Pál terjedelmes, szinte tanulmány szintű kritikájában elfogadta, amit nem vitathatott, de egyúttal elkezdte az Emlékirat eljelentéktelenítését, s elkezdte támadni Szabó Ervin szocialista mivoltát – holott ő ekkor már jócskán távolodott ettől, könyvtári területen angolszász minta megvalósításán munkálkodott.

Miről folyt kettejük vitája 1910-ben a Magyar Könyvszemlében? Szabó Ervin és Gulyás célja abban is eltér(hetet)t egymástól, hogy amíg Szabó Ervin (és valószínűleg Bárczy István is!) az Emlékirattal a döntéshozókat akarta az ügynek megnyerni, Gulyás Pál szakmai tervként fogta fel és ekként vitatta. Ezért várt volna el részletesebb kimunkálást. Nem vitathatta Gulyás Pál, hogy a szabadtanításnak fontos intézménye, ha nem éppen alapja lenne az új közkönyvtár. Nem értett egyet Wlassics Gyula ötletével sem, hogy a nemzeti múzeum könyvtára vállalja ezt a szerepet. (Ezt helyesen tette.) Harmadik módot javasolt. Hivatkozva 1908 szeptemberében tett javaslatára, „egy a főváros összes kerületeiben legalább egy-egy fiókkal bíró községi szabadkönyvtár” létrehozását javasolta – szakkönyvtár központ nélkül.

Gulyás Pál egyetértett Szabó Ervin tanulmányának bevezetőjében írtakkal, de vitatta a tudományos nagykönyvtárakról és a nagyközönség könyvtáraitól kifejtetteket, igazságtalannak tartotta a Budapesti Könyvtáregyesület bírálatát. Azzal is egyetértett, hogy Szabó Ervin írása harmadik fejezetében átvette az amerikai könyvtárak jelmondatát, s hogy a Glasgow-i könyvtár mintájára javasolta a gyűjtőkört, végül azt, ahogy Szabó Ervin összehasonlította a régi tudományos könyvtárak és a népkönyvtár közti különbséget.

Legfőbb vitája azzal volt, ahogy Szabó Ervin a nagyszabásúnak ígérkező intézmény létesítését elképzelte. Ellentmondást talált abban, hogy amíg vitapartnerre előbb azt írta, az új könyvtár nem lehet tekintettel a szaktudósok igényeire, két lappal később már olvasóként várta őket is – de nem tette hozzá: nem szaktudományuk, hanem más irodalmat keresőként várta Szabó Ervin. Szabó Ervin államtudományi könyvtárát „némelyeknek [értsd: a szocialistáknak! TGY] kedves irányban” fejlesztené. Hasznosabbnak tartaná, ha az jellegét megőrizve továbbra is megmaradna a főváros tudományos szakkönyvtárának. Aztán előállt azzal a zavaros ötletével, hogy az új könyvtár attól helyiség és javadalom dolgában elkülönítve, és kezelő személyzetét is az új viszonyoknak megfelelően szerveznék. Szerinte Szabó Ervin ajánlata csak névváltoztatás, a központ nem járul hozzá a fiókok gyarapításához, maga gyarapodik a fiókok állománycseréjekor.

Helyeselte Szabó Ervin környező települések együttműködésére tett ajánlatát és magától értetődőnek a meglévő népkönyvtárak beolvasztását – hiszen a Tanács javaslata is ez utóbbi volt. Ellenezte viszont az iskolai tanári és ifjúsági könyvtárak beolvasztását – mondván, hogy a tanári könyvtár konzultatív jellegű, kéznél kell lennie [ebben igaza volt! TGY], míg az ifjúsági könyvtár olvasói látszólagos szabadsághoz jutnának [szerinte], ráadásul a fiatalok könyvellátása az iskolai épületek és a tanítói kar igénybevétele nélkül nem oldható meg. s ezzel a szabadság alaposan megcsappan. Egyetértett viszont a fővárosi pedagógiai könyvtár beolvasztásával.

Vitatta Gulyás Szabó Ervin költségszámításait és kölcsöndíj ötletét is. Végül az utolsó fejezetben igen meggyőzőnek tartotta, ahogy Szabó Ervin kifejtette a szabadkönyvtár (az angolszász könyvtárt

free librarynak is nevezték! TGY) és a szabadtanítás kapcsolatát. úgy vélte, hogy az angolszász könyvtáráépületben az olvasótermek és a raktár mellett tantermek is vannak és ez a kapcsolat nálunk is kezd elterjedni, hiszen a VKM által tervbe vett kultúrházak is igen közeli rokonai ennek az intézménynek. Csak nem vette figyelembe, hogy a minisztérium a kultúrházakba befogadná a könyvtárt, míg az amerikaiak a könyvtárt egészítették ki a szabadtanítás helyiségeivel. Ez nem kis különbség, amely a későbbiekben is más népművelési felfogást eredményezett közel egy évszázadra Magyarországon.

Végül azzal zárt: „Csak azt tudjuk, hogy a könyvtár mielőbbi felállítására tanultaknak és tanulni vágyóknak, tehetőseknek és szűkös anyagi viszonyok közt tengődőknek egyformán szükségük van.”

Postafordultával érkezett válaszát Szabó Ervin azzal kezdte a Könyvszemle következő számában, vitapartnere „Kevés jót hagy rajta, vagy pontosabban, ha lát is valami jót benne, arról nem igen szól, ellenben száz apró-cseprő kifogást el nem hallgat. [...] Azt hittük eddig, hogy Gulyás Pál agitációja a községi nyilvános könyvtár érdekében azt a célt szolgálja, hogy létesítésének könnyűségéről győzze meg a közvéleményt, ma viszont úgy látszik, mintha megriasztani akarná.”

Gulyás Pál félreértette az Emlékirat célját és szerepét: Szabó Ervin laikusoknak szóló, csupán elvi programot készített, ezért számos részletkérdésre nem tud még választ adni. Ezért „csak a lényegét, az elvi alapot és programot kikezdő kifogásokra felelhetek.” Budapest könyvtárügyéről fenntartotta véleményét, miszerint „Tény, [...] hogy komoly és európai színvonalon mozgó tudományos munkának irodalmi segédeszközei Budapesten csak igen hiányosan szerezhetők meg. Mert még Bécsben sem szerezhetők meg.” Hasonlóképpen fenntartotta véleményét népkönyvtárügyben, sőt szellemesen Gulyás Pálra hivatkozott, feltette a kérdést: „Hát mikor mondott le az 'A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése' c. mű VII. fejezetének szerzője arról, hogy a népkönyvtárak tudományos anyaggal is föl legyenek szerelve?” Vitatta Gulyás Pál adatait és vitamódszerét pl. a szakegyleti könyvtárak megítélésében.

Vitatta Szabó Ervin Gulyás azt a javaslatát is, hogy a tudományos központot és fiókhálózatát szét kellene választani. Felrója – joggal –

vitapartnerének, hogy nem fejtí ki, ennek mi előnye lenne. „Zavarban vagyok, mert ki kell mondanom, hogy Gulyás Pál meghamisítja az én okfejtésemet. [...] ha ez a munkamegosztás nem is fog létrejönni – és ma már látom, hogy nem fog (sic!) – akkor sem javasolhatom, hogy másból induljanak ki, mint a főváros mai könyvkészletéből. Mert ha az sem bizonyos, hogy egy nagy könyvtár létesítésére rábírható-e a főváros törvényhatósága, akkor donquichottéria volna két nagy könyvtár létesítését és fentartását proponálni a közgyűlésnek.” [...] És hogy a központi könyvtár a ’fiókok gyarapításához semmivel sem járulna hozzá’! Nem tudom, komolyan feleljek-e? Talán onnan fog a fiókkönyvtárakba hullani a könyv és a személyzet, a honnan egykor a vándorló zsidók mannája hullott!?”

Az Ad personam fejezet lett a legkeményebb. Mindenekelőtt leszögezte Szabó Ervin, hogy „a községi könyvtár ügye, a melyről szó van, nem az én személyes ügyem, hanem – úgy gondolnám – mindnyájunké, igazán közügy...” Arra a vádra, hogy „Szabó kedvükben akar járni Budapest hatalmasainak...” azzal válaszolt: „Ha Gulyás Pál nagyurak szolgáit keres, másutt nézzen körül.” A másik inszINUÁCIÓJÁRA Gulyás Pálnak (némelyeknek kedves irányban) Szabó Ervin azzal válaszolt, hogy az „magyarán nyilván a szocializmus. [...] elsikolhatnék egy vallomással Gulyás Pál vádja fölött. Hisz legfeljebb azt tettem volna a fővárosi könyvtárban, a mit más könyvtárosok [...] állandóan tesznek: a nekem kedves irányt favorizálnám. Minthogy azonban az ilyen viselkedés szögesen ellenkeznék éppen azon állásponttal, a melyet a közkönyvtárak dolgában éppen én a legmerekvebben és legélesebben képviselek és hirdetek, hogy t. i. azokat nem szabad semmiféle pártpolitikai törekvés egyoldalú szolgálatába állítani [...] Fölszólítom [...] mutasson nem Budapesten, hanem az egész országban egyetlen közkönyvtárt, amely a maga területén az összes ’jelentékenyebb véleményeket, irányzatokat, iskolákat, pártokat’ részrehajlatlanabban és több, valamennyi iránt egyformán kiterjedő gonddal juttatná szóhoz, mint a Fővárosi Könyvtár teszi.”

Gulyás Pál – helyzetéből megtehetette – ugyanabban a számban, Szabó Ervin írását követően, válaszolt a válasza. Első írását előbb ismertetőnek, majd tárgyilagos kritikának, végül tanulmánynak

nevezte. (Szóval zavarba jött.) Aztán szokásos stílusában hozzátette: „Mint aféle százévvvel elmaradott szellem, sem a Világot, sem a Népszavát nem igen szoktam olvasgatni, így hát nem tudom, vajjon a népkönyvtári ügyről, vagy Szabó Ervin emlékiratáról nyilatkoztak-e olyan rokonszenves hangon...” Úgy vélte, „...sajnálattal konstátálom, hogy Szabó felhozott érveim egyikét sem cáfolta meg, így aggodalmaimat, melyet az ügy szeretetéből s nem a 'kákán csomót keresve' rögeszméjéből fakadtak, nem is oszlatta el. Sőt ellenkezőleg, vagy maga a válasza, vagy az események igazolták föltevéseimet...”

Sokszor az az érzése az embernek utólag és újra olvasva vitájukat, hogy a szűken vett szakmai kérdések megvitatása bizonyára hasznára lehetett volna a két jól felkészült szakembernek, ha nem keveredett volna – Gulyás Pál „jóvoltából” – vitájukba világnézeti eltérés. Ezt mutatja Gulyás Pálnak Szabó Ervinnek az Ad personam fejezetben tett megjegyzéseire adott válasza. Szerinte Szabó Ervin részéről „erőszakos belemagyarázás szavaimnak oly értelmet tulajdonít[ani], a mely nincsen bennük.” Aztán befejezésül mégis kemény szavakkal ostorozza vitapartnerét. „Hogy Szabó Ervin szocialista, erre nincs mit megjegyezni. Vallomása itt legfeljebb annyi értékkel bír, hogy érthetővé teszi emlékiratának gyöngeségeit.”

Hát, most mit mondjunk?! Arról szót sem ejtett Gulyás Pál, hogy Szabó Ervin egyértelműen és határozottan leszögezte, hogy ideológiai-politikai fölfogásának semmi köze könyvtárosi magatartásához és tartja magát ahhoz, amit már 1907-ben Pécsen leszögezett.

Hogy mennyire kettejük vitája zajlott, s nem mindenki kezelte ellenfélnek Szabó Ervint, arra két példa is van. Wlassics Gyula az 1913. október 5-i soproni közgyűlésen a fővárosi Könyvtár érdemeit e szavakkal ismerte el: „könnyű volt itt [...] ott hirdettük az ígét, ahol már mindenki megtért [...] A főváros kiváló könyvtárvezetőségénél és irányadó férfiainál már elhatározó készségre találtunk.”

Nem tudni, Szabó Ervin olvashatta-e halála előtt Mihalik József írását, amely Szabó Ervinnek az 1916. évről szóló jelentését méltatta. Anélkül, hogy írását részleteznénk, záró sorait idézzük ide. „Mélyen elszomorító körülmény, hogy Budapest székesfőváros ez áldásosan működő nyilvános könyvtára még ma is csak ideiglenesen, bérházban

van elhelyezve. Ezt az állapotot a könyvtár napról-napra mindig jobban sínyli, mert folyamatosan gyarapodó anyagát, főleg szépen fejlődő külön-gyűjteményeit, általában nem tudja céljainak és a tudományos kutatás által megkövetelt módoknak megfelelően elhelyezni. [...] Palota kell neki, mely tartalmával, külső-belső díszével, berendezésével és egész szervezetével vonzzon és arról tegyen hangos tanúságot, hogy a kultúra szent és áldást hozó törekvéseit Budapesten is annyira megértik, hogy örökbecsű és örökéletű törekvéseinek méltó oltárt tudnak emelni.” Mihalik írása kissé megkésett.

Kevesebbet emlegettük, hogy Szabó Ervin az 1910-ben lezajlott vitákhoz a Népmívelés/Népművelés külön számával is hozzászólt: az 1911. évi 2. számot könyvtári témákkal töltötte meg. Kőhalmi Bélától tudjuk, hogy a számot Szabó Ervin szerkesztette és maga is írt bele. Nyilván ő kérte fel vagy bízta meg a szerzőket, így szellemi termékének tekinthető. Ignotus írta Alma mater címmel a bevezetőt, majd Szabó Ervin rövid, de korszakos jelentőségű cikkét, Mit olvasnak és mit olvassanak. (Erről későbbi fejezetben lesz még szó.) Azután Kőhalmi Béla értekezett röviden (mindenik írás tömör, néhány lapnyi terjedelmű!) a könyvtár és a szabadtanítás viszonyáról. Két írás is (Ozorai Frigyes és Staindl Mátyás) foglalkozott a nyilvános könyvtár és az iskola viszonyával, illetve a gyermekkönyvtárakkal. Somogyi Mihály a Laboratóriumok a népházában, Dienes László: Centralizáció a könyvtárügy terén, Basch Imre a Könyvtár és közönség címmel írt a lapba. Kiemelhető még, hogy Pikler Blanka kezdte a nyilvános könyvtárügy helyzetének bemutatását Ausztria példáján, majd Gárdonyi Albert Franciaországot, ugyanő Olaszországot, Staindl Mátyás Nagybritanniát és Oroszországot mutatta be. Enyvvári Jenő pedig Németországot. Feltűnő, hogy a sorból hiányzik az Egyesült Államok, a skandinávok, Svájc, Hollandia, Belgium.

8. A központért, könyvtárpalotáért tett erőfeszítései

A szakértekezlet után, Gulyás Pállal folytatott vitája közben, Szabó Ervin igyekezett támogatókat szerezni. Sőt már szakvéleménye és emlékirata közben cikket írt a kávéházak és a könyvtárak összefüggéséről. A nyilvános könyvtári rendszer létrehozásáig a kávéházak pótolták a könyvtárt a fővárosban. „Igenis! A kávéház az egyetlen nagyszabású kultúrintézménye Budapestnek. [...] Mert demokratikus. Sokaknak hozzáférhető, kevés pénzért. [...] kényelmesen berendezett helyiségben találkozhatom barátaimmal, olvashatom a lapokat, külföldi folyóiratokat, a Pallas-lexikont és a helységnévtárt és címtárt...” Írását azzal zárta: „Akinek tehát fáj a kávéházak nagy száma és zsúfoltsága, azoknak jó tanácsot adhatunk: csináljanak nyilvános könyvtárakat és olvasótermeket.” Az év vége felé támogatást remélt a könyvpiar képviselőitől, majd összefogást sürgetett a könyvtáralapításban. Valószínűleg először Szabó Ervin mutatott rá, hogy a könyvkiadásnak és -terjesztésnek a könyvtár nem riválisa, hanem ellenkezőleg, reklámozója: „az angolszász könyvkiadók és könyvkereskedők készségesen elismerik ma, hogy nem kis részben a könyvtárak teremtették ezt a piacot, nevelő és propagandisztikus munkájukkal.” A karácsonyi számban pedig azt jelezte, mert be kellett látnia, hogy a meglévő könyvtárak egyesítése nem járható út, ezért javasolta – megszólítva a szabadkőműveseket -, hogy ne külön-külön létesítsenek új könyvtárakat. „Nem lehetne-e, ha már az eddig létesített könyvtárak nem akarnak 'egyéni' életükről lemondani, legalább a csírázó, a csak most jövő kezdeményezéseket eleve bekapcsolni a nagy központi könyvtárba?” Tehát ekkor merült fel először a később megvalósult Almássy téri fiók ötlete.

Szabó Ervin 1911. január 28-án előadást tartott az új könyvtár épületének új fajta felfogásáról, hiszen a nyilvános közkönyvtár megjelenésében eltér az eddig ismert könyvtárépületektől: „mint könyvtárosnak, nekem kell tudnom, mire szolgáljon a könyvtár...” Amit a könyvtárépítés elveiről mondott, azok ma szakmai közhelyek, de akkor újdonságnak számítottak. Így: a funkcióból kell kiindulni, a külső is fejezze ki, hogy a könyvtár mindenkié, hogy a raktár és a nyilvános helyiségek méretei fordított arányban vannak, mint a régi

könyvtárban, hogy az új könyvtár speciális gyűjteményekre tagolódik, hogy ebben a könyvtárban előadó-, kiállító és oktatást szolgáló terek kellenek, hogy a könyvtár a település központi, forgalmas helyén legyen és még számos, a működtetést szolgáló szempontra kitért. Szinte természetes, az építészek és a szakma vitatta az elmondottakat. Ez mutatja, hogy nemcsak könyvtárépítési kérdésekről volt szó, hanem határozott könyvtárpolitikai koncepciónak épülettel kifejezett módja. Fontos, hogy ebben a koncepcióban az igényelt terület kétharmada a könyvtaré és csak harmada a Népházé. A raktár alig több mint egytizede a könyvtárnak és aránya az olvasói térrel fordított, mint a régi könyvtárban. A négyszintes épületben legfelülre kerülnek az elmélyült munkára szolgáló terek és a számos különgyűjtemény. Ez utóbbiak raktárt, munkaszobát és kutatószobát foglalnak magukban. Katsányi: „a „könyvtár, ha megépül, gyökeresen átformálta volna a magyar könyvtárépítés elveit és azon túlmenően a hazai könyvtári gondolkodásmódot is.” Szabó Ervin a vakokra és az egyetemistákra is tekintettel volt.

Gulyás Pál 1910 után minden lehetőséget megragadott, hogy Szabó Ervin kezdeményezéseivel foglalkozzon. Lehetőséget kínált, hogy Szabó Ervin azzal sietett a tervezők segítségére, hogy megírta és előadta, A modern könyvtárépítés némely elvéről szóló művét. Gulyás írása szakmai kérdésekbe bújtatott gáncsvetés, a tervezett épület megépítésének lejárata. A görög szigmával jelölt írás biztosan Gulyás írása volt. „Szabó Ervin dolgozata, a mely egy, szakférfiak előtt tartott előadás szövege, igen kevésbé érte el célját, az építészeknek tájékoztatását [...], mint ezt több [...] felszólalás is megállapította.”

Szabó Ervin 1911. június 14-i keltezéssel előterjesztést fogalmazott a fővárosi tanács számára. Javaslati: „1. Elhatározza a fővárosi törvényhatósági bizottság, hogy [...] [a] Fővárosi Könyvtárt 'községi nyilvános könyvtárrá' szervezi át, és pedig az újabb angol-amerikai nyilvános könyvtártípus mintájára, központi tudományos könyvtárral, általános jellegű fiókokkal és a szabad oktatás céljait szolgáló helyiségekkel és berendezésekkel. 2. Jóváhagyólag tudomásul veszi, hogy a tanács nyilvános eszmei tervpályázatot hirdetett és a pályázat eredményéből megállapítható építés- és

berendezésköltségekre engedélyez [...] kettőmillió koronát és fölhatalmazza a tanácsot, hogy a tervpályázat alapján a részletes terveket és költségvetéseket készíttesse el és terjessze a közgyűlés elé. 3. [...] kulturális és közjóléti célok megvalósítására szánt egy millió forintnyi összeg [...] 1913-ig fölgyűlő kamatok, összesen 1 200 000 korona, az intézet fölépítésére, felszerelésére fordíttassék; az ezen felül mutatkozó 800 000 koronányi szükségletet a fővárosi kölcsönalapból kamatmentesen előlegezi [...] 5. Az épület céljára átengedi a VIII. ker. Tisza Kálmán tér déli sarkán [...] kijelölt területet. 6. [...] utasítja a tanácsot, hogy új könyvtári szabályrendeletet terjesszen elő.”

1911. július 5-én a tanács a Fővárosi Könyvtár ügyében fontos döntéseket hozott. Az előterjesztésben szerepelt „a milléniumi alapítványnak közművelődési intézet létesítésére való felhasználása [...] javasolja a tanács most egy nagyarányú közművelődési intézet, vagyis egy Népház és községi nyilvános könyvtár felállítását”, helyeselte „az Emlékirat javaslatát, vagyis azt, hogy egy modern tudományt népszerűsítő és szórakoztató könyvtár állíttassék fel, s ez a szabad oktatás egyéb ágaival és intézményeivel kapcsoltsassék össze.” A közgyűlés elfogadta, az új épület építési, berendezési és felszerelési költségeire 2 millió koronát engedélyez. Döntött arról is, a Fővárosi Könyvtárt községi nyilvános közkönyvtárrá kell átszervezni, új szervezeti szabályzatot kell kidolgozni. Decemberben Szabó Ervint az immár önálló intézmény igazgatójává nevezték ki. Kimondta a közgyűlés: „a Tisza Kálmán tér déli sarkán nyilvános könyvtárat is magában foglaló közművelődési intézményt építtet.”

Az Értesítőben beszámoltak arról, hogy „Mintajegyzékünk kisebb városi nyilvános könyvtárak részére” munkálataiba fogtak számos kiváló szakember, írók, tudósok és pedagógusok segítségével. A munkát azonban félretették, részben egyéb fontosabb feladatok miatt, részben „mert tudomásunkra jutott, hogy a Múzeumok és könyvtárak országos tanácsa is szándékozik hasonló munkát kibocsátani s ezt be akartuk várni. Most, hogy ez a munka megjelent, megállapíthatjuk, hogy ez az általunk tervezett mintakatalógust nem teszi fölöslegessé. [...] A félbemaradt munkát ősszel folytatjuk és

hamarosan nyilvánosságra bocsátjuk.” Szabó Ervinnek ez volt a kritikája Gulyás Pál címjegyzékéről: az nem alkalmas a nyilvános könyvtárak számára. Az 1911. évi Szabó Ervin jelentésben már az olvasható: a remény, „hogy a nyilvános könyvtár ügye most majd gyors lépésben megy előre, sajnos nem vált valóra.”

Szabó Ervin 1912-ről szóló jelentésében azon röstelkedett, hogy újra csak a helyiség gondokkal kell kezdenie: „... az év folyamán sokszor úgy éreztük: lehetetlen tovább dolgoznunk és nincs más mód, mint hogy bejelentsem a Tanácsnak, hogy a könyvtár vezetéséért a további felelősséget nem vállalom.” Majd azzal folytatta, hogy „A könyvtári helyiségek állapotát 1908 óta panaszolom. Ismételten történtek átmeneti intézkedések, anélkül, hogy az állapot lényegesen javult volna.” Szabó Ervin már fenyegetőzni kényszerült: „Ha mindazonáltal ősszel az átköltözés meg nem indulhatna, alulírott előre is kijelenti, hogy a továbbiakért a felelősséget nem vállalja...”

A brüsszeliekkel való együttműködés felújítását 1911-ben Szabó Ervin kezdeményezte, gyakorlati okokból. 1911. végétől igazgató lett és gyökeresen át akarta szervezni könyvtárát. A 100 000 kötetes könyvtár szakkatalógusát a tizedes osztályozás alapján kívánta kiépíteni, ám annak 3-as számmal jelzett társadalomtudományi főosztályát csak megfelelő átdolgozása után tartotta alkalmasnak a használatra. Ezért revízió alá vette a rendszert és módosításokat készített elő, de méltányolta az IIB egységesítő törekvéseit is, ezért a változtatásokhoz a brüsszeliek beleegyezését el akarta nyerni.

Némi levelezés után Szabó Ervin „merész elhatározással” kinyomtatta az első füzetet, amely a főosztályokat, valamint a rendszer első részeinek tagolását tartalmazta. Ezt elküldte Otletnek, de küldött belőle a rendszer kitalálójának, az amerikai Melvil Deweynek is. 1912. május 26-án mindkettőnek levelet írt. Otletnek azt írta, hogy „nagy fontosságot tulajdonítok az IIB-val való kapcsolatnak, annak, hogy a Fővárosi Könyvtár egy nemzetközi rendszerhez csatlakozzon.” A levél mutatja, hogy könyvtárát nemzetközi rendszer részeként kívánta működtetni. Ez közös munkára, ezen a téren kompromisszumra való készségét is jelzi. A levelezés 1913 tavaszáig terjedő forrásai alapján

tudjuk, a 3-as főosztály és a 30-as és 31-es osztályok átdolgozásában közös megegyezésre jutottak.

Az 1970-es években a brüsszeliectől megkapott levelezésből az is kiderült, hogy 1913. júliusáig Szabó Ervin elküldte a szociológia, statisztika és a politika szakok átdolgozását. Brüsszelben egy bizottság a javaslatok egy részét elfogadta, más részét elutasította. A levelek alapján világos, hogy Szabó Ervin nem véletlenül a 3-as főosztályon belül vállalt feladatot, hiszen bibliográfusi tevékenységének középpontjában a társadalomtudományos irodalom állott.

Érdemes az 1912. évi jelentés Könyvszemle-beli ismertetéséből is fontos részleteket közölni. „A könyvtári bizottság az év folyamán 4 ülést tartott, amelyeken a központi könyvtár terveivel, a könyvtárosi szakvizsga szabályzatával, a fiókkönyvtárak elhelyezésével [...] foglalkozott.” A Könyvszemle ismertető Szabó Ervinnél keményebben fogalmazott. „Az új könyvtárépület ügye a jelentés évében úgyszólván semmivel sem haladt. A tervek elkészültek ugyan és azokat úgy a Könyvtári Bizottság, mint a Tanács elfogadta, azzal a korlátozással, hogy az előirányzatot meghaladó költségek miatt egyelőre csak a könyvtári rész volna fölépítendő. Azonban a Középítési Bizottság, melyhez az ügy a hely újabb kijelölése végett került [...] a tervet visszautasította. Azóta újabb tervezetések és alkalmasabb telek utáni keresgélések folynak. A fiókhálózat kiépítése terén sok támogatás és buzdítás dacára ugyanolyan ellenállásokkal kell a vezetőségnek megküzdenie, mint a központi könyvtár dolgában.”

Az 1913. évről beszámolva arról írt, hogy 1913. június 1-től 1914. május 1-ig, összesen 11 hónapon át kénytelenek voltak zárva tartani az iskolaépület átadásának és könyvtári célra való átépítésének elhúzódása miatt. (Kapott is érte Szabó Ervin elmarasztalást nemcsak a sajtó, de az illetékes bizottság részéről is.) Viszont a szünetet felhasználták elmaradt feladatok pótlásával s ekkor hajtották végre a statisztikai hivatal leválasztását. Elvégezték az állomány osztályozását a decimális rendszer szerint, továbbá új különgyűjteményeket választottak le, áttértek az egykártyás kölcsönzésre. Intenzíven dolgoztak a fiókhálózat kiépítésén (ekkor jelent meg a mintajegyzék, dolgozták ki a fiókok kezelési szabályzatát stb.). Kőhalmi Béla szerint

Szabó Ervin a Keleti Gyűjtemény leválasztását 1912-ben, a nagy balkáni háború idején – felismerve a keleti perspektívát – határozta el. A fővárosra vonatkozó irodalom gyűjtésében, a könyvtár másik legfontosabb, a Budapest gyűjteményének kiépítésében ugyanez a nagyra törekvés fűtötte: „a fővárosnak nagyobb szerelmesét aligha lehetett volna akkor találni, mint Szabó Ervin.” A harmadik különgyűjteményt, a Bibliográfiáit úgy akarta fejleszteni „hogy abban bármely tudományos területen munkálkodó tudós megtalálja a legfontosabb bibliográfiai forrásokat...”

1913-ban Szabó Ervint hazafiatlansággal támadták meg. Előbb Bangha Béla, majd Pintér Jenő folyóirata, az Irodalomtörténet támadta a Fővárosi Könyvtár működését. Ezt nem hagyhatta szó nélkül és tőle szokatlanul, viszonylag hosszú válaszban reagált a támadásokra.

Szabó Ervin 1913-ban azzal is próbálkozott, hogy a Fővárosi Könyvtárt a Fővárosi Múzeummal közösen építse fel. Ez nem eredeti ötlet, de ördögtől való sem. Közös épületben működött a Nemzeti Múzeum és Könyvtára, az Országos Széchényi (ill. akkor Széchényi Országos) Könyvtár, a mintát valószínűleg a British Múzeumtól és könyvtárától vették), de pl. a szegedi Közművelődésnek emelt palotában 1897-től együtt működött a Somogyi-könyvtár és a későbbi Móra Ferenc Múzeum. A könyvtár és múzeum, mint intézmény közös őssel rendelkezik, pontosabban a régebbi könyvtárak gyűjtöttek muzeális anyagot, Széchényi Ferenc könyvtára is. A mai köztudatban helytelenül terjedt el, hogy Széchényi Ferenc alapította a Nemzeti Múzeumot. Berlász Jenő alapvető monográfiája az alapító oklevéllel igazolja, hogy a nemes gróf nemzeti könyvtárt alapított. A Nemzeti Múzeumot 1808-ban hozta létre az országgyűlés. József nádor kezdeményezésére Miller Jakab Ferdinánd készítette a javaslatot.

Tehát nem volt példanélküli a könyvtár és múzeum együttélése. Csakhogy az említett példákban a könyvtár (a múzeummal együtt) közgyűjtemény volt. Szabó Erviné viszont nyilvános közkönyvtár. Tehát nagyszabású tanulmányával, amely a muzeológusok számára is fontos olvasmány, Szabó Ervin arra tett javaslatot, hogy könyvtár, múzeum és az ún. népháza (mai szóval művelődési ház/központ) épüljön együtt.

Az írás lényege: „keresve találhatnánk Budapesten községi kultúrintézményt, amely működése indítékaiban, céljában, föladataiban, módszereiben közelebb állna a város tervezett nyilvános múzeumához, mint a tervezett nyilvános könyvtár és szabad főiskola. Ezeknek a rokoncélú kultúrintézményeknek az összekapcsolása hatalmas erejű kultúrgócot teremtené, amelyben minden egyes résznek művelő és propagatív ereje kisugározna a többire és megsokszorozná hatékonyságukat.” Megjegyzem, a három intézmény akkori méretei megengedték (volna) a közös épületben való együttes elhelyezést. Az elv nem örökérvényű, a méretek döntenek el. Az viszont fontos, hogy a három intézmény együtt hatékonyabb, egymást erősíti. Szabó Ervin hangsúlyozta. „A három intézmény ép oly kevésbé kívánja szervezeti önállóságuk megszüntetését, mint ahogy már a Könyvtár és Szabad főiskola összekapcsolásánál hangsúlyozva volt különállásuk és építészetiileg is kifejezésre jutott. Mindegyik intézmény önálló maradna.” Szabó Ervin summája: „Ami magát a múzeumot illeti: ha mellette van a könyvtár, gazdag és szinte teljes gyűjteményével a Budapestre vonatkozó irodalomnak, valamint a művészeti irodalomnak is, nincs szüksége külön könyvtárra és olvasóteremre; ha ott a Főiskola, nem kellenek külön olvasótermek, előadóterem, fényképészet, étkező stb. És viszont: ha ott a Múzeum, a közönség többfelé van elfoglalva, jobban megoszlik, a populáris olvasótermek kisebbek lehetnek, a Főiskolán a tanteremek és a laboratóriumok száma csökkenthető stb. Egyik intézmény sem veszít és mindenik nyer. És a nyereség végeredményben Budapest polgáraié, Budapest kultúrájáé, akiket és amit szolgálni valamennyinek legfőbb és legszebb hivatása.”

Az 1914. évi jelentésében Szabó Ervin intézménye tíz éve eredményeiről adott számot. Újra írta, hogy a könyvtárt „állandó ostrom alatt tartották nemcsak az egyetemi hallgatók, hanem ügyvédek, hírlapírók, magánhivatalnokok, mérnökök és egyéb szabadfoglalkozásúak is. Rövidesen úgy alakult a helyzet, hogy a könyvtár könyvtártani újítást honosított meg: az állva olvasást [...] Kitűnt, hogy Budapesten épen olyan szükség van nyilvános és általános könyvtárra, mint a művelt Nyugaton mindenfelé s hogy erről a szükségletről épen úgy a községnek [értsd: a fővárosnak! TGY] kell

gondoskodnia s épen úgy nagy központi könyvtár és a város minden részében fölállított fiókkönyvtárak útján gondoskodhatik...”

Szabó Ervin véleménye szerint, a negyedmilliós forgalom sem közelíti meg távolról sem, még azt a legalacsonyabb átlagot sem, amellyel az intézmény méltónak mutatkoznék nyugateurópai példaképeihez. Mindaddig nem mondható el, hogy a kezdetén túl van a könyvtár, amíg a lakosságra 1-2 kötet nem jut a kölcsönzésben.

Sándor Tibor új dolgozatot szentelt a könyvtárpalota ügyének, jóllehet többen is foglalkoztak korábban ezzel a kérdéssel, így például Remete László többször idézett könyvtártörténetében. Sándor Tibor eredeti forrásokhoz nyúlt és alaposan áttekintette a törvényhatósági jegyzőkönyveket, átiratokat, levéltári, irattári dokumentumokat és sajtótudósításokat – ezzel új eredményekhez jutott arról a kérdésről, miért nem valósulhatott meg Szabó Ervin nagyszabású központ építési terve. Az imponáló, eleinte sikerrel kecsegtető és nagyszabású koncepció különböző okokból, végül is a háború kitörése miatt torzó maradt, s ezzel megakadályozta, hogy Szabó Ervin nagyszabású álma valóra váljon. Az ügy alakulása közben számos olyan szituáció keletkezett, amikor Szabó Ervin megszólalni kényszerült, s ekkor olyan írások kerültek ki tolla alól, amelyek ugyancsak gazdagították könyvtárelméleti, -politikai, sőt művelődési tevékenységét. Írásomban nem foglalkoz(hat)ok a részletekkel, az a könyvtár történetébe illik. Itt Szabó Ervinnek az eseményekre való reagálását fontos megtárgyalni. Azt azért rögzíteni kell, hogy az 1910 körüli évek kedvezni látszottak a nagyszabású elképzeléseknek.

Sándor Tibor úgy tapasztalta, hogy a végzetes közgyűlésig nyílt ellenzéke az ügynek nem volt. A koncepció változott, végül az idő multával a komplex intézmény a törvényhatósági tagok, de a sajtó szóhasználatában is a könyvtárra szűkült le. „A kultúrpalota balsorsa [...] azzal is összefüggött, hogy a nagy szociálpolitikai akciókhoz képest kissé megkésve, az azok megvalósításához szükséges felhajtóerőt nélkülözve került napirendre. [...] és mire a kulturális viszonyokat tükröző nagyvonalú és további összegek bevonását igénylő tervek elkészültek, a gazdasági helyzet fordultával, a nemes ügynek kijáró tiszteletadáson túl már nem mutatkozott elégséges készség...”

Litván 1993-ban: „A könyvtár, ha az elképzeltnél jóval szerényebb külső keretek között működve is, érdemi munkájával minden várakozást felülmúlt. [...] Bárki bemehetett az igazgatóhoz tanácsért, útbaigazításért. [...] intézményesítés nélkül is igazi szabadiskola volt ez, s nem csoda, hogy a könyvtárat és vezetőjét konzervatív és klerikális oldalról sorozatos támadások érték. [...] Szabó elég érzékenyen reagált a támadásokra, de Bárczy polgármester mindvégig derekasan kiállt mellette [...] a forradalmi szocialista Szabó Ervin, mint könyvtárigazgató a maga módján a közérdeket és a tudományosság szempontját tartotta szem előtt. [...] Ez időben ugyanis már szilárd meggyőződése volt, hogy a társadalmi munkamegosztás során az egyes társadalmi funkciók, szférák – így a tudomány és a politika is – elkülönülnek, saját törvényeiket követik ...” S bizonyságul idézte Szabó Ervint: „Mert más célokra a társadalom más szerveket alkotott [...] és a tudós csak akkor lesz hű és eredményes ágense a nagy társadalmi alapérdeknek, ha semmi más motívum és cél nem befolyásolja, mint az igazság megismerése, ha a tudományt csak a tudományért műveli.” (A Társadalomtudományi Társaság tízéves fennállása alkalmából tartott 1912. évi közgyűlési megnyitó beszédében hangzottak el ezek, a szociáldemokrata párttal való szakítása idején, ám három évvel később ezzel összefüggésben azt a véleményét fejtette ki, hogy „más célokra a társadalom más szerveket alkotott.” Szabó tehát „egyfelől elutasította a politika igényét, hogy a tudományt a maga szolgálatába állítsa. Másfelől viszont, mint tudós lemondott arról, hogy a politikát – s benne a szocialista mozgalmat – eszméivel közvetlenül befolyásolja.

Szabó Ervin nemcsak könyvtári teoretikus, gyakorlati könyvtáros is volt. A két szakkönyvtárban dolgoznia kellett. Amikor a Fővárosi Könyvtár igazgatója lett, azután sem szakadt el a gyakorlattól. Részt vett az olvasók kiszolgálásában, tájékoztatott, olvasói rendelkezésére bocsátotta hatalmas műveltségét.

9. A fiókhálózat kiépítése

Szabó Ervin Gárdonyi Albertet még úgy „kapta” maga mellé könyvtárosnak. Az évtized utolsó éveitől a gyarapodó feladatok elvégzésére már maga választhatta munkatársait. Staindl Mátyás, Madzsar József, Dienes László, Kőhalmi Béla és a többiek már az ő választása volt. Természetesen a munkatársak száma 1910/11-től még tovább növekedett. Őket Szabó Ervin tanította, bízta meg feladatokkal, küldte külföldi tanulmányútra. Munkatársai egyre több feladatot tudtak önállóan elvégezni, de Szabó Ervin, a szigorú főnök mindenben rajta tartotta a szemét, bármit tettek, az Szabó Ervin érdeme is. Noha részt vett a fiókhálózat kiépítésében, sokat munkatársai végeztek.

A fiókhálózat kiépítése legalább akkora jelentőségű, mint a központi erőfeszítések. Nem becsülöm le a társadalomtudományi szakkönyvtári központ, vagy az új épület, a népházával összekötött, esetleg múzeummal együtt építendő új intézmény jelentőségét, de le kell szögezni, hogy a nyilvános közkönyvtári, közművelődési funkciót a fiókhálózat testesítette meg, ez volt a népkönyvtárak ellenpárja, az új angolszász könyvtári modell megvalósítása Magyarországon.

A századelőn a könyvtárak nem rendeződtek hálózatba, a Budai/Budapesti Könyvtár Egyesület ugyan működtetett fiókokat, de ellátórendszer jellegű fiókhálózata Fővárosi Könyvtárnak lett. Szabó Ervin nemcsak az új könyvtárpalota meg-, a fiókhálózat kiépítéséhez sem kapott kellő segítséget, sem a Főfelügyelőségtől, a közművelődési könyvtáraktól, a fővárostól sem. A fiókhálózatért is meg kellett küzdenie. A nem erről híres Szabó Ervinnek kompromisszumokat is kellett kötnie céljai eléréséért. Az ő irányításával, Madzsar József által kidolgozott három dokumentum lerakta a fiókok létesítésének és működtetésének elvi és gyakorlati alapjait, sőt a könyvtártechnika terén is újat hozott, például szolgált az utókor számára. A fiókhálózat 1910-14 között, főleg annak utóbbi két évében jött létre. De a velük való foglalkozást korábban kezdték és nem álltak le a hálózat erősítésével a háború idején sem.

Szabó Ervin 1907-ben, a nyilvános közkönyvtárt alapozó írásában még nem tárgyalta a fiókhálózat kérdését, erről a szakkönyvtáros Gárdonyi Albert cikkezett. Katsányi szerint, az ötlet, hogy a

társadalomtudományi Fővárosi Könyvtár lehet a központja public library rendszernek, ez magában hordozta a fiókok iránti igényt. A nyilvános könyvtárnak Budapesten is a fiókhálózat adta meg a public library jellegét. Ennek megfelelő súllyal kell foglalkozni a fiókhálózattal is. Nélkülük a Fővárosi Könyvtár szakkönyvtár maradt volna.

A fiókhálózat alapelveit – érdekes módon - Dienes László és nem Madzsar József írta le a Népmívelés könyvtári különszámában. Kőhalmi Béla szerint viszont Madzsar József alkotta meg a fiókkönyvtárak szervezetét. Mindkettő igaz. A szétagolt könyvtárak Magyarországon így kezdte Dienes írását: „A legmesszebb menő következményekkel bíró kérdések egyike a könyvtárügy terén, hogy elfogadjuk-e a könyvtárak szervezésében a centralizáció elvét alapelv gyanánt, vagy nem. Az egész nem egyéb, mint célszerűségi kérdés, annak kérdése, melyik felel meg jobban a nyilvános könyvtár céljának: a centralizált központi szervezet, vagy a decentralizált, apró könyvtárak halmaza.” Az amerikai könyvtárak példájára hivatkozott, a bécsi Zentralbibliothek is jobban működik a Budapesti Könyvtáregyesületnél. A centralizáció haszna, „ugyanolyan kiadással mennyivel több különböző könyvet tud szolgáltatni a centralizált szervezetű amerikai közkönyvtár a budapesti anarkia állapotában boldog könyvtáraknál.” Következtetése: „A közkönyvtár ily felfogása szerint van a nagyváros egyik centrumában egy nagy központi könyvtár – a reference library, mint Amerikában nevezik – [...] Ez egyúttal a város arra alkalmas pontjain elhelyezett s a helyi szükségleteknek megfelelően felszerelt fiókok és kölcsönző állomások központi irányító szerve is. Ez utóbbiak tulajdonképpen nem egyebek, mint az egyetlen könyvtár nyúlványai, [...] melyek] folytonos összeköttetésben maradnak a központtal, mely anyagukat felfrissíti és kiszélesíti; valamint a központ a fiókokkal, s a fiókok egymás között állandó csereviszonyban vannak s bármelyik könyvtár olvasója az összes többi könyvtár anyagát használhatja.” Dienes László írásával lerakta a fővárosi fiókhálózat koncepciójának elvi alapjait.

Szabó Ervin, a Tanács emlékiratát véleményezve, a fiókkérdést annyiban érintette, hogy a költségek csökkentése érdekében javasolta, a meglévő hasonló könyvtárakat célszerű lenne beolvasztani. Javasolta, hogy az Erzsébet Népakadémia rendelkezésére álló 4-

500.000 koronát ne önállóan használja föl, hanem bocsássa vagyonát a fővárosi könyvtár rendelkezésére. Emlékiratában külön fejezetet írt a népkönyvtárak beolvasztásáról. Kivételt a Budai Könyvtáregyesület és az Erzsébet Népakadémia könyvtárával tett volna. Ha „vagyonával a községi könyvtár alapításához hozzájárulna, viszonzásul reá lehetne bízni egy, esetleg két, fölolvasó és tantermekkel és laboratóriumokkal felszerelt kerületi fiókkönyvtár kezelését, [...] a szorosan könyvtártechnikai funkciók kivételével, amelyek szükségképpen a központ vezetése alatt kell, hogy maradjanak.” Szabó Ervin ezeket fiókokká tette volna, s központi irányításuk mellett, hálózattá szervezte volna. Katsányi szerint, ha sikerül Szabó Ervin terve a meglévő népkönyvtárak beolvasztásával, két tucatnyi fiókkönyvtár létesítését tette volna lehetővé. (Biztos ez? Népkönyvtárakból fiókhálózatot, amikor mindig hangsúlyozta, a népkönyvtárak helyett angolszász mintájú nyilvános könyvtárt akar?!) Legfeljebb azok könyvanyagának azt a (meghatározatlan) részét tudta volna hasznosítani, ami a Gulyás és a Madzsar féle könyvjegyzékben közös.

Katsányi Sándor, Szabó Ervin születésének 125. évfordulója alkalmából rendezett konferencián a nyilvános könyvtár eszméjét tárgyalta. „A fővárosi közkönyvtári hálózat 1910-14 között történt kialakítása, a magyar public library megteremtése, könyvtári modernizációnk talán legfontosabb állomása.” Hasonló olvasható monográfiájában is: „Szabó Ervin létrehozta [s ez a lényeges különbség az álmódókkal szemben! TGY] a közművelődési könyvtár egyik legfontosabb elemét, a hálózaton keresztül történő lakossági ellátási rendszert.” A nyilvános könyvtár nem egyes, különálló könyvtárak sora, hanem a központ és fiókjai, a központból létrehozott, irányított és ellátott fiókok hálózata – s a hálózat szintén újdonság volt Magyarországon. Katsányi joggal állapította meg, hogy a hálózatból kevesebb valósult meg Szabó Ervin terveinél, s ez amiatt is történt, mert a Főfelügyelőség sem adott megfelelő támogatást, változatlanul a budapesti népkönyvtárakat támogatta. A civilszervezetek keresztül tettek Szabó Ervinnek – a Deák Ferenc páholyt kivéve. A könyvtárak beolvasztásából szinte semmi sem lett. Szabó Ervin angolszász mintára kereste a magyar Carnegiet, s a nagytőkét próbálta törekvéseinek

megnyerni. Ám már 1910 végére lát(hat)ta, hogy a meglévők egyesítésére irányuló terve akadozik. Ezért cikkezett az összefogás érdekében a Világ karácsonyi számában, Egyesült erővel! címmel. A szabadkőművesekhez fordult – akik számos kiskönyvtárt hoztak létre, ne ezeket szaporítsák. „Nem lehetne-e, ha már az eddig létesített könyvtárak nem akarnak ’egyéni’ életükről lemondani, legalább a csírázó, s csak most jövő kezdéseket eleve bekapcsolni a nagy központi könyvtárba?” Angolszász példára hivatkozott: „Hány pompás fiókja van a new-yorki, a londoni könyvtárnak, amely alapítója, vagy valamely nagy adományozó nevét viseli és hirdeti évszázadokon át!”

Új megfigyelése Katsányinak, hogy az első évtized végére a főváros lakáspolitikájának megváltozása, a szociálpolitika nagyszabású lakásépítési programja teremthette (volna TGY) meg a fiókhálózat kialakításának feltételeit azzal, hogy a kislakásépítések mellé szociális intézményeket, így könyvtárakat is terveztek. Ebből kevés valósult meg, a szociális adományok ötlete kevésbé nyerte meg Szabó Ervint. Katsányi hozta fel, „hogy a munkásmozgalomból indult Szabó Ervint zavarta, ha gyámolítást vélt felfedezni: ’a szervezett munkásokat’ [...] nem lehet olyan könyvtárba becsalogatni, [...] Szabó Ervin megkísérelt ellenállni a szociális intézményekbe telepítés általános igényének, és azoktól független önálló fiókkönyvtárakat alapítványok segítségével létrehozni.” Szabó Ervin közben rájött, kompromisszumra kényszerült.

A kooperációs tárgyalások csak a Fővárosi Pedagógiai Könyvtár átvételét és újra rendezését eredményezték. Úgy hajtották végre, hogy anyagát kétfelé választották. Az elméleti és gyakorlati pedagógiára és iskolaügyre vonatkozó rész maradt a Pedagógiai Szeminárium szakkönyvtára, Ozorai Frigyes főgimnáziumi tanár vezetésével. A maradék Pedagógiai Gyűjtemény címen a Fővárosi Könyvtár mintegy fiókja lett. A többivel a tárgyalás megszakadt. Eleinte úgy tűnt, hogy az első fiók a Buda(pest)i Könyvtár Egyesület lehet. A tárgyalások a világháború alatt is folytak, de végül az Egyesület vezetősége nem egyezett bele. 1912. végén még arról adott hírt az Értesítő, hogy tanácsi rendelkezésre a Népszálló könyvtárának használatát a Fővárosi Könyvtár intézi és ezt Staindl Mátyásra bízták.

Katsányi elvi megállapítása: "A beolvasztás és a kooperáció, mint a hálózat kiépítésének útja illúziónak bizonyult. E téren Szabó Ervin szembekerült a magyar könyvtárügy vezető személyiségeivel is. A többiek, Wlassics Gyula, Ferenczi Zoltán, Gulyás Pál, Wildner Ödön a public jellegű új könyvtárakat a meglévő közművelődési hálózat mellett (!) akarták létrehozni, a távolabbi jövőre és a szerves fejlődésre bízva, hogy majd fokozatosan felváltsák a régieket. Szabó Ervin viszont az új könyvtárat az összes eddigi közművelődési jellegű könyvtár helyett (!), azok ellenében akarta megvalósítani. A fővárosi könyvtárügy egészének egyszerre történő modernizálását tervezte."

1914-ig öt fiókot sikerült megnyitnia: az 1. számút a központban, a szabadkőművesekkel létrehozott Almássy téren megépültet, majd a Százados úti lakótelepit, a hűvösvölgyi diáktelepit és az állatkerti mozgó fiókot. S mindegyik más-más módon jött létre, kipróbál(hatot)t eltérő változatokat, kísérletezhetett.

Katsányi leírta a fiókalapítás típusait. Szabó Ervin terve nem valósul(hatot)t meg, a lehetőségeket kellett megragadnia, amelyek kínálkoztak. A Vág utcai Népház és az Aréna úti Népház még nem fogadta be a fiókok közé, csak segített kialakítani, de 1914-ben engedélyt tett a hűvösvölgyi Diákteleppel. A lakásépítési program keretében tervezett könyvtárakat már szívesebben vette, noha ebből csak a Százados úti valósult meg, a Gyáli úti és a Palotai útra tervezett lakótelepi nem - a háború miatt. Szabó Ervin terve az adományozott, de szabad mozgásteret biztosító könyvtárakra irányult. A szabadkőművesekkel sikerült megegyeznie, s ez lett az Almássy téren épített, sok akadályon át, de megvalósult, ám főleg, de nem kizárólag mérete miatt vitát is kiváltó - Szabó Ervin kedvenc fiókja.

Remete szerint az Emlékirat, a szakértekezlet után jól indult a fiókkönyvtárak ügye. Felfigyeltek rá a kölcsönkönyvtárak tulajdonosai, felkínálták felvásárlásra könyvtárukat. Sok tárgyalás nem járt sikerrel. 1911-ben megnyílt a Vág utcai Népházban, az Aréna úti Népszállóban két „tömegkönyvtár”, amelyeknél a Fővárosi Könyvtár közreműködött a könyvek megválogatásában, a technikai berendezésében, a szolgálat megszervezésében. Szabó Ervin és munkatársai által kidolgozott szempontok szerint, angolszász public library-k tapasztalatainak

felhasználásával, „hazai követelmények szerinti alkalmazásával létesültek. A Népházban és a Népszállón lévő könyvtárak kialakításában való közreműködés jó kísérleti terepnek bizonyult Szabó Ervin és munkatársai számára. Az Értesítő szerint ezekben a Hofmann-féle rendszert fogják alkalmazni a kölcsönzésben, „mely úgy ökonómiai, mint pedagógiai szempontokból a legcélszerűbbnek bizonyult. Az olvasóterem nyitva van az ifjúság részére du. 4-1/2 7-ig, a felnőttek részére este ½ 7-9-ig. A könyvkiadást a Fővárosi Könyvtárnak egy tisztviselője végzi.”

Az Almássy tér mutatja, hogy a középítési bizottság gyakran tett ellenvetéseket. A szabadkőművesek adományát - Szabó Ervin kedvencét, mert ez példázta az angolszász adományozási szisztémát – viszonylag gyorsan megépítették, 50 m²-en és 1913 december végén fel is avatták. A sajtó szerint is, a 70 főre tervezett könyvtárnak 700 főre tervezettnek kellett volna lennie. Szabó Ervin beszámolt kedvenc fiókja avatásáról: „egy teremből áll, melynek jobboldala felnőttek, baloldala gyermekek számára van berendezve. [...] kb. 60 ülőhely van [...] az olvasóknak kis kézikönyvtár és napilapok állanak rendelkezésére. [...] A megnyitás után az olvasni vágyók, úgy a gyermekek, mint a felnőttek annyira megrohanták a könyvtárat, hogy a rendelkezésre álló 3400 kötet mihamarabb elégtelennek bizonyult.” Gulyás Pál kapott is az alkalmon, megtámadta, nemcsak a felavatott fiókot, hanem az egész fiókkönyvtári politikát. Kigúnyolta a könyvtár méreteit és azt, hogy lerohanták az olvasni vágyók, kifejtette egyet nem értését az alkalmazott nyilvánosság széleskörűségével. A fiókkönyvtári szabályzat paragrafusának megváltoztatását sürgette. Szerinte, ha megmarad a 6. §., „mely szerint a fiókból bárki kölcsön vehet könyvet, ha állandó budapesti lakos, vagy ha érte budapesti lakos jótáll” ebben az esetben „örökkéssé válik az az anomália, mely az első fiók megnyitása után csakhamar jelentkezett, hogy ti. a könyvtári kikölcsönzést korlátozni, illetve időről-időre teljesen beszüntetni kellett.” Szabó Ervin kiigazította, „mindössze csak a „kölcsönzési jegyek kiadását szüntettük be időnként.” Gulyás Pál nem értette, vagy nem akarta érteni, hogy „a fővárosi könyvtár vezetősége e jelenséget a siker jelének tekinti, holott az nem egyéb, mint a legteljesebb kudarc, amely

sajnálatosan bizonyítja, mily kevésbé képes a könyvtár vezetősége előre látni ideáljai megvalósulásának praktikus következményeit.”

A fiókot bemutatta Madzsar József is a Könyvtári Szemlében. Ő is leszögezte, „A Fővárosi Könyvtárnak nyilvános könyvtárrá való átalakításában a múlt év utolsó napján történt az első lépés a nyilvánosság előtt, amikor megnyílt az első fiók, a Deák Ferenc Könyvtár. A fővárosi könyvtár programja értelmében a könyvtár központja megmarad továbbra is szakkönyvtárnak [...] A nagy nyilvánosság számára pedig a könyvtár angol-amerikai mintára fiókokat állít fel a város minden részében, amelyekben a könyvanyag általános jellegű lesz, vagyis úgy a felnőttek, mint gyermekek számára mindennemű ismeretterjesztő és szépirodalmi művek, a szorosan vett szakkönyvek kivételével.” Madzsar arról is írt, hogy 5 fiókkönyvtár előkészítése van folyamatban. Következtetése: „A Deák Ferenc könyvtár első hetének benyomásai ilyenformán igazolják, hogy a könyvtár Budapesten is szükséglet és hogy az angol-amerikai-nyilvános könyvtár típusa beválik nálunk csakúgy, mint az egész világon.”

Egy hét után látszott, dupla méretű könyvtár is kevés lett volna. Annál inkább, mivel az első könyvtárt nemcsak a környékeliek kezdték használni, hanem az egész város. Legtöbben a helyadó VII. kerületből, majd a környező kerületekből, de mindegyikből volt, sőt az akkor környező településnek számító Újpestről, Rákospalotáról, Erzsébetfalváról, Rákosszentmihályról és Kispestről is jöttek olvasni.

Az Almássy téri fiókról hangsúlyozták, hogy az nem népkönyvtár, hanem nyilvános könyvtár. Miután az egyik legmodernebb napilap is népkönyvtárnak nevezte, Szabó Ervin levélben reagált. „A Deák Ferenc-Könyvtár nem az első népkönyvtár Budapesten. [...] Munkánk jelentőségét mi éppen abban látjuk, hogy Magyarországon és Budapesten is népkönyvtár néven ismert könyvtártípust másikkal próbáljuk kiszorítani, amelyet angol-amerikai mintára nyilvános könyvtárnak nevezünk. [...] Annyi írásomban megmondtam már, hogy szinte röstelltem megismételni. [...] Hogy ehhez az új könyvtár-politikához – és nem könyvtárhoz – segített az alapokat lerakni a Deák Ferenc-páholy, ez kezdeményezésének nagy érdeme. Vagyis éppen az,

hogy népkönyvtárat nem alapított, hanem a népkönyvtári eszmét temetni segítette.”

A két csacsi vontatta állatkerti fiók volt az első parkkönyvtár, s egyben az országban első mozgókönyvtár is. Az 1914 május 7-én megnyílt, Váradi Irma vezette Százados úti, 35 m² alapterületű és 2000 kötetrel induló könyvtár túlnyomórészt gyerekekkel foglalkozott, akik az összes olvasó 80%-át tették ki. Váradi Irma szabadpolcot alkalmazott – nyilván Szabó Ervin ösztönzésére. Szabó Ervin azt írta 1915-ben: „kiváltképpen arról vagyunk meggyőződve, hogy a gyermekek szabad olvasáshoz szoktatása fogja idővel a legjobb gyümölcsöket teremni.” Váradi Irma 1914 végén beszámolt fiókjáról a Városi Szemlében, melyből ismertetést közölt a Könyvtári Szemle is. Váradi megcsinálta könyvtára gyermekolvasói szüleinek foglalkozási statisztikáját: a legtöbb közigazgatási alkalmazott, akik a kultúrpolitika számára nehezen megközelíthető emberanyag volt, a kisipari alkalmazottak nemkülönben. Ezek úgy gondolták, hogy az elemi iskola nekik és gyermekeiknek is elég. Egyes szülők megtiltották gyermekeiknek, hogy könyvtárba járjanak és azt figyelte meg Váradi Irma, hogy amíg az Almássy téren nem, ezeket a szülőket a legkisebb beiratkozási formalitás is visszatartotta. Ezzel mintegy ellentmondva, idézte a Könyvtári Szemle Váradi Irmától, hogy „a gyermekek igen nagy számban keresték fel a könyvtárt, de nem rohanták meg annyira, hogy tömegkölcsonzésre kellett volna szorítkoznom. Nem mulasztottam el egyetlen alkalmat sem, hogy a gyermekeket ki ne kérdezzem sorsukról. Arra a tapasztalatra jutottam, hogy a legtöbb gyerek az akar lenni, mint az apja, csak nívósabb és nemesebb pozícióban.” Panaszkodott, mindössze négy fiatalkorú munkás látogatta a könyvtárt. Amit Váradi csinált, az olvasásvizsgálat, olvasáspedagógia volt a 20. század elején.

1911 elején a Deák Ferenc szabadkőműves páholy mellett mások is tettek alapítványt. Például Kőrössy Albert és Neumann Miksa. Szabó Ervin megragadta az alkalmat, beszámolt róla 1912. évi jelentésében. „Nem fejezhetjük be ezt az évi jelentést mással, mint azzal a kívánsággal, hogy vajha ez a példa a főváros gazdag polgárai és testületei körében fölébresztené a tudatot, hogy a polgári

kötelességek teljesítésének legszebb és leghasznosabb módja városunk kulturális fejlődésének előmozdítása.”

Remete szerint a vezetőség 1912 őszéig, míg a központi könyvtár ügye jól állt, inkább arra összpontosított. 1912-től a fiókok ügye került előtérbe. Ekkor készült fióképítő „menetrend”: 1912-13-ra hat-hét könyvtár megnyitásával számoltak. Az 1913-as költségvetési évtől önálló fejezet lett a könyvtár költségvetésében a fiók-ügy. A fiókközpont vezetésére Madzsar József kapott megbízást (harmadmagával intézte az ügyeket), ő készítette el a 3 legfontosabb kiadványt, amelyek 1913-ban jelentek meg: Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára c. katalógus; a Fiókok ügykezelése c. ; A fiókkönyvtárak szabályzata címűt adták az olvasók kezébe.

A Mintajegyzék határközi a Fővárosi Könyvtár történetében. Szabó Ervin 1911-ben megbízást adott előbb Staindl Mátyásnak, majd a munkát Madzsar József fejezte be. Madzsarral – miként Gulyással - szakemberek működtek közre. Ő a „pártatlanság”-ról úgy foglalt állást, „a legaktuálisabb kérdésekben föl kellett venni az ellentétes álláspontokat képviselő könyveket. Az olvasó lássa, mit mondanak ezek és alkossa meg a maga világnézetét. Felnőtt emberekkel, szabad polgárokkal van dolgunk, akikkel szemben a könyvtár egyetlen lehetséges álláspontja, hogy csak anyagot ad, de irányt nem ...” Ezt hangsúlyozta a Könyvtári Szemle is, ismertetve Madzsar címjegyzékét. „Azt az olvasmányt kell a mai könyvtárlátogatónak adni, amiről beszélnek az emberek, írnak az újságok és essay-znak a folyóiratok. És lehetőleg minden véleményt, az ítélet alkotást bátran rábízhatjuk az olvasóra magára. Ezeket a szempontokat látjuk érvényesülni a jegyzék sok aprólékos és körültekintő gonddal készült összeállításában.” Egyik jegyzék – Gulyásé és Madzsaré sem – hibátlan és ilyen valószínűleg nincs is. Madzsar Józsefet az ügy érdekében külföldi tanulmányútra is küldték és ő ’Angol és német nyilvános könyvtárak’ című, a Könyvtári Szemle 1914-es évfolyamában (és önálló füzetben is) megjelent tanulmányában készített beszámolót német és angol könyvtárakban szerzett tapasztalatairól. Összefoglalta az angolszász nyilvános könyvtár 3 elemét. Hazai és külföldi (!) hírlapokat és folyóiratokat kínáló hírlapolvasó, referenz könyvtárral, a közönség igényeihez

mérten rövidebb ideig nyitva tartó kölcsönző és harmadszor az angol nyilvános könyvtár centrális része a reference library, vagyis az olvasóterem kézikönyvtárral. Sok könyvtárban van gyermekkönyvtár is, kölcsönzővel és olvasóteremmel, van múzeum, helyi gyűjtemény, amely rendszerint a látogatók gyűjtéséből került ki. Van még a kerület történetére vonatkozó gyűjtemény, az ott élt emberek munkái, könyvek, térképek stb. Más könyvtárak fel vannak szerelve előadó- és kiállító teremmel. Az előadások alkalmával a könyvtár kiállítja a tárgyra vonatkozó könyveket és így a hallgatók tüstént kölcsön vehetik.

Az angol könyvtárakkal szemben, „Németország természetesen nem mutat ilyen egységes képet, itt a nyilvános könyvtár múltja még sokkal rövidebb, semhogy valamiféle egységes típus kialakulhatott volna [...] meglátszanak a nyomai sok helyütt a régi népkönyvtáraknak, melyekből keletkeztek (sic! TGY), másutt meg a tudományos könyvtárban nevelkedett gondolkodásmód nem tud szakítani a tradíciókkal. Ezért találjuk a legkülönbözőbb könyvtárat Bücherhalle, vagy öffentliche Bibliothek név alatt [...] Míg Angliában a felnőttek oktatásának, az önművelésnek az eszköze a könyvtár, Németországban sok helyütt kiütközik a gyámkodni akarás. A berlini városi könyvtár csakis német nyelvű könyveket szerez be. Londonban van francia, német és egyéb nyelvű gyűjtemény.” Mint nálunk.

Katsányi: a Mintajegyzék közel 4000 cím felét az ismeretterjesztő irodalom képezte. „A szépirodalmi jegyzék összeállítása viszont [...] egy lényeges ponton eltért a Szabó Ervin-i koncepciótól. Az összeállítás megkezdője, Staindl Mátyás 1912-ben megbízást kapott a Népszálló könyvtárának felügyeletére, s ott, a hajléktalan munkások között a gyakorlatban szembesült a teória és a tényleges olvasói igények ellentmondásával. Úgy találta, hogy az utóbbinak nagyobb teret kell engedni. „A szépirodalmi jegyzék összeállításánál vezető szempont a közönség szempontja volt: fölvenni mindazt, amit ma olvasnak.” Szabó Ervin tanítványai önállóan gondolkodó emberek voltak.

A fiókok ügykezelése c. 35 oldalas könyvmatos füzethez azt fűzte Remete, „a beiratkozásnál, kölcsönzésnél, helyben olvasásnál, a könyvek cseréjénél, raktári felállításánál, a pénzkezelésnél, statisztikák vezetésénél, a rongált könyvek kötésénél, a késedelmes kölcsönzőkkel

szembeni eljárásnál, az időszak kiadványok kezelésénél, az évenként tartott leltározásnál stb.” külföldi példát követték. Felnőtteknél, gyerekeknél, előjegyzést vezettek be, rendszeresítették a könyvtárközi kölcsönzést (a központból, a mintaraktárból, vagy más fiókokból). [Szerintem központ és fiókok egy egységet képeznek, közöttük a könyvcseré természetes. Könyvtárközi kölcsönzést különálló könyvtárak végeznek.] Vezettek Kívánságnaplót és Panaszkönyvet. Szabó Ervin az újszerű munkaszervezéshez alkalmazta Benze Adolfot, a nagyműveltségű, az ügy iránt érdeklődő - sajnos a világháború elején elhunyt - fiatalembert, aki figyelemreméltó tanulmányban összegezte „a külföldi eredményeket és a fővárosi könyvtárban szerzett tapasztalatait [...] a 'tudományos üzemtart' eszméjét népszerűsíteni, illetve meghonosításának előnyeit” írta le. Szabó Ervin és munkatársai külföldi mintára kísérleteztek a modern üzemszervezéssel.

Szabó Ervin az 1911. évről szóló, 1912-ben közreadott jelentésben külön fejezetet nyitott a „nyilvános könyvtáraknak”, vagyis a fiókoknak. „A központi könyvtár dolgának lassú előrehaladása természetes törekvésünkké tette, hogy a központi könyvtár [épületének] létesítéséig fiókkönyvtárak teremtésével próbáljuk munkánkat bevezetni.” – írta. Remete szerint, központ és fiókok ügye összefonódott. „Ha tehát a központ normálisabb létfeltételek közé került volna, a fiókhálózat kiépítése és megfelelő színvonalra emelése is meggyorsul.”

A Könyvtári Bizottság 1912. október 19-i ülésén tárgyalta meg a fióképítő programot, Szabó Ervin mutatta be a tervet, amelyben öt fiók létesítésére kért támogatást. Itt a központ épületében berendezett fiók mintakönyvtárként szolgált. Körvonalazódott a hálózat terve.

1912-13-ban bebizonyosodott, a nagy központi könyvtár megépítésére nem kerülhet sor, csak szellemében, működési megoldásaiban érvényesíthetők angolszász elvek. Szabó Ervin és munkatársai figyelme egyre inkább a fiókkönyvtárak szervezésére összpontosult. A fiókok - köztük a szabadkőművesekkel közösen létrehozott - kiváló terepnek bizonyultak a public library (köztük a szabadpolc!), a Hofmann-féle elvek összekapcsolásának kipróbálására. Szabó Ervin megírta: „sok támogatás és buzdítás dacára ugyanolyan

ellenállásokkal kell megküzdenünk, mint a központi könyvtár dolgában.”

Az 1913-as jelentésében szép eredményekről számolt be a fiókkönyvtárak ügyében: „fölépült az első fiókkönyvtár is, úgy, hogy a most folyó év elejétől [1914-től TGY] kezdve joggal nevezhetjük a könyvtárt nyilvános könyvtárnak, vagyis olyannak, amely a főváros minden rendű népességének úgy tudományos, mint ismeretterjesztő, mint szórakoztató olvasmány iránti szükségletét ellátja.”

A háború megakasztotta a fiókkönyvtárak szaporítását, új feladatokat rótt Szabó Ervinre és megfogyatkozó (bevonult/atott) munkatársaira. 1914. augusztus 17-én még megnyitották a központi épületben kölcsönbútorokkal hevenyészve berendezett 1. sz. fiókot, két olvasóteremmel, amelyekben 40-50 gyermek és ugyanannyi felnőtt olvashatott reggel 8 órától este 8 óráig.

A könyvtártörténet úgy tudja, hogy a világháború kitörésével leállt a fiókok számának növelése – s ez igaz is -, de ezzel nem állt le a fiókokkal való törődés. Szabó Ervinnek és munkatársainak 1915-től már nem sikerült új fiókot létesíteniük, de ez nem jelenti, hogy nem is próbálkoztak. A meglévő fiókok kinőtték eredeti helyüket, de még a háború közepette sikerült fejleszteniük az egyes fiókokat.

1914-ben a fiókok kezdtek rátérni a szabadpolc-rendszerre. Szabó Ervin kamarai könyvtárosként már szabadpolcot valósított meg. A fiókok közművelődési mivolta még inkább indokolta ezt. „A Városi Könyvtár ifjúsági könyvtárai [helyesen ifjúsági részlegei TGY] kezdenek áttérni az open shelf-re, a szabadpolc rendszerre. Először a százados-úti fiók valósította meg, a Gróf Károlyi-utcában lévő első számú berendezése pedig már a nyílt polc céljainak megfelelően készült.” A szabadpolcot azzal indokolták, hogy növeli a könyvtár pedagógiai hatását, a könyvtár nemcsak jó könyvvvel látja el, hanem az is feladata, hogy megtanítsa az olvasót az olvasmány kiválasztására, ily módon a gyerek bizonyos jártasságra tegyen szert az irodalomban.

1915-ben a Zuglói társaskör felajánlotta könyveit és bútorzatát fiókkönyvtár létesítésére. Kérelmezték az új könyvtár felállításának engedélyezését, de az Értesítőben azt kellett közölniük, hogy közel állt

a megvalósításhoz, a helyiséget kibérelték, de a munkaerő lényeges „megcsappanása” miatt el kellett halasztani az újabb fiók felállítását.

Ez évben felmerült másik fiók létesítése. Az Aréna útra terveztek egy sport- és üdülőházat és játszóteret, amelyben könyvtár is lesz. Később erről már nem esett szó.

1915-ben a megkezdett átalakítási és bővítési munkálatok befejeződtek. Alig nyíltak meg a fiókok máris sürgetővé vált bővítésük. Elsőnek az Almássy téri Deák Ferenc Könyvtaré. Kerestek a környéken helyet, az Almássy tér 10. sz. alatt találtak neki egy bolthelyiséget. A szükséges átalakítási munkálatok 1915 végén megtörténtek, 1916. január 10-én átadták. Az új helyiség lett az ifjúságé. Berendezték a Fővárosi Diákmenza olvasótermét, ezt is 1916-ban végezték el.

1915 fejleménye volt, hogy Pályi Sándornak a Szabad Lyceum alelnökének javaslatára kísérletbe fogtak. 1915. novemberben, decemberben Dienes László, Kőhalmi Béla nagy érdeklődés mellett tartották könyvismertető előadásait. 3-3 előadás volt Újpest, Kispest és Erzsébetfalva lyceumi fiókjaiban és 3 az Almássy téri 2. számú fiókban. A legfrissebb magyar irodalmat ismertették.

1916-ban történt: a központi gyűjtemény és a Budapest, valamint a Keleti gyűjtemény elhelyezése, az 1. sz. fiók forgalmának nagysága miatt más helyiségbe való költöztetése vált szükségessé. A Királyi Pál utca 11. szám alatti ház utcai földszintjén és emeletén találtak neki helyet. A kölcsonzés a földszinten 1916. március 5-én megindulhatott, de az emeleti olvasótermi helyiségeket csak a májusi „bérnegyedben” foglalhatták el. 1917-től érdemi eseményekről nem tudtak beszámolni a fiókhálózatról.

Váradi Irma szerint. „Míg minden kerületnek nem lesz fiókkönyvtára, addig zsúfoltság lesz, s nem fejthet ki eredményes működést egy fiók sem.” Tegyük hozzá, hogy Szabó Ervin Emlékiratában nemcsak valamennyi kerületre, de az agglomerációra is tervezte kiterjeszteni a hálózatot, s amely agglomerációban lévő települések egy része később a főváros kerületei lettek.

Szabó Ervin az új fajta fiókkönyvtárakat a sajtó útján ismertette a lakossággal és az illetékesekkel, különösen az Almássy-téri fiókot.

10. A gyerekek ellátását is ő alapozta meg

Szabó Ervin buzgalmában, hogy tervét olcsóbbá tegye, nemcsak a népkönyvtárak beolvasztását javasolta Emlékiratában, hanem az iskolai könyvtárakét is. Ha lehet, keményebb bírálatban részesítette ezeket. „Ezek a számok Budapestre nézve is megerősítik a könyvtári szakemberek véleményét, hogy az iskolai könyvtárak teljesen céljuk vesztett intézmények, amelyek sem didaktikai, sem oktató, sem gyönyörködtető hivatást nem képesek teljesíteni. Mindenütt, ahol kísérleteztek velük, züllésnek indultak. Használóik köre túlságosan szűk és kezelésük sem megfelelő, de ennél nagyobb bajuk, hogy minden jóakarató utasítás ellenére előbb-utóbb felülkerekedik bennük az iskola, a tanítói tekintély elve és az uniformozás, vagyis éppen azok a jellemvonások, amelyeknek épen hiánya a nyilvános könyvtárak létezésének elsőrendű jogalapja. Alig is hisszük, hogy némely községi iskolákban újabban kezdeményezett olvasószobák [tudott róla!] is ne jussanak rövidesen az iskolai könyvtárak sorsára. A tanítók és tanulók épen úgy a nagy nyilvános könyvtárba tartoznak, mint a népesség összes többi rétege.” Ezzel vihart keltett és emiatt is támadták a szakértekezleten, Bárczy István sem támogatta, s persze Gulyás Pál is támadta emiatt. A korabeli iskolai könyvtárak bírálatában ugyanúgy igaza volt, miként a népkönyvtári kritikájában. Nem sikerült neki sem a népkönyvtárak, sem az iskolai könyvtárak beolvasztása, miként az agglomerációban lévő települések könyvtárainak a fiókhálózatba való beépítésének ötletéből sem lett semmi. Azt nem tudjuk, hogy az iskolai ifjúsági könyvtárak állományából mit tartott volna meg saját elvei szerint. Azt láthatjuk viszont, a fiókok inkább gyermekeket láttak el.

Szabó Ervin ebben a kérdésben is angolszász, főleg az Egyesült Államok gyakorlatát akarta követni: a nyilvános közkönyvtár az egész lakosságé, s az iskolával együttműködve látja el a tanulóifjúságot.

A 18 éven aluliak könyvtári ellátása a századelőn megoldatlanabb volt, mint a felnőtteké. Bikácsi Lászlóné (használta a Bikácsi Jolán nevet is) könyvéből tudjuk, hogy „a népkönyvtári egyesületek nem vettek fel olvasóik közé gyermekeket...” A fővárosban a Budai Népkönyvtár szabályzata szerint csak a középiskolák felsőbb osztályosai (a 14 éven felüliek) látogathatták. Ugyanakkor az Egyesület jelentése szerint

1892/93 óta voltak náluk 14 éven aluli olvasók is. Az olvasókörok története szerint oda csak felnőttek járhattak. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának szabályzata megengedte, hogy könyvtáraiknak legyenek ilyen korú tagjai, de nem volt természetes a korosztály befogadása. Az volt a korszak felfogása, a tanulóifjúság természetes könyvtári ellátása az iskolai ifjúsági könyvtár feladata. Gulyás Pál címjegyzékében X-szel jelölték az ifjúsági olvasmányokat, két xx-szel a kisebb gyermekeknek valókat. Madzsar József is használta a megoldást. Gulyás Pál kézikönyve 2. kiadásában negatív véleménnyel volt a népiskolai könyvtárakról. Szóval, meglehetősen zűrzavaros volt a helyzet a gyermekek és a tanulóifjúság könyvtári ellátását illetően.

Szabó Ervint és munkatársait korán foglalkoztatta a gyermekek könyvtári ellátásának kérdése, a kérdést tanulmányozták és cikkeztek róla. „Szabó Ervin és a belőle sugárzó szellem következtében a munkatársaknak is igénye volt a gyermekek egyenrangú, sőt megkülönböztető nevelése.” - írta Bikácsi Lászlóné.

Szabó Ervinék a gyermekek könyvtári ellátásával való foglalkozást az Emlékirat előtt kezdték. A Könyvtári Értesítő első számainak egyikében írtak az amerikai gyakorlatról: Városi gyermekkönyvtárak Amerikában címmel. „A gyermekkönyvtárak kitűnően beváltak és nagyon célszerűen egészítik ki az iskolai könyvtárakat” – szögezték le.

Jellemző Szabó Ervin gondolkozására, hogy angolszász szellemben a közkönyvtárnak kapcsolatokat kell tartania az iskolákkal. „A gyermekekkel való munkánkat elejétől kezdve az iskolákkal való egyetértésben igyekeztünk folytatni [...] általában arra törekedtünk, hogy az iskolavezetők a Könyvtárban ne versenytársat lássanak. Örömmel ismerjük el, számos iskola részéről előzékeny és kedves támogatásban részesültünk. És bízunk benne, hogy azokat a keveseket, akik bizonytalansággal, sőt talán ellenszenvvel fogadták közeledésünket, hamarosan szintén meg fogjuk győzni a községi nyilvános iskola és a községi nyilvános könyvtár egymásrataltságáról és összeműködésének hasznosságáról.” - olvasható az Értesítő, 1915. 1-2. számában. A hazai pedagógiai elvek nem igazán számoltak az olvasással, könyvtárral.

A Szabó Ervin és munkatársairól sokat elárul Váradi Irma Városi Szemle 1914. december 12-i számában megjelent írása a Százados úti fiókban szerzett tapasztalatairól. "Kényszerűségből aztán behoztam egy igen üdvös újítást, a szabadpolc rendszert." Hozzátette, ezzel „a könyvtár pedagógiai hatása megkétszereződött, és az, aki gyermekkorában megszokja, hogy maga válogassa meg az olvasmányait, az felnőtt korában sem fog tanácstalanul állni...” Váradi írása a gyermekek könyvtári nevelésével foglalkozik és ezért is úttörő. Az akkori öt fiók közül csak a Deák Ferenc könyvtár és Váradi Irma Százados úti fiókja kölcsönzött a gyermekeknek, a többiben csak az olvasótermet használhatták. Ám az öt fiókban megkülönböztetett bánásmódban részesültek a gyerekek. Szabó Ervin kezdeményezésére volt így. A korcsoport olvasáshoz szoktatását igen fontosnak tartotta. A Magyar Gyermektanulmányi Társaság tagjai közé választotta, üléseiken részt vett és közreműködésével, hozzászólásaival a gyermekek, az ifjúság ellátásának szorgalmazója volt.

Szabó Ervint hiába támadták, az iskolai könyvtárról vallott véleménye nem változott. Ezt mutatja, hogy amikor 1914-ben Walter Hofmann konferenciára hívta és a Gyermektanulmányi Társaság őt küldte (volna), „Ifjúsági könyvtárak szervezése és működése Magyarországon” címmel tartott (volna) előadást. Bikácsi Jolán és Katsányi Sándor többféle változatot találtak az előadásból. Bikácsi az 1980-as évek elején ismerte Szabó Ervin előadástervezetét, Katsányi Sándor az írást két változatban találta meg a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár irattárában. Van javított kéziratos fogalmazvány, és fennmaradt egy nyomda- és előadáskész németnyelvű változat. Jugendbibliotheken in Ungarn címűt Katsányi lefordította, közreadta.

Bikácsiné változata szerint Szabó Ervin mentegetőzött, „A legmodernebb kísérletek, a főváros nyilvános könyvtára fiókjainak tapasztalatai e téren rövid időre nyúlnak vissza [...] Az ifjúsági könyvtárak terén tervszerű munkával csupán Budapesten és ott is csak a legutóbbi időben találkozunk.”

Bikácsiné szerint Szabó Ervin pontokba foglalta előadását. „...az elérendő cél az, hogy az ifjúság szabad elhatározásából maga keresse fel a könyvtárat. [...] Az ifjúság könyvvél való ellátása a modern

nyilvános könyvtárakban jobb kezekben van, mint az iskolai, intézeti vagy más ifjúsági könyvtárakban.” Szabó Ervin véleménye négy év alatt nem változott. Megismételte, „Könyvtár és iskola együttműködésének kell fokoznia az ifjúság könyvfogyasztását, amelyet az érdeklődés számos bevált eszközével s a könyvtár és a könyvek használatára való oktatással (sic! TGY) iskola és könyvtár együtt érhet csak el. [...] A modern nyilvános könyvtár lehetőleg az ifjúság számára berendezett helyiséggel és az ifjúságnak szánt könyvanyaggal s az ifjúság igényeit jól ismerő személyzettel álljon felkészülve az ifjúság elé.”

Katsányi publikálta Szabó Ervin német nyelvű előadását. Szerinte „A tervezett előadás a mai olvasó számára is érdekes kor- és kórképet fest a 10-es évek elejének ifjúsági könyvellátásáról.” Lássuk hát!

Az általa közreadott változat – úgy tűnik – más, mint amit Bikácsi Jolán ismert. Szabó Ervin „Hivatkozott egy tanuló elmondására, hogy iskolájukban egy diák adja ki a könyveket, de csak a jó barátoknak, másoknak semmit.” Másik példája, több, mint százéves hagyománya a hazai felfogásnak: „maguk a pedagógusok is milyen kevés jelentőséget tulajdonítanak az iskolai könyvtárnak.” Egy iskolaigazgató szerint, az iskolában: „Nem kérdezősködünk, hanem a gyerek kap egy könyvet és a gyerek azt olvassa.”

Szabó Ervin adatai bizonyították, mennyivel hatékonyabbak a rövid múltra visszatekintő fiókok, mint a különböző iskolai könyvtárak. Következtetése az volt, hogy „amennyiben sikerül a nyilvános könyvtáraknak ezt az ügyet felkarolniuk, sikerül a gyerekeket a megfelelő könyvek olvasására szoktatniuk, azok egész életre vezetőik maradhatnak. Ennek a kontinuitásnak a fenntartására egyedül a nyilvános könyvtárak képesek oly módon, hogy az ifjúsági könyvtárakat nem választják el szorosan a többi részlegtől. Ahogyan növekszik az olvasó életkora, oly mértékben növekednek ezek a kínálatok és fokozatosan elvezetik a felnőttek könyveinek használatához. A mi eddigi rövid tapasztalataink azt bizonyítják, hogy ez az eljárás célravezetőbb, mint a gyerekek, fiatalok és a felnőttek merev elválasztása bármely életkori határ alapján, amely egyébként a hasonló korúak gyakran nagyon eltérő fejlettségi foka miatt

méltánytalanságokhoz is vezet.” Szabó Ervin fontos olvasáspedagógiai elvet mondott ki.

A korabeli iskolai két könyvtár volt: tanári és ifjúsági. Nem az ifjúság művelődését szolgálta, hanem a (szép)irodalom szertára volt és szolgálta a korosztály szórakozását is, abban a szellemben, amit a népkönyvtárak is. Végig gondolta valaki is, miért tért vissza az 1914-ben keményebben, felruházva a közben eltelt négy év tapasztalataival a témára Szabó Ervin? Sőt nemcsak a hazai, a világszerte működő ifjúsági könyvtárakat bírálta. Pedagógiailag még inkább megalapozva a nyilvános könyvtárak gyermek- és ifjúsági feladatainak értelmezését adta. A helyzet gyökerei valószínűleg abból a korabeli és sok helyütt máig tartó pedagógiai felfogásból és főleg gyakorlatból fakadnak, hogy a tanárnak a tankönyvet kell megtanítania és a diáknak megtanulnia – s ezt egészítik ki, szemléltetik a szertárak (köztük az ifjúsági könyvtár, mint az irodalom szertára). A kortársak panaszkodtak, a könyvkereskedelem nem kínál a korosztály számára kiadott elegendő könyvet, ezért is nem volt az iskolai könyvtárban elegendő könyv.

Szabó Ervin 1911-ben a Népmívelés könyvtári különszámában két írást közölt a tanulóifjúság könyvtári ellátásával összefüggésben. Az egyik írás szerzője Ozorai Frigyes, aki 1910-1918 között a Pedagógiai Könyvtár vezetője volt, írásaival és fordításaival a reformpedagógia hívének bizonyult. Ozorai nem az iskolai könyvtárral, hanem az iskolával való kapcsolatot tartotta fontosnak. Nem volt könyvtáros, pedagógusként szólalt meg a kérdésben. Azzal indított, hogy „A nyilvános könyvtár egyik feladata és törekvése az, hogy a társadalom nevelésére, művelésére irányuló különféle intézmények között eleven kapcsolatot teremtsen. A könyvtárak ilyen irányú tevékenysége nem új keletű, mert az angolszász nemzetekéi már évtizedek óta működnek a Library extension jelszava alatt a tudományoknak, a kultúrának, a fejlődésnek ilyen módon a nép mennél szélesebb rétegeiben való elterjesztésén.” A maga kérdésére, hogy a könyvtár bekapcsolódhat-e az iskola munkájába, így válaszolt: „Bizonyos az, hogy a nyilvános oktatás s nyilvános könyvtár közös céllal bírnak, azzal, hogy az egyén fejlődését tőlük telhetően előmozdítsák, segítsék. Céljuk tehát közös [...] Az [ti. az iskola TGY] általános alapokat nyújt, ez (ti. a nyilvános

könyvtár TGY) eszközöket, s alkalmat ad a tovább építésben. [... Az amerikaiak] Az egész vonalon szükségesnek és kívánatosnak tartják [...], hogy az iskola könyvtárral is felszereltesse, mint az a kultúrállamokban a legtöbb helyen meg is történt. (Sic! TGY) Ezek az iskolai könyvtárak azonban nem váltak be. Nem tanítottak meg a helyes olvasásra és nem győztek meg ennek nagy jelentőségéről. Munkájuk nem volt és nem is tervszerű, tudatos.”

„A könyvtárnak s az iskolának ilyen módon való összekapcsolása eddig nem vezetett sikerre, de mint a tapasztalatokból következtethető ezután sem fog ’dús gyümölcsöket teremni’ [...] Csakhamar felütötték a fejüket a bajok, köztük az a legnagyobb, hogy a könyvtár érdekei áldozatul estek az iskolának. [...] A legnagyobb tévedést pedig ott követték el, amikor azt látták, egy munkával amúgy is megrakott tanár pusztán ambícióból, minden előképzettség nélkül képes egy könyvtárt szervezni, vezetni, fejleszteni. Végül az lett, hogy vagy az iskolai könyvtárak fejlődtek vissza, vagy pedig lassanként kimúltak. Helyüket pedig elfoglalta az angolszász népek egyik legnagyobb szerű szociális alkotása, a Free Public Library. Ez a könyvtár egész más alapokon keresi az iskolával való együttműködést, kapcsolatot.” Ozorai pedagógusként megerősítette, úgy látta, mint Szabó Ervin: az iskolai könyvtár tévútra tért, Ezért a nyilvános könyvtár lépjen kapcsolatba az iskolával, vegye át a szerepet iskolaitól.

„... az 1870-diki angol népoktatási törvény nemcsak az elemi oktatás ügyének adott hatalmas lökést, hanem a népkönyvtár, helyesebben a nyilvános könyvtár fejlődésének is. A könyvtár tehát ami nekilendülését illeti, sokat köszönhet az iskolának, az oktatásnak. Igen fontos és érdekes már most az a kérdés, hogy viszont a könyvtár és olvasóterem mit tehet az oktatás, a tanítás fokozása, emelése érdekében?” A pedagógus Ozorai kifogásolja, hogy az iskola túlzottan ragaszkodik a tankönyvhöz, nagy hangsúlyt helyeznek az emlékezetbe vésésre. „Meg kell tanítanunk a gyermekeket arra, mily úton juthat tudáshoz, műveltséghez, meg arra, hogy hogyan és mit olvasson. Ha ezt sikerült elérnünk, az önművelés és fejlődés kiapadhatatlan forrásához vezettük el. A könyvtár feladata pedig az, hogy megfelelő eszközökről, forrásokról gondoskodják, arról, hogy ezek egyre

sokasodjanak s el ne apadjanak.” A véleménykülönbséget az okozta az iskolai versus nyilvános közkönyvtár vitában, hogy Szabó Ervin és társai nemcsak más könyvtárt szorgalmaztak, hanem ezt más pedagógiai elvek és módszerek híveként várták az iskolától, más alapokra helyezték az iskola és a nyilvános közkönyvtár viszonyát. Az iskolai oktatást összekapcsolták a szabadoktatással, az előbbinek a művelődés alapozását szánták. Szabó Ervin és néhány kortársa 100 évvel ezelőtt tudta azt, amit sokan ma sem. Kevés Ozorai élt akkor (is).

Részletezte Ozorai, hogyan kell olvasni tanítani a gyermeket, azt várta a tanítótól: „figyelemmel kísérjük, hogy miként olvas a gyermek, megérti-e, fel tudja-e dolgozni az anyagot.” Ozorai és Szabó Ervin értő olvasásra nevelést szorgalmazta. Azzal zárt: „Így gondoljuk mi a [...] könyvtár és az iskolák közti együttműködést.”

Gyermekkönyvtárak a népkönyvtárakban nem voltak. Ezért Staindl Mátyás újdonságról, gyermekkönyvtárról írt. Erről nem esett szó az Emlékiratban, s nem volt része a vitáknak sem. Amikor a konzervatív vonal az iskolai (iskolában lévő ifjúsági) könyvtárt védte, akkor a tanulóifjúság könyvtári ellátását védte, mert azt az iskolából vélte megoldani. Szabó Ervin a public library lényegének megfelelően a közkönyvtár feladatai közé sorolta ennek a korosztálynak, miként az egész lakosságnak a befogadását. Az iskolai és a gyermekkönyvtár vitája ilyen értelemben az iskolai és népkönyvtár, szemben a nyilvános könyvtár gyermekkönyvtárának vitája volt – miként a nyilvános közkönyvtár és a népkönyvtaré. Staindl Mátyásnak az lehetett a célja, ismertesse a modern könyvtári mozgalom legérdekesebb termékét.

„A gyermekkönyvtárak célja kettős: a speciális könyvanyag mellett a könyvtár egész berendezését és fegyelmi viszonyait a gyermekek igényeihez szabja. A másik célja, hogy jó könyvek olvasására szabadítva a gyermeket, egész életére megkedveltesse vele a könyvtárt, korán megtanítták annak helyes használatára és belenevelik a kutatás (sic! TGY) ösztönét. Fontos, hogy a gyermek szabad elhatározásából keresse fel a könyvtárt és jól érezze magát benne. Szükséges ezért, hogy már a könyvtár helyisége is vonzó legyen.” Megjegyezte, hogy „a legtöbb könyvtár olvasótermében szabad polcokat alkalmaznak.” Illetve azt is, hogy „a szabad kutatás

kiváló pedagógiai jelentősége abban is nyilvánul, hogy módot nyújt a gyerekeknek saját hajlamaiknak és képességeiknek felfedezésére.” Staindl bemutatta az amerikai könyvtárak módszereit.

Amikor Madzsar József 1914-ben Angliában és Németországban járt, a gyermekkönyvtárakról is beszámolt. „A nyilvános könyvtár működésének talán legfontosabb, de mindenestre legérdekesebb fázisa volt, amikor bevonta a gyermekeket működési körébe. Angliában a gyermekkönyvtár minden nyilvános könyvtárnak szükségszerű tartozéka. [...] hasznos volta általánosan elismert, úgy, hogy a pedagógusok részéről a legnagyobb támogatásban részesül.”

Hogy a háború idején Szabó Ervin nem foglalkozott a gyermekek és az ifjúság könyvtári ellátásával, annyiban igaz, hogy nem írt e témában cikket. Hogy mégis foglalkoztak vele, azt igazolja, hogy 1916-ban címjegyzéket adtak ki a 14 éven aluliak olvasmányairól: egyet a 6-10 éves gyermekek számára alkalmas olvasmányokról, a másik a 11-14 éves tanulók olvasmányaiból állt

Szabó Ervin célkitűzése a könyvtár és iskola együttműködésének szorgalmazása volt. Bár jutottak előbbre, de sok akadályba ütköztek. Ezt mutatja Dienes László – aki a fiókok terén tevékenykedett – rövid írása 1917-ből. „Állandóan arra törekszünk, hogy szervezetre fűzzük az iskola és a Könyvtár viszonyát, hogy ne egymás mellett és egymásról nem tudva, hanem céltudatosan összeműködve dolgozzunk az ifjúság nevelésében. Ebben az igyekezetünkben a budapesti iskolák részéről kevés megértéssel, sok nemtörődömséggel s olykor rossz indulattal találkozunk. Ez évben azonban mégis több megértésről és jószándékról számolhatunk be. Nem mintha nem akadt volna ez évben is iskolaigazgató, aki nem szívesen vette tanulóitól, ha a Városi Könyvtárat látogatták, s megtagadta az ajánló-lapok aláírását, mellyel pedig éppen alkalmat akarunk nyújtani az iskolák növendékei könyvtár látogatásának ellenőrzésére; vagy mintha elfeledkeznének a X. ker. Elnök utcai polgári leányiskola tantestületének jegyzőkönyvéről, melyben elhatározza, hogy tanulóinak nem ad engedélyt a Városi Könyvtár látogatására. Nem, ilyen esetek előfordultak, sajnos ez évben is. Azonban ezekkel szemben, az iskola és könyvtár közeledésének jelentékeny lépéséről is beszámolhatunk. És a közeledés az iskola

részéről jött. A Papnövelde utcai polgári leányiskola igazgatója, Végh Mihály úr azzal fordult a [Fővárosi] Könyvtárhoz, hogy szeretné iskolai könyvtárának reformját a Városi Könyvtár kezébe adni. Hosszabb tárgyalás után megállapodtunk egy kooperáció-kísérletben olyan formán, hogy a Könyvtár ad könyvet az iskolai könyvtár kiegészítésére, de a kölcsönzést egyelőre az iskola végzi. A kísérlet eredményéről egyelőre nem számolhatunk be, mivel az év folyamán nem tudtuk a megfelelő könyveket beszerezni és az iskolának átadni.” A pedagógusok lassan, de mozdultak.

Az én olvasatomban Szabó Ervinnek ebben a kérdésben kifejtett álláspontja meghaladta korát. McColvin nézete az 1930-as évekből: mindkettőre, más és más okból és célból szükség van. Meglehet, a beolvasztással tévedett. Az, hogy a nyilvános közkönyvtárnak nélkülözhetetlen eleme és feladata a gyermek- és ifjúsági könyvtár működtetése, de legalább a korosztály könyvekkel való ellátása – ma már közhely. Akkor nem volt az. Ezzel ugyancsak szembement kora felfogásával. Nem az a baj, hogy vita volt az új könyvtár körül, a baj az, hogy ezekben a vitákban sem sikerült konszenzusra jutni – sem a könyvtárosokkal, sem a pedagógusokkal. Ráadásul kevés eredményt hoztak, s még ezek folytatását is akadályozta a világháború kitörése. Még nagyobb baj, hogy a hazai pedagógiai felfogás száz év múltán sem mindenütt ismerte fel a könyvtárral való oktatás jelentőségét.

11. 1914-1918

Szabó Ervin ezekben az években (is) ellenszélben dolgozott.

A formálisan kezdeményező Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége az 1910-es viták után kivonult a terepről, nem segítette Szabó Ervint és programját. Sőt prominens képviselőjük, Gulyás Pál egyenesen ellene tevékenykedett. 1910 után – a Múzeumi és Könyvtári Értesítő a bizonyíték rá – a Múzeumok és Könyvtárak Tanácsa és Főfelügyelősége egyszer sem foglalkozott a Fővárosi Könyvtárral. Mindössze Wlassics Gyula, tízéves munkálkodását összefoglaló beszédében, 1913-ban szólt a Fővárosi Könyvtárról.

Szabó Ervin ezen közgyűlés előtt néhány héttel a Könyvtári Szemlében levelet küldött a közgyűléshez. Bírálta a közgyűlés formális működését. Ahelyett, hogy a könyvtárügy aktuális kérdéseit tárgyalnák meg a szakértő könyvtárosokkal, vezetők vesznek részt a közgyűlés megnyitóin, meg az esti bankettokon. Sürgette a közgyűlés megreformálását, külön könyvtári szekcióban kellene megtárgyalni a legégetőbb kérdéseket. Ezt 1913-ban már aligha vehették figyelembe-

Debrecen kultúratanácsnoka, dr. Csűrös Ferenc 1915-ben Szabó Ervinhez fordult tanácsért. A Könyvtári Szemlében válaszolt, nem tehetett mást, mint Budapesttel példálózott: a meglévő erők racionális megszervezése, másrészt nyilvános közkönyvtár kell, nem népkönyvtár. A már meglévők összevonását javasolta, de a végén azzal zárta: „Csak figyelmeztetni akartalak: ne higgyétek, hogy a városi könyvtár megszervezésével a város könyvtári feladatai teljesedtek. Mi is azt hittük, s csináltunk elég jó szakkönyvtárt. S ma nyilvános könyvtárt csinálunk, s azt látjuk, hogy a kezdet-kezdetén vagyunk.” Levelet is írt Csűrös Ferencnek 1915. december 30-án. Ebben jórészt megismételte az előbbieket. Levelében Csűrösnek a Debreceni Közlöny július 10. számában megjelent előterjesztésére reagált. Arra figyelmeztette: „Rájöttök arra magatok is, miként rájöttek Zürichben, Brüsszelben, Lübeckben, hogy szörnyű pazarlás ennyi kis könyvtár külön kezelése, külön lajstromozása, külön helyiség stb, stb, s egyesítitek majd az önálló életre képteleneket, közös katalógust készíttek egész Debrecen számára, hogy a kutató ne kényszerüljön

tízben keresni, míg egy könyvet megtalál. [...] kevés pénzen ne vegye meg tíz könyvtár ugyanazt a könyvet, míg más, éppen olyan fontos, egyikben sem található.” Hivatkozott Dienes László 1911-beli cikkére a centralizáció előnyeiről. Öt év tapasztalat állt rendelkezésére, ezért hozzátette: „Persze a megvalósítás nem lesz könnyű [...] mert a népkönyvtárak is mind valamennyi a népességnek csak egy-egy rétegét szolgálja. A centralizáció ezen sokat változtatna. De az, ami a modern városokban mindenütt parancsoló szükségként lépett föl: az einheitsbibliothek (egységes könyvtár), a könyvtár, amely a városi népesség minden rétegét és valamennyinek mindennemű olvasásszükségletét elégíti ki [...] csak figyelmeztetni akartalak: ne higgyétek, hogy a városi könyvtár megszervezésével a város könyvtári föladatai teljeseznek.”

Wlassics Gyula (Fraknói Vilmos előterjesztésében) 1912-ben újabb emlékiratot intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Ez azt jelenti, hogy az 1909. évi hasonló emlékirat sikertelen volt, s ha humorosak akarunk lenni, akkor mondhatjuk, hogy abból az valósult meg, hogy 1909-ben nem merték azt a javasolni a főváros számára, amit nyilván előzetes egyeztetés után, 1910 elején már igen. Az újabb emlékirat azt is mutatja, hogy a Tanács és Főfelügyelőség az 1910-es nyilvános közkönyvtári kezdeményezés után visszatért a népkönyvtári koncepciójához. Az 1912-es új emlékirat – néhány pozitív vonása mellett – ugyanazt a népkönyvtári koncepciót képviselte, mintha 1910-ben nem történt volna semmi közkönyvtár ügyben.

Hogy teljesen mégsem mondtak le az amerikai példáról, azt mutatja Fraknói Vilmos főfelügyelő későbbi írása. Fraknói püspök New-York közkönyvtárait tanulmányozva, hangsúlyozta, hogy másfél évtizeden át hiába tettek erőfeszítéseket a nyilvános közkönyvtárért.

Wlassics Gyula elnöksége tizedik évfordulóján adott átfogó értékelést munkájáról és a (nép)könyvtárügy helyzetéről a Szövetség soproni gyűlésén 1913-ban. Azzal kezdte, hogy „föl kívánom tárni teljes tárgyilagossággal a hazai könyvtárügy mai állását és megjelölni néhány kérdésben a haladás útját. [...] nemcsak a szakférfiakhoz kívánok szólni, miként ezt tettem nagyváradi beszédemben, hol reá mutattam, hogy miként kell beilleszkednie a közkönyvtárnak a

nemzetnevelés céljainak és eszményeinek szolgálatába. Ma inkább a nagyközönség figyelmét akarom felhívni. [...] szeretném megértetni, hogy amit eddig tettünk az csak a kezdet kezdete.” Szólt az előző évi memorandumról, de mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy Budapest „az utóbbi időben élenjár jó példával.” Itt fogalmazta meg, hogy 1910-ben felhívásukra a főváros kiváló könyvtárvezetőségénél és meghatározó férfiainál már elhatározó készségre találtak, a főváros nagyszabású tervekkel állt elő. Kifejezte azt a reményét, hogy a kiváló példát követni fogják vidéki városaink is. Ebben tévedett. De legalább az elnök nem feledkezett el a főváros – bármennyire szerény – eredményeiről. Talán azt hitték, hogy a fővárossal nincs gondjuk?!

A megindult világháború a könyvtári erőfeszítéseket is erősen korlátozta. Nemcsak a könyvtárpalota megépítése maradt el, de a fiókhálózatot sem tudták növelni, csak kisebb fejlesztésekre került sor. Szabó Ervint foglalkoztatta a könyvtár és a háború viszonya, s 1915-ben cikket írt „Az európai kultúrközösség a háború után” címmel. 1917-ben pedig a gyáriparosok lapjában megjelent cikkében [Munkásképzés és munkáltató érdek] a háború utáni időszak problémáit vette számba. Utóbbi írásában a termelés-munkaszabadidő-művelődés-olvasás viszonyrendszere foglalkoztatta és mondhatni: igen modern, előremutató gondolatokat fogalmazott meg. Előbbi írásában, a Könyvtári Szemlében még amiatt aggódott, hogy a háború elpusztítja a tudományos, művészeti és irodalmi emlékeket, elpusztítja az ezek által létrehozott kultúrközösséget. Írása mégis optimista volt, mert azt fejtegette, hogy „a nemzetközi szellemi és anyagi érdekeltségnek csak milliós számokban kifejezhető nagysága elég erős lesz arra, hogy a világháború viharát kiállja.”

Az 1917-es írás a háború utánra készülődés jegyében született, s praktikusán a fiókhálózat, a közművelődési könyvtárakhoz támogatást nyújtó gyáriparosok segítségét sürgető írását azért érdemes kiemelni, mert megmutatja Szabó Ervinnek korától eltérő, azt meghaladó művelődéspolitikai gondolkodását. A folyamatokban gondolkodó tudóst a termelőerők összetevőinek változásai foglalkoztatták, s az embernek, a munkásnak, mint szubjektív tényezőnek a termelésben megváltozott szerepe. Felfigyelt arra, hogy a tudomány, a technika

fejlődésével az eddigi nagyszámú, ámde többnyire tanulatlan munkás helyébe a magasabb minősítésű, műveltségű munkások kisebb létszáma lép. (Vagyis száz évvel ezelőtt felismerte azt, amit sokan ma sem! TGY) Felfigyelt arra is, hogy a gépesítés és a tömegtermelés következtében új foglalkozások sora jelenik meg évente, s az új foglalkozásokra „még a legtökéletesebb közoktatási szervezet sem készíthet elő.” Új műveltség kell. Szabó Ervin itt nem egyszerűen a polgárság adakozási szerepére hivatkozott, hanem arra is apellált, hogy „nem lehet csodálkozni azon, hogy az utilitárius és józan amerikai gyárosok áldozzák a legtöbb pénzt országuk nyilvános könyvtárügyére.” Szabó Ervinnek ez az írása tehát megvizsgálta a termelés, a munka, a művelődés és az olvasás összefüggéseit. Az eredmény: az alkalmon túlmutató törvényszerűségek felismerése a művelődés- és könyvtárpolitikus számára, új szemlélet, a könyvtár társadalmi beágyazottságára újabb bizonyíték.

A háború kitörését megsínylette a Fővárosi Könyvtár is. Részben mert csatlakozott a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége kezdeményezéséhez, s részt vett a fronton harcoló, ill. a sebesült magyar katonáknak olvasnivalóval való ellátásában – s ez munkaerőt igényelt. Ez a fiókok közművelődési feladata lett, tőlük vont el erőket. Szabó Ervin kimondta: „mindazok a tervek, amelyek fiókhálózatunk kiterjesztése irányában foglalkoztattak, végrehajthatlan maradtak.” 1915-ről szóló jelentésében írta, hogy „könyvtárunknak a jelentés évében is folytatott akciója a sebesültek könyvekkel ellátása”, melynek révén „sok olyan kezébe is juttatott olvasmányt, aki különben sohasem barátkozott volna meg vele.” Gondoskodni kellett a harctéren megsebesült, megbetegedett s kórházakban ápolt katonák szellemi szükségletének kielégítéséről. Fölmerült még frontkönyvtárak szükségse, „melyek célja lehetővé tenni, hogy a lövészárkokban súlyos kötelességüket teljesítő fiaink üres óráikat jó könyvek társaságában nemesen szórakozva töltsék. Végül a hadifogságban sínylődő véreink szellemi szükségletéről is gondoskodnunk kellett az adott viszonyok határai között.” A munkát Szabó Ervin munkatársai végezték.

Az Országos Hadsegélyező Bizottság egyik osztályaként működött a bizottság, amelynek elnöke Herczeg Ferenc országgyűlési

képviselő, alelnöke Szabó Ervin, a könyvellátás előadója Enyvvári Jenő könyvtári tisztként irányította az akciót. A feladatot az országon kívülre kiterjedően végezte a könyvtár. Szeptember elejétől év végéig 92 budapesti kórháznak 20 000 értékesebb könyvet juttatott a könyvtár, vidéken 96 helyre 480 csomagot, Ausztriába 290 csomagot küldött. Az év végéig összegyűlt mintegy 50 000 kötetet magánszemélyek, kiadók, a Révai testvérek adták össze, irodalmi értéke különböző volt: jó könyvek mellett volt ponyva is bőven.

1914 végéig 4 tisztviselő, 1 gyakornok és 2 hivatalszolga vonult háborúba, dr. Madzsar József főkönyvtárost orvosként bevonták a főváros szociális teendőinek segítésébe, Enyvvári Jenő főtitst a sebesülteket ellátó akció felelőse lett: „azt hisszük, legáldásosabb munkát azzal végezzük, hogy az Országos Hadsegélyező Bizottság kórházi alosztálya megbízásából és azzal egyetértőleg elláttuk nemcsak a főváros, hanem az egész monarchia kórházaiban fekvő magyar és magyarországi más nyelvű sebesülteket olvasmánnyal.”

1918 áprilisában, az 1917-es évről szóló jelentésében már az foglalkoztatta Szabó Ervint és ezzel fontos törvényszerűséget hangsúlyozott, hogy „A könyvtár szerves része a környező társadalomnak, a társadalom egészét érintő változások nem hagyhatják érintetlenül a könyvtárt sem.” És mivel a háborús irányzatok tovább élését volt kénytelen megállapítani, „Ezek pedig hovatovább végzetes helyzetbe sodorják a magyar könyvtárügyet.”

Szabó Ervin 1918 áprilisában elbúcsúzott Bárczy Istvántól, mivel a polgármester magasabb pozícióba került, az alábbi megható szavakkal: „az a férfiú, akinek kezdeményezései és állandóan tanúsított szeretete és jóindulata a könyvtárügy iránt voltak a Városi Nyilvános Könyvtár gyors fejlődésének legerősebb lendítői [...] meggyőződésünk szerint az egész könyvtári személyzet és az összes többi tényezők lelkesedése, hozzáértése, támogatása nem lett volna elég.” Az új polgármestert, Bódy Tivadart is köszöntötte: „bátrak vagyunk Méltóságod jóindulatába ajánlani a székesfővárosnak ezt a ma már nem utolsó helyen álló alkotását.”

12. Szabó Ervin és Walter Hofmann

Szabó Ervinnek a német könyvtárosok közül Walter Hofmann-nal való kapcsolata külön figyelmet érdemel. Walter Hofmann-nak, az előbb Dresden-plaueni, majd lipcsei közkönyvtárosnak a tevékenysége nemcsak Szabó Ervinnek, de számos európai neves könyvtárosnak felkeltette érdeklődését. Szabó Ervinét valószínűleg azért, mert „behatóan foglalkozott a munkások nevelésének, ezen belül esztétikai nevelésének problémáival...” Ismereteink szerint csak 1911-ben találkoztak személyesen, de Szabó Ervin már 1909 februárban idézte Hofmann-nak 1908-ban a drezdai főpolgármesterhez intézett Emlékiratát. Szabó Ervin levelezése 2. kötete 8 levelet közölt kettejüktől 1914 és 1917 között. Ám Remete László ezeken túl további 6 levelet közölt. Ezeket 1916-1917-ben írták egymásnak, négyet Szabó Ervin Hofmann-nak, Hofmann kettőt Szabó Ervinnek. Walter Hofmannt Szabó Ervin több munkatársa is felkereste előbb Drezdában, majd Lipcsében. Szabó Ervin viszonya – mint más esetek is – Hofmann-nal ellentmondásos volt. Úgy érezhette, hogy Drezdában valami „olyasmi van születőben, amely nagy jelentőségű lehet a további fejlődés szempontjából, mivel éppen azt találta benne, amit az angolszász irányzat nélkülözni volt kénytelen: a szociálpedagógiai tevékenységet.” Azonban Szabó Ervin 1916 június 15-én Constatin Nörrenbergnek, a hamburgi városi könyvtár igazgatójának írt levelében azt olvashatjuk: „Tökéletesen értem, hogy Hofmann gyakran kíméletlen bírálata érzékenységet sért. De amennyire én magam sem értek [mindenben] egyet Hofmann-nal, ugyanúgy nem zárkozhatom el néhány, a problémákat megoldó újítása és finomítást ösztönző kezdeményezése elől.” Így értelmezhető viszonya Walter Hofmannhoz.

Szabó Ervin nem véletlenül figyelt fel Hofmann munkásságára, mivel mindketten az akkor divatos könyvtártudományi felfogással szemben, hogy tudniillik a könyv/dokumentum helyett az olvasót helyezték munkásságuk (vagyis a könyvtári munka) középpontjába.

Staindl Mátyás és Szabó Ervin után később járt Hofmann-nál Dienes László és Madzsar József is. Staindl Mátyás beszámolójában

kiemelte, hogy Hofmann könyvtárában a könyvtáros „személyesen érintkezik minden olvasóval, s alkalma nyílik megfigyelésre, bízgatásra, vezetésre.” Hofmann túllépett az olvasói igényekre és liberális elvekre épülő angolszász könyvtár eszményén, a könyvtár nevelő munkáját tartotta meghatározónak. Staindl Hofmann népművelő munkájáról szólva, hangsúlyozta: „Ennek a népművelő munkának a teljesítésére hivatottak a modern népkönyvtárak, s ezt a munkát nem végezhetik másként, mint kellő szociológiai és könyvtárpedagógiai képzettséggel (sic! TGY) rendelkező személyzetnek az olvasóközönséggel való személyes érintkezése útján.” Leírta Hofmann kölcsönzési módszereit, bemutatta annak ún. indikátor módszerét, nem fogadta el, hogy a könyvtáros döntsön arról, mi való az olvasónak. Hiszen ez nem fért össze az angolszász liberalizmussal. Staindl tehát kritikával is kezelte.

Szabó Ervin drezdai gyógykezelésen járva 1911-ben meglátogatta Hofmann könyvtárát. Szabó Ervin alapvető könyvtári forrásvidéke angolszász, de figyelemmel kísérte az európai, benne elsősorban a német könyvtári fejleményeket, s könyvtárelméleti, -politikai gondolkodását külföldi összetevőkből építette föl. Marxista felfogásától függetlenül vagy azzal együtt polgári demokratikus elemek alkották könyvtári nézeteit, s példáikban megkereste azokat az elemeket, adatokat, amelyekből építkezhetett - ezzel együtt volt könyvtári munkásságában is eredeti gondolkodó.

Szabó Ervin azért is fordult/hatott a német és osztrák törekvések felé nyilvános könyvtári témában, mert felismer(het)te, hogy a polgári demokrácia körülményei között létrejött és fejlődő angolszász törekvéseket nem lehet másolni az ottani viszonyokat nélkülöző Magyarországon. Ezért fordult a magyar viszonyokhoz közelebb álló német nyelvterület azon irányzatai felé, amelyek megpróbálták angolszász mintájú könyvtárügyet kialakítani Németországban. Ez az oka annak, hogy forrásai leggyakrabban a német Emil Jaeschke, Constantin Nörrenberg, Walter Hofmann, az osztrák Eduard Reyer, a holland H. E. Greve és mások voltak. A századelőn indult német könyvtárpolitikai vita, amely az 1920 évek végéig tartott, a Richtungstreit, amelyben a nagy tekintélyű régiek vitáztak a Bücherhallebewegung képviselőivel, s ebben csaknem egyedül vívta

harcát Walter Hofmann. Ő az új irányzat apostolaként azt vallotta, hogy „a könyvtár nem a könyvek pozitív tárháza, közvetítője, hanem az olvasók aktív nevelője legyen. A könyvtár ugyanúgy oktató, népművelő intézmény, mint az iskola. A könyvtárnak legfontosabb része az olvasókkal való foglalkozás.” Hofmann az elsők között végzett felméréseket Drezda külvárosában (Dresden-Plauen) az általa szervezett és vezetett könyvtár olvasói körében és állapította meg, hogy a munkásolvasók irodalmi igényei nemhogy mögötte maradnának a polgári közönségének, hanem ellenkezőleg, általában magasabb színvonalúak. Hofmann a kölcsönzést állította a könyvtárosi tevékenység centrumába, annak technikai lebonyolításánál is egész sor gyökeresen új, utóbb általánosan elterjedt, Magyarországon először a Fővárosi Könyvtárban meghonosított és részben ma is alkalmazott) módszert is bevezetett. - írta Remete László. Szabó Ervin számára a német jó példa volt a népkönyvtárak elégtelenségének, de az angolszász törekvések megvalósíthatóságának bizonyítására is.

A munkatársak, akik Hofmannál jártak, mind lelkesedéssel számoltak be az ott tapasztaltakról, de ezek eleinte észrevétlenek maradtak és csak akkor tűntek fel Gulyás Pálnak, amikor 1915-ben Dienes László terjedelmes tanulmányban számolt be tapasztalatairól. Gulyást nem ez zavarta, legfeljebb ürügyként használta, hanem hogy valóságos második könyvtári központtá vált a Fővárosi Könyvtár.

Dienes László tanulmánya Walter Hofmannról nemcsak a Könyvtári Szemlében jelent meg, de Szabó Ervin kiadta 1916-ban a Könyvtári Füzetek sorozat 1. köteteként. Gulyás ez utóbbira reagálva írta ominózus cikkét – pontosabban új támadását - Szabó Ervin ellen.

Nem vitás, a mozgalmi Szabó Ervin csalódásai miatt többször változtatott politikai törekvései irányán, s 1910 után mindjobban közeledett Jászi Oszkárhoz és polgári radikális köréhez. Ebben nincs semmi meglepő, hiszen mondássá vált, hogy számos fiatal marxistaként kezdte, s aztán máshol kötött ki. Ám a könyvtáros Szabó Ervinre ez a változtatási kényszer nem érvényes, mindvégig kitartott angolszász irányultsága mellett – s ezzel megfért marxizmusa.

Hofmann váltott irányt: a nevelő könyvtár irányába törekedett. Lipcsében egyre drasztikusabb eszközöket alkalmazott az olvasók

befolyásolására, odáig ment, hogy ha az olvasó nem Hofmann nevelési törekvései szerinti, nem nekivaló könyvet keresett, letagadták, hogy megvan vagy bent van a könyvtárban. Ez ellentétben állt az angolszász elvekkel, s így Szabó Ervin törekvéseivel, liberalizmusával, a szabadon rendelkezésre bocsátó, az olvasót kiszolgáló elveivel.

Madzsar József 1914-ben másként látta Walter Hofmann: „A könyvek kiválasztásánál is sokszor kiütközik a gyámkodó tendencia Németországban” - leszögezte, hogy „A német nyilvános könyvtárak között legtöbbet foglalkozik a könyvtár pedagógiai szerepével W. Hofmann.” Madzsar szerint „Az ő egész iránya abból indul ki, hogy nem szabad az olvasót magára hagyni a katalógussal, vagy a könyvekkel szemben, a könyvtárosnak sokkal jobban kell ismerni a könyvanyagot, mint aki csak a címeket látja [a katalógusban TGY], vagy esetleg a nyílt polcon lapozgathat a könyvekben. A könyvtáros több legyen, mint kölcsönző automata, a felnőttek tanítója, tanácsadója legyen. A cél az, hogy mindenki azt a könyvet kapja meg, amelyre szüksége van, olyan könyvet, amelyet meg is ért, olyan szépirodalmat, amelyben gyönyörködni tud. Éppen a kezdő olvasónál a könyvválasztás valósággal szerencsejáték, talán tíz könyvet is ki kell vinnie és másnap visszahoznia, mert nem azt kapta, amit a könyvtől várt.” Ezek ma is vállalható nézetek, az alapgondolat Ranganathan törvénye lett az 1930-as években: minden olvasó találja meg a maga könyvét és minden könyv találja meg a maga olvasóját! Majd így folytatta Madzsar József: „Ennek a célnak az elérésére Hofmann minden eszközzel oda törekszik, hogy minél közvetlenebbé tegye az érintkezést a könyvtáros és az olvasó között.” Leírásában említi az olvasó füzetét, amelyből a könyvtáros láthatja, mit olvasott eddig a kölcsönző, meg arról, hogy a könyvtárost szolgálják olyan eszközök, amelyek segítségével ő előbb látja, hogy a kért könyv benn van-e, s ha nincs, tud ajánlani másikat. Ebben nincs szó durva letagadásról és arról, hogy bármit is ráerőszakolna az olvasóra. Inkább azt tette hozzá, hogy Walter Hofmann „igyekszik redukálni a kölcsönzésnél a szükséges mechanikus eljárást a minimumra, hogy minél több ideje maradjon a könyvtárosnak a közönség felvilágosítására. Természetesen mindennek előfeltétele, hogy kellőképpen képzett könyvtárosok

álljanak a könyvkölcsönző asztal mellé.” Ez utóbbi más, mint amifelé Szabó Ervinék is elindultak, hogy tudniillik alacsony iskolai képzettségű gyakornokokkal is végeztethetőnek tartották a kölcsönzést, merthogy az mechanikus technikai tevékenység.

Fontosnak tartotta megjegyezni Madzsar József, hogy fontos nevelőmunkát végez W. Hofmann a könyvrongálás elkerülésére is.

Kitartott Szabó Ervin és Hofmann barátsága, mikor Hofmann Lipcsében nagyobb vonalú kezdeményezésbe fogott (mindenekelőtt könyvtárosiskola, Zentralstelle stb.). „Lipcse város képviselő testülete egyik legutóbbi ülésén elhatározta, hogy [...] központot létesít s a költségeket meg is szerezte. A nyilvános könyvtárügy lipcsei központja mindenekelőtt azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a nyilvános könyvtárak tökéletesítésére nézve felmerült terveket és kísérleteket gyűjtse és megvizsgálja, e területen maga is végezzen kísérleteket. Tartalmi kérdésekben tanáccsal és felvilágosítással fog szolgálni és foglalkozni fog a könyvtárosok és könyvtári alkalmazottak kiképzésével és továbbképzésével.” Nők részére külön könyvtárosi szakiskolát állít fel. A központ vezetője Walter Hofmann lett.

1915 táján azonban Hofmann az olvasószolgálatot illetően olyan pedagógiai kísérletbe kezdett, amely német könyvtárosok körében is ellenállást váltott ki. E tekintetben Dienes sem értett egyet vele, Szabó Ervin is valószínűleg visszahőkölt. Ide nem követhette lipcsei barátját.

Gulyás Pál Dienes László Walter Hofmannról írt füzetét kritizálva előállott azzal a váddal, hogy Szabó Ervin második Zentralstellét épít a fővárosban. És? Ezzel mi a baj? Az 1910 körüli biztató jelek ellenére, hamar egyértelművé vált, hogy Magyarországon (is) két irányzat létezik: a népkönyvtári és a public library, annak Szabó Ervin-i változata. Erényei ellenére, Gulyás címjegyzéke nem volt kielégítő Szabó Ervin számára, Madzsar Józseffel saját változatot készíttetett a fiókok számára. A Magyar Könyvszemle, a Múzeumi és Könyvtári Értesítő mellé – mint akkori szaklapok mellé - saját lap kellett, tehát Kőhalmi Bélával megcsináltatta a Könyvtári Szemlét, pontosabban kihasználta Lantos könyvkereskedés kezdeményezését. Kőhalmi Béla írta szerkesztőként: „Törekvésünk központjában a modern nyilvános közkönyvtárügy fog állani...” Azért kellett új lap, mert a régiek

népkönyvtárral foglalkoztak. Az új lapot akkor osztatlan öröm fogadta - Gulyás Pál és Ferenczi Zoltán részéről is. Elismerték ők is, hogy az új törekvések támogatására új lap kellett.

Ami még a magyar II. Zentralstellét illeti. Megnövekedett számú munkatársait Szabó Ervin könyvtáron belül képezte ki, sőt ezt korábban kezdte, nem követte Hofmannt. Ha a Fővárosi Könyvtár Gulyás Pál szerint a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége mellett második Zentralstelle volt – ám legyen. Szabó Ervin törekvéseit soha nem nevezte így. Szabó Ervin csak a fővárosban tevékenykedett. A Tanács és Főfelügyelőség vidéken. Szabó Ervin nem Hofmannt másolta, a második könyvtári központot az élet hozta létre.

Azzal, hogy Szabó Ervin a Hofmann által kért ismertetést nem írta meg, kettejük kapcsolata nem romlott és nem szakadt meg. Még 3 levél olvasható a Szabó Ervin levelezése 2. kötetében. Hofmann természetesen örvendezett azon, hogy Szabó Ervin külön füzetben megjelentette Dienes László róla szóló tanulmányát és szó volt köztük arról, hogy németül is megjelenik (ez el készülhetett a Dienes házaspár fordítása révén – de kiadásról nem tudunk), illetve saját könyvtáruk kiadványsorozatában megjelentetnek köteteket egymáséiból.

Nem tartozik szorosan a témához (nem is tartom feladatommak) Dienes László tanulmányának/füzetének elemzése, kritikája. Újra olvasva, azt le kell szögezni, hogy írása első felében Dienes a német könyvtáros vitát foglalta össze, s ebben inkább Hofmann mellett foglalt állást, megemlítve, hogy Hofmann néha tévedett. Ami a könyvtár célját és az ebből levezetett gyűjteményszervezést illeti, Hofmann angolszász elveket vallott. Amikor az olvasó kiszolgáltatásának szervezési módjaira és eszközeire került sor, akkor Dienes László is kevésbé volt Hofmann pártján, hiszen egyértelmű, hogy Hofmann visszatért a régi nevelő könyvtárhoz. Viszont a könyvválasztásban a használók nagy többségét döntenek képtelennek tartotta és itt a könyvtáros szerepét elsődlegesnek láttatva, képtelen ötletekhez és eszközökhöz nyúlt.

Dienes László leírta a német vitát, és azt, hogy Hofmann nézeteit „ellenségei” vitatták. Azt sem mulasztotta el leírni, hogy Hofmann-nak nincs mindenben igaza. Főleg az a vád fontos, hogy visszafordult a nevelő népkönyvtárhoz, még ha céljai egészen mások is, mint

amannak: Dienes azzal védte Hofmannt, hogy a régi népkönyvtár egy kiválasztott réteget, Hofmann viszont könyvanyagot választ ki (igaz, abban a szellemben, hogy aki könyvet, az olvasót is kiválaszt!), a régi népkönyvtár valláserkölcsei alapon jó hazafiakat akart nevelni, Hofmann viszont értékes műveltséget kíván közvetíteni. Szabó Ervin nem csatlakozhatott a népkönyvtári módszerekhez.

Szabó Ervin és Walter Hofmann viszonya nem romlott meg 1916 után sem. Ezt további levelek bizonyítják.

1916. szeptember 15-én azt kérte Szabó Ervin Hofmanntól, járuljon hozzá, hogy a német szépirodalomról a lipcsei katalógust használják úgy, hogy annak címlapját átcímkezik, a katalógus eredetét feltüntetik. Ehhez kért 2-300 példányt. A választ nem ismerjük.

1917. szeptember 1-jei levelében Walter Hofmann meghívta Szabó Ervint a Zentralstelle szeptember 28-i értekezletére. „...sajnos lehetetlen könyvtáramat itt hagyni, mivel helyettesem, Madzsar dr. legnagyobb sajnálatomra kilép a könyvtári szolgálatból.”

1917. október 20-án Hofmann újra levéllel jelentkezett. „Körülbelül egy évvel ezelőtt úgy nyilatkozott [ti. Szabó Ervin], hogy kész az általunk alapított Die Bücherhalle c. folyóirat szerkesztő bizottságába belépni. Akkoriban megállapodtunk abban, hogy Önnek nem kell aktív szerkesztőségi munkát végeznie, hanem mint ellenőrző és tanácsadó áll mellettünk. Akkor katonai szolgálatom miatt le kellett mondanom folyóirat alapítási tervemről, de most odáig jutottunk, hogy valóra váltjuk terveinket. [...] Nagyon hálás lennék, ha lehetőleg postafordultával közölné, hogy Ön még mindig hajlandó lenne nevével csatlakozni, és ezáltal már előzetesen barátokat szerezni a folyóiratnak. Nagyon remélem, hogy ez a helyzet áll fenn.” Szabó Ervin 1917. október 27-én válaszolt. „Lelkiismeretfurdalással, de a jó ügynek nem akarok útjába állni. Ha minden várakozásom ellenére elősegítem az ügyet – ennek igazán örülhetek. Irigylem bátorságát.”

Azt pedig már előbbre idéztem a Nörrenberghez intézett levélből, hogy átvette Walter Hofmanntól, amit hasznosnak tartott és nem követte abban, ami ellenkezett nézeteivel. Szabó Ervin annál sokkal erősebb egyéniség volt, mint sem, hogy bárkit is szolgálai másolt volna.

13. Szabó Ervin és Gulyás Pál más nézetet vallott

Mégpedig szinte mindenben. Gulyás Pál a fennálló társadalom híve volt, Szabó Ervin előbb szocializmust akart, majd belátta, hogy nincsenek meg a feltételei és elfogadta (volna) a polgári liberális demokráciát is. Gulyás Pál vallásos volt, Szabó Ervin ateista, illetve azt vallotta, mindenkinek saját vallása van. Gulyás Pál – noha jól ismerte a hazai népkönyvtárak szomorú állapotát - kitartott mellettük. Szabó Ervin keményen bírálta és idejét múltnak tartotta őket és kezdettől az angolszász nyilvános közkönyvtárak hívéül szegődött. A két kiváló könyvtáros nézetei antagonisztikus ellentétben álltak, közös nevezőre nem juthattak. Szabó Ervin és Gulyás Pál hasonló vitát folytatott a tízes években, mint Walter Hofmann és német vitatársai.

Gulyás Pál – aki három évvel volt fiatalabb Szabó Ervinnél – már a század elején felfigyelt rá, mivel szemmel tartotta a könyvtárügy eseményeit, ismertetésekét írt a Magyar Könyvszemlébe a megjelent kiadványokról. Ennek jegyében telt a század első évtizede, Gulyás konzervatív szemlélettel írt az eseményekről. 1907-ben nem volt ott Pécsen a szabadoktatási konferencián – talán ez az oka annak is, hogy nem írt róla. Vagy mert megjelent a Múzeumi és Könyvtári Értesítő, a Tanács és Főfelügyelőség lapjaként és azt tartotta népkönyvtári lapnak. Amikor megjelent Gulyás Pál népkönyvtári kézikönyve 1909-ben, Szabó Ervin kedvező könyvkritikát írt róla a Népmívelésben. Addig, amíg meg nem jelent Szabó Ervin Emlékirata, bár nem mindenben értettek egyet, vita nem volt közöttük. Az első vita 1910-ben robbant ki közöttük - Gulyás Pál jóvoltából. Gulyás nem volt ott a szakértekezleten sem. Ekkortól mutatkozott meg igazán, hogy különböző nézeteket vallanak a népkönyvtár és a nyilvános közkönyvtár viszonyáról, utóbbinak a hazai megvalósítási lehetőségeiről. Az viszont érdekes, nem az újat akaró Szabó Ervin támadta a régit pártfogolót, hanem a régi híve az újat akarót.

Szabó Ervin rövid élete állandó vitában telt el. Így volt minden egyéb tevékenységei keretében, 1910-től könyvtárosként is. A nagy

vitázó Szabó Ervint mutatta be Litván György, a mozgalmi ember, gondolkodó és harcos Szabó Ervinről írt monográfiájában.

Szabó Ervin már első könyvtárszakmai írásában is saját vélemény kialakításával adta közre gondolatait a porosz instrukciókról írt cikkében. Aztán nemcsak ismertette az akkor európai tekintélynek számító Armin Graesel könyvét, de következtetéseket vont le a hazai viszonyokra vonatkozóan is. Nagyot vitázott Péccsett, bőven adott erre alkalmat az új fővárosi közkönyvtárért vívott küzdelem. Hangsúlyozom, Péccsett Szabó Ervin nem könyvtárosokkal vitatkozott, hanem a szabadtanításban eltérő véleményen lévők csaptak össze vele. Egyetértek Katsányival, Gulyás Pállal folytatott vitájuk során sem ő, hanem Gulyás volt az, aki mindig a vitát kezdeményezte. Ha Szabó Ervin saját véleményét fogalmazott meg valamiről, vagy cselekedett valamit, Gulyás Pál – ahol tehetett, sőt nemcsak abba – belekötött. Tulajdonképpen Szabó Ervin csak védte saját álláspontját. Sokkal európaibb stílusban, mint vitapartner. Szabó Ervin kezdeményezett valami újat, s arról eleinte Gulyás Pál is csak másfajta véleményét fejtette ki, később már támadott és Szabó Ervin válaszolt. Vitájuk voltaképpen a századelőn a régi és új összecsapása volt.

A népkönyvtár és a public libraryról éles vita folyt Gulyás Pál és Szabó Ervin között. Szelídebb módon Ferenczi Zoltán és Szabó Ervin között. De az 1910-es évtized közepén Gulyás Pálnak még Mihalik Józseffel is vitája támadt arról, hogyan tovább. Ma úgy látszik, a 20. század eleji Magyarországon az angolszász országok polgári liberális nyilvános közkönyvtárának adaptálásához nem voltak társadalmi, politikai, kulturális, sőt államháztartási feltételek. Legfeljebb a tízes évek elején a fővárosban mutatkozott esély. Csak kompromisszumok árán lett volna mód kiegyezésre, amelyre egyik fél sem volt hajlandó, meglehet Gulyásé nem is lett volna igazi public library.

A népkönyvtár-nyilvános közkönyvtár küzdelmében jeles könyvtárosok, ámde népkönyvtárügyben kívülállók vettek részt, olyanok, akik a nemzeti és egyetemi könyvtárakban tevékenykedtek. A népkönyvtárügyben nem éltek benne, kívülről, teoretikusan szóltak bele. Igaz, a külföldi gyakorlat és szakirodalom alapos ismeretével. Gulyás Pált nem a Szabó Ervinnel folytatott vitájában nyújtott

teljesítményéért kell és lehet az utókornak tisztelnie – bár meglehet néhány gyakorlati kérdésben ő volt realistább. Inkább széleskörű felkészültségéért, a könyvészet, a könyv- és könyvtártörténet és a bibliográfia terén felmutatott teljesítményéért. Nézeteit lehet vitatni, könyvtárosi nagyságát aligha. Elfogadhatatlan, hogy Szabó Ervin pécsi vitapartnereinek egy részéhez hasonlóan, ő is belekeverte a vitába Szabó Ervin ideológiai és politikai irányultságát, ami az 1910-es évekre már sok mindenben nem is volt igaz. Egy szakmai vitában ráadásul Gulyás Pál nem európai modorban vitázott. Kár, hogy életművéről mindmáig nem készült hozzá méltó monográfia. Nehéz eldönteni, hogy nagyjaink (Gulyás Pál mellett Ferenczi Zoltán, Gyalui Farkas és a többiek) hiányzó életrajzai vagy az átfogó könyvtártörténeti monográfia hiánya-e a nagyobb. Az adósságok mind pótlásra várnak.

Gulyás Pál már a Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára katalógusáról is írt, s abban még dicsérte Szabó Ervint – akkor inkább a Dewey-rendszert vitatta. Aztán a fővárosi könyvtár közleményei került sorra. Gulyás Pál könnyű helyzetben volt, a Magyar Könyvszemle szerzőjeként, majd szerkesztőjeként, később a Múzeumi és Könyvtári Értesítőhöz közelállóként vitázhatott. Meg kell állapítani viszont azt, a lapok mindig korrekt módon közölték Szabó Ervin válaszait.

A hazai szakma rég ismerte a public libraryt, de Katsányi Sándor szerint adós volt beható értelmezésével, tüzetes leírásával, s főleg a hazai mikéntjének kidolgozásával. Szerintem Ferenczi Zoltán 1907-ben írt számos írásában elvégezte ezt. Ő Szabó Ervinnel nem vitázott.

Az első összecsapásra a vitázók közt Szabó Ervin Emlékirata kínált lehetőséget. Nem kívánom ezt itt újra részletezni.

Az Emlékirat vita után a következő alkalom Gulyás Pál számára 1911 elején kínálkozott, amikor az új épületre kiírták a tervpályázatot, amikor Szabó Ervin az építészek segítségére sietett a könyvtárépítésről szóló előadásával, amely nyomtatásban is megjelent. Gulyás stílusára idézünk néhány részletet, amelyre Szabó Ervin nem is reagált. Nyilván nem látta értelmét. Gulyás Pál mindenbe belekötött, pl. abba, hogy Szabó Ervin szerint „intelligens kapusra van szükség”, vagy abba, hogy „a helyiségek másképp is elhelyezhetők”. Szerinte ’kész szerencse, mert különben a földszint területe kevesebb volna, mint a felsőbb

emeletsoroké'. (Mintha ez építészetiileg lehetetlen lett volna!? TGY). Belekötött abba is, hogy az olvasótermek között Szabó Ervin említett a Braille-rendszerű könyvtárat a vakok számára, s mellette zenei könyvtárat „zongorával súlyosbítva”. Majd szokott modorában hozzátette: „ez utóbbi mellé lehetne szervezni egy új osztályt, a süketnémák olvasótermét, mert őket zavarná legkevésbé a kellemetlen szomszédság.” „Szinte csodálom, hogy senkinek nem jutott eszébe a könyvek 'éjjeli menedékhelyét' – a hogy Szabó Ervin szokott színes nyelvén ezt 'szó becsületes értelmében vett nyilvános házat' nevezi – a használat előtt kötelező fertőtlenítő fürdővel összekötni azon látogatók számára, a kiknek az új könyvtár régóta nélkülözött nappali menedékhelyet jelent. A tőszomszédságában levő Alföldi utcza éjjeli menedékhely nagy szerepe a járványok terjesztésénél közismert dolog, s minthogy a népszerű olvasószobák törzsközönségének jelentékeny része innen fog kikerülni, a fertőzés megakadályozása a vezetőség első rangú kötelessége.”

A fiókhálózat kiépítéséről szóló fejezetben érintettem, Gulyás Pál az Almássy-téri fiókkönyvtár felavatásakor is (ahogy írta: „birtokba vételekor”) kapott az alkalmon, hogy ne csak a könyvtárt járassa le, hanem az egész fiókkönyvtári, s ilyenformán az angolszász mintájú közkönyvtári koncepciót is támadta. Érdemes hosszan idézni belőle, mert az Gulyás Pálnak vitázó stílusát is megmutatja. „A csinos kiállítású pavillon [...] elrendezés és felszerelés tekintetében a kisebb amerikai típus hű utánzata, s az utánzásban annyira megy, hogy a kézikönyvtárba a lexikonok és egyéb kézikönyvek mellé a Szentírást is beállította. [Ki? Nyilván Szabó Ervin TGY] Aki az Almássy-tér környékének felekezeti térképét ismeri. e különben dicséretes intézkedést aligha tartja épen szükségesnek s ismét tanulságot lát benne arra nézve, hogy mennyire rabja a fővárosi könyvtár vezetősége a külföldi mintának. (Gulyás Pál kicsit zsidózott. TGY) Egyébként a könyvtár felszerelése és könyvkészlete teljesen megfelelne, ha arányban állna azon feladatok nagyságával, amelynek létesítésére hivatott. Jelenlegi méretei mellett inkább játékszer, amelynek kiállítása minta-faluba való látványosság, semmint komoly eszköze a modern könyvtárpolitikának. Ily méreteken egy közel millió

városban legalábbis annyi fiókot kellene létesíteni, amennyi azoknak az egyéb közrendeltetésű épületeknek a száma, a melyekhez a nem épen válogatós pesti humor e házikókat hasonlította. (Vagyis a WC-khez TGY) [...] Ha tehát a fővárosi könyvtár komolyan számba vehető könyvtárpolitikát akar csinálni, szakítani kell a liliputi-könyvtárak szerencsétlen ideájával, s oly fiókokat kell létesítenie, melyek tényleg arányban állnak a rájuk váró feladat nagyságával. [...] Ellenben örökké válik az az anomália, a mely az első fiók megnyitása után csakhamar jelentkezett, hogy ti. a könyvtári kölcsönzést korlátozni, illetve időről-időre teljesen beszüntetni kellett. [...] Úgy látjuk, hogy a fővárosi könyvtár vezetősége e jelenséget a siker jelének tekinti, holott az nem egyéb, mint a legteljesebb kudarc, amely sajnálatosan bizonyítja, mily kevésbé képes a könyvtár vezetősége előre látni ideáljai megvalósításának praktikus következményeit.” Szinte az egész írást idéznem kellett, ebből kitetszik, hogy Gulyás Pál úgy írta cikkét, mint aki jót akar a fővárosi könyvtár vezetőségének, miközben nem igazán úri modorban belekötött mindenbe. Szabó Ervin levélben igazította ki. De visszautasította a vádakát a Könyvtári Szemle is. ”Ez a Nemzeti Múzeum hangja? Ez a Nemzeti Múzeum modora? Csodálkozunk, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, amelynek annyi érdemes, kitűnő tisztviselője van, hogy[an] nem talál hivatalos közlönye számára európai modorú szerkesztőt?”

Gulyás Pál 1916-ban újra támadott, s erre az adott alkalmat, hogy Dienes László terjedelmes tanulmányt írt Walter Hofmannról. (Ez külön füzetben is megjelent - utóbbit támadta voltaképpen Gulyás). Az írást bemutattam Szabó Ervin és Hofmann viszonyát tárgyaló fejezetben, s utaltam Gulyás Pál reagálására is. Ezt sem ismétlem, de idézek belőle. Gulyás Pál itt is Szabó Ervint támadta, nem Dienest. „Nem tudjuk s nem is kutatjuk, hogy a Fővárosi Könyvtár a maga részéről életbe léptette-e ezt a hazugságrendszert (Hofmannét TGY), de mindenesetre saját magának árt vele, hogy a rendszer propagálására adja magát. Hiszen e nélkül is, nem egyszer kell a könyvtár igazgatóságának síkra szállni olyan támadásokkal szemben, melyek hol nemzetietlenkedéssel, hol pártpolitikával vádolták meg [...] E támadások ellen minden elfogulatlanul ítélkező a könyvtár

igazgatósága mellé állott. [...] Ha azonban behozzák a könyvek titkos minősítését, úgy nincs az a Herakles, amely legyőzhetné a bizalmatlanság hydráját. Mindig lesznek olyanok, akik azt képzelik, hogy e titkos minősítés a 'szociálpedagógia' ürügye alatt esetleg a 'szocialista pedagógia' dolgát szolgálja."

Azzal is támadott – előbbre írtam -, hogy Szabó Ervin második központot hozott létre a fővárosban. Ez akár igaz is lehet, de azt nem tudom elfogadni, hogy Szabó Ervin tudatosan (?!) törekedett volna ellenközpont létesítésére. Szerintem Szabó Ervin egyszerűen saját logikája szerint haladt. Két különböző könyvtáreszményt képviseltek. Ezt a központot inkább kikényszerítették belőle. A két címjegyzékről volt már szó. A Múzeumi és Könyvtári Értesítő Gulyásék szócsöve volt, Szabó Ervinnek szüksége volt saját fórumra. A fiókhálózat építésében semmi támogatást nem kaptak, a hivatalos könyvtárpolitika részéről. Saját hálózatot kellett szerveznie. Szabó Ervin később ismerte meg Hofmann Zentralstelléjét. 1915 június 23-án írta neki, „Szeretném végre közvetlen tapasztalatból alaposan megismerni a Zentralstellét. Talán ezen a nyáron menni fog a dolog.” Hofmann Lipcsében könyvtáros iskolát létesített, Szabó Ervin korábban kezdte munkatársai kiképzését, mert a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőségének tanfolyamai nem azt tanították, amire szüksége volt. Hát ezekért kellett másik központot szerveznie – ha annak lehet tekinteni!

Gulyás Pál és Szabó Ervin egyidőben éltek 1918-ig. Életútjuk Szabó Ervin korai halála miatt rövid ideig párhuzamos volt, de nézeteik egy pillanatra sem. Gulyás Pál rivalizált Szabó Ervinnel, ahogy Katsányi leírta. Szerintem viszont Szabó Ervin nem rivalizált Gulyás Pállal. Miért is tette volna? Életútjuk nem egymás rovására alakult.

Gulyás Pállal nem az a probléma, hogy vitázott. Egy igazi szakmai vita előre vihetett volna a könyvtárügyet. De Gulyás nem/csak szakmai vitát folytatott. Gulyás Pál eszmei alapon vitázott és ehhez nemtelen eszközöket és modort használt, gyakran alaptalan vádakot fogalmazott meg. Szabó Ervin egy darabig felvette a kesztyűt, később nem reagált.

Összefoglalva: Szabó Ervinnek könyvtári területen egy vitapartnere, sőt ellenfele volt, Gulyás Pál. A hivatalos irány elismerő

volt, még ha az is igaz, hogy a Tanács és a Főfelügyelőség magára hagyta Szabó Ervint és vele munkatársait.

14. Szabó Ervin a hazai olvasásvizsgálat előfutára is volt

Szabó Ervin nem művelte a művelődés-, s az olvasásszociológiát, nem volt kutató szociológus, hanem ismerte ennek szakirodalmát és ebből vont le tanulságokat és alakította ki saját nézeteit. Történelmi materialista volt és mint ilyen került közel a Társadalomtudományi Társasághoz és a Huszadik Századhoz. Korábban mintilyt tekintették szociológusnak. Úgy fogalmazhatunk, hogy szociológiai gondolkozását (történelmi materializmusát) használva közelítette meg, alakította ki közkönyvtári nézeteit, az olvasásról és annak szerepéről vallott felfogását. Ebben felhasználta (de nem átvette) Walter Hofmann (aki nem volt marxista) tapasztalatait, nézeteit. Emlékiratában a könyvtárszociológus Szabó Ervin így írta le a nyilvános közkönyvtár szociológiai jellemzőit. „a tanuló ifjúság különböző kategóriái, a kispolgárság asszonyai és lányai és a munkásosztály némely keskeny rétegei kell, hogy az új nyilvános könyvtár híveiül is megmaradjanak; de azon kívül be kell vonnunk az ipari munkásságnak azon százezres seregét, amely ma tudatosan távol tartja magát a legtöbb, nem az ő kezdeményezéséből fakadt továbbképző intézménytől; meg kell nyernünk az iparban és kereskedelemben alkalmazott hivatalnokokat; és – amennyire lehet magukat az iparosokat és kereskedőket is; meg végül az értelmiségi középosztályt, a tanítók és tanárok, írók művészek és egyéb intellektüelek ezreit. Szóval Budapest egész írni és olvasni tudó népességét. [...] Csak ha az összes dolgozó elemek élvezeteinek közös forrása lesz, teljesítheti az új intézmény majd tökéletesen hivatását.” Ezt kiegészítette azzal, a Hofmanntól átvett nézettel: „a tapasztalat azt mutatja, hogy a munkásosztály elitjének könyvszükséglete semmivel sem alacsonyabb rendű, mint az ún. művelt osztályoké. [...] kívánatos, hogy az új könyvtár szolgáltatásai a népesség minden osztályára kiterjedjenek” Az új könyvtár használói körének ez a leírása merőben más volt, mint a hivatalos könyvtárpolitika felfogása a népkönyvtárak használóiról.

Wallershausen Gyula, könyvtára, a Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárának elődjét, az iparkamarai könyvtár múltját tárgyaló írásában azt a bon mot-nak is beillő megfogalmazást tette,

hogy „ő tudta a használóról [...] amit a kor könyvtárosa egyáltalán nem tudhatott.” Ezt értelmezni kell! Valószínűleg arra gondolhatott, hogy a korszak könyvtári felfogása szerint a könyvtár lényege a könyv, a folyóirat, egyáltalán a dokumentum. Írás- és dokumentumtörténetet és -ismeretet tanítottak számukra, meg könyvtárismeretet, de nem került szóba a könyvtár ugyanolyan értékű tényezője, vagyis az ember, az olvasó, a könyvtárhasználó. Ez utóbbit a könyvek, vagyis a dokumentumok kiválasztásával akarták befolyásolni, azzal akartak hatni rájuk. Ezzel szemben Szabó Ervin és Walter Hofmann az olvasót akarták felkészíteni arra, hogy ki tudja választani, amire szüksége van.

Megtévesztő a népkönyvtárat és a nyilvános közkönyvtárt azzal a jelzővel megkülönböztetni, hogy az előbbi nevelő könyvtár. Szabó Ervin is akart nevelni, de más célokat kitűzve, más eszközöket igénybe véve és más módszerekkel. A hazai nevelési felfogást alapvetően az ún. porosz (de nevezhetjük feudális nevelésnek is) felfogás határozta meg amely hűséges alattvalókat akart nevelni a minimális ismeretek bemagoltatásával és életre szólóan felkészíteni. (Ez nagyon leegyszerűsítő megfogalmazás, de mostani céljainknak megfelel.) [Azt sem mulaszthatom el megjegyezni, hogy sajnos ez azóta sem változott alapvetően! TGY] Ezzel szemben az angolszász pedagógiai felfogás elsősorban tanulni tanítja meg a tanulót és nem tekinti lezártnak az iskola keretében a tanulási folyamatot. Az angolszász felnőttnevelés szervezésében illeszkedik az iskoláskorhoz, mint a feudális, szinte divatból az iskolát folytató felnőtt művelés. A kétféle, nagyon is eltérő pedagógiai nézetek és törekvések alapvetően különböztetik meg a népkönyvtárt, amely a kevésbé iskolázottaké (szegényeké), míg az angolszász nyilvános közkönyvtár, miként az elnevezés is mutatja, az egész lakosság könyvtára, amelynek így sokkal nagyobb választékra van szüksége, mert az olvasó szabadon választja meg olvasmányait.

Kovács Máté Szabó Ervint a hazai olvasásszociológia (vagy ahogy ő nevezte: olvasásvizsgálat) hazai előfutárjának nevezte. Szabó Ervin szociológus volt, szinte természetes, hogy a könyvtári kérdéseket szociológusként szemlélte. Nézzük, miként vélekedett a kik olvasnak, mit olvasnak, sőt mit olvassanak kérdéséről.

Kovács Máté három írásában fordult Szabó Ervinhez fogódzót keresve. Arra a következtetésre jutott, hogy Szabó Ervin alapvetően az olvasmány és a közművelődés összefüggései felől közelített a kérdéshez. Azt idézte tőle, hogy „ne a könyv legyen a cél, az úr, a fétis, hanem az olvasó.”

Az, hogy mit olvasnak és mit olvassanak? – ebben tetten érhetők marxista, történelmi materialista nézetei, de a nem-marxista Walter Hofmann nézetei is.

Hasznos volt a Huszadik Század és a Társadalomtudományi Társaság századeleji törekvéseivel, az ott csoportosuló értelmiséggel való megismerkedése. Különösen fontos volt a TT-ben 1903-ban lezajlott vitában való részvétele. Itt Szabó Ervin sikeresen képviselte a történelmi materializmust, úgyis, mint a korszak egyfajta szociológiai irányzatát. 1903-1905 táján eljutott a felismeréshez, a munkásságot (beleértve a parasztságot is) nemcsak lázítani akarta, hanem az akkor a marxizmus iránt figyelemreméltó érdeklődést mutató értelmiséggel, sőt már a diáksággal együtt fel kell készíteni annak felismerésére, hogy a polgárságon/polgári társadalmon keresztül hosszú út vezet az új társadalomhoz. Erre valók voltak részéről a Marx-Engels válogatott műveinek kiadása, ezekhez írt bevezetői, vagy akár a kutatási/könyvtárhasználati segítségek és (legalább egyik okként) a kamarai könyvtárból a fővárosi könyvtárhoz való távozása. Végül talán az sem túlzás, hogy a Huszadik Századnál és a Társadalomtudományi Társaságnál végzett munkája is közrejátszhatott abban, hogy érdeklődése az olvasói igények, szokások iránt mindinkább előtűnt.

A Jászi Oszkár által egyszerűen történelmi materialistának nevezett Szabó Ervin – sok más mellett – szociológus is volt. A század első évtizedében hamarosan bekapcsolódott a magyar szociológia első műhelyének nevezett, 1900 januárjában megindult Huszadik Század című híres folyóirat, illetve az 1901. január 23-án megalakult Társadalomtudományi Társaság munkájába. Szabó Ervint 1903-ban a Huszadik Század szerkesztésébe is bevonták. 1903-ban írt Curriculum vitae-jében büszkén emlékezett meg arról, hogy a lap szerkesztője lett és néhány írása is megjelent ott. A Huszadik Század ugyan nem volt a Társadalomtudományi Társaság lapja, de mindkét szellemi kör jelentős

hatással volt Szabó Ervinre és fordítva: ő is azokra. A szociológia első műhelye nem volt egységes iskola, benne szinte minden lehetséges irányzat jelen volt, amiként hatott rá a nemzetközi szociológiai irányzatok valamennyije. A századelő hazai képviselői jól ismerték az európai és az amerikai szociológiai irodalmat. Litván írta, „Szabó Ervin révén pedig már 1903-ban teljes fegyverzettel megjelent és polgárjogot nyert (sic! TGY) a marxizmus a magyar szociológiai gondolkodásban.” Szabó Ervin szociológiai nézetei a történelmi materializmust tükrözték a kulturális, s azon belül az olvasásról és az olvasóról több helyütt kifejtett véleményében.

Szabó Ervint pályafutása során végig foglalkoztatta, kik olvasnak, mit olvasnak, sőt a mit olvassanak kérdése. A szociológus Szabó Ervin tehát a hazai olvasásismeret, tágabban a hazai könyvtár-/olvasásszociológia kezdeményezője is volt. Ugyanakkor a tízes évek közepén szociológusként nem fogadta el Walter Hofmann-nak az olvasó könyvválasztását erőszakos módon befolyásolni szándékozó olvasónevelési elveit, mert az nem fért össze az amerikai könyvtárak liberális elveit követő saját pedagógiai felfogásával.

Szabó Ervint nemcsak a nyilvános könyvtár megvalósítása idején, a '10-es években foglalkoztatta a mit olvasnak és mit olvassanak kérdése, hanem életmű-bibliográfiájának tanúsága szerint már ezt jóval megelőzően, 1902-ben kezdte, az általa szerkesztett Népszava Naptárban. Nem vitás, hogy ekkor még nem a könyvtáros Szabó Ervin szólalt meg ebben a témában, hanem a szociáldemokrata sajtó buzgó munkatársa, a munkásságot nevelni szándékozó mozgalmi ember. Az 1902-ben megjelent rövid írás tanácsot adott ahhoz, mit olvasson a munkás a szociáldemokrácia irodalma megismeréséhez. Írásában elsorolta a létező magyar nyelvű irodalmat, de nemcsak a szocializmus irodalmát, hanem a modern természettudományos és szépirodalmat is, például Zola, Tolsztoj Leó, Dosztojevszkij vagy Jókai és Verne regényeit, Petőfi verseit ajánlotta az olvasó figyelmébe. A baloldali gondolkodók fontosnak tartották a munkásság természettudományos műveltségét, s hogy emellett olvasson jó szépirodalmat is.

1903-ban ugyancsak a Népszava Naptárban visszatért a témára, sőt már saját könyvtár kialakításához adott tanácsot. Vagyis ebben a

korszakában Szabó Ervin a munkásosztály ismereteinek, tudásának előmozdítóját már az olvasásban, a könyvben találta meg. Az ekkor szakkönyvtáros Szabó Ervin nem a könyvtárt helyezte előtérbe: első írásában könyvesbolti címeket adott meg, a másodikban abban akart segíteni, hogy a munkások milyen saját könyvtárt alakítsanak ki. Szakirodalmi szemlét adott, de nemcsak bibliográfiát, hanem kalauzt ahhoz, hogy a művek milyen sorrendben kövessék egymást.

Olvasáspedagógiai nézetei szerint nem direkt módon nevelni, hanem segíteni akart. 1903-ban, kamarai könyvtáros korában füzetet adott ki az olvasók segítése céljából. Ebben indokolta és hangsúlyozta a társadalomtudomány tanulmányozásának fontosságát, s a kezdők ezirányú törekvéseit akarta segíteni. Módszertani útmutatást adott ki, felsorolta az alapvető kézikönyveket, a legfontosabb segédkönyveket, s hogy azok melyik könyvtárban találhatók meg. Már ebben az időszakában szakirodalmi szemléket közölt. Az olvasót segítette azzal, hogy szerkesztői jegyzeteket írt Marx és Engels műveinek kiadásaihoz, számtalan könyvismertetést, recenziót írt.

Nem gondolunk sokszor arra, hogy a bibliográfus munkájának is van könyvtár-, ill. olvasáspedagógiai vetülete. Ez a munkássága – nem tagadva, hogy ugyancsak amerikai, angolszász mintára – különösen kidomborodott, amikor a fővárosi könyvtárba került.

Széleskörű olvasásszociológiai ismeretei már megmutatkoztak 1907 májusában írt rövid dolgozatában, melyben lényegében megalapozta szándékait a fővárosban nyilvános közkönyvtár létesítésére vonatkozóan. Leírta, hogy új olvasórétegek jelentek meg: az ipari munkásság, a munkásnők. Ezzel Szabó Ervin azt fogalmazta meg a századelőn, amit részletesen az olvasástörténész Martin Lyons a század végén írt meg egy olvasástörténeti tanulmánykötet számára.

Szociológusi felkészültségét pécsi előadásában megcsillogtatta. Az előadás formálisan a népkönyvtári gyűjtemény kialakításáról szólt. Ám tágabb értelemben a népkönyvtár céljainak és feladatainak (át)értelmezése, a népkönyvtár angolszász szellemű értelmezése a munkásság szükségleteit (esetünkben az egész nép) szempontjából. Könyvtárosként ebben megcsillogtatta szociológusi felkészültségét azáltal, hogy a népkönyvtár feladatait a társadalmi szükségletekből

vezette le. Felhasználta történelmi materialista felkészültségét. „A társadalom jelenségeinek kauzális nézése követeli, hogy minden intézménynek célját azokból igyekezzünk megállapítani, melyek keletkezésére és létezésére vezettek.” Majd azt szűrte le, hogy „A nép könyvtárainak nem lehet más céljuk, minthogy a nép szükségleteit művelődés és szórakozás iránt szolgálják. Vagyis a tudomány köréből azt kell nyújtaniok, ami a munkásság gazdasági, társadalmi és politikai törekvéseivel és harcaival közvetlen vagy közvetett vonatkozásban van. [...] Szóval mindazt, ami az egészségesebb, teljesebb, tisztább, tudatosabb, egyszóval emberesebb létért való törekvéseihez fegyvereket szolgáltatnak. A szórakoztató irodalom, a szépirodalom és művészeti irodalmi köréből pedig nyújtaniok kell azt, amit a tömegek tényleg élvezettel olvasnak.” A szillabusában leírt magas követelményei valószínűleg már Walter Hofmann adataira építve születtek, aztán később az induló fiókokban szerzett tapasztalatok alapján érvényesíthette azt a kitételét, hogy a szükségletek mellett a tényleges igényekből kell kiindulni. Szabó Ervinnek 1907-ben nem lehetett közkönyvtári tapasztalata és nem is tagadta, hogy külföldi könyvtárak és szakemberektől meríti nézeteit.

A másik alapelv, amit hangsúlyozott és – amit később Kovács Máté is átvett: az olvasó műveltségéből, ismereteiből kell kiindulni. Voltaképpen ezt tették a hazai népkönyvtárak irányítói is, de amit ők erről lesajnálóan tartottak, az merőben más volt, mert Szabó Ervin nemcsak az iskolai végzettséget, hanem a munkásság másként, pl. a szabadművelődés során, mindenekelőtt a könyvekből, folyóiratokból, valamint saját élettapasztalataiból meríthetett műveltségét. Amit a hivatalos művelődéspolitika célul tűzött, a hazafias, erkölcsös, vallásos nevelés keretében, ezt tagadta Szabó Ervin a szillabusban: „Hazafisága, vallása nemzeti eszméje minden osztálynak van és mindenkié más.” Az uralkodó osztályok a magukét akarták a népre is átültetni.

Szabó Ervin előadásában Eduard Reyer professzor bécsi, valamint berlini és amerikai tapasztalatokkal érvelt – s voltaképpen a hivatalos, érvényben lévő címjegyzéket bírálta. Azt képviselte, hogy „nem tennék különbséget 'az átlagnál magasabb műveltségű olvasóknak' és az

egyéb 'népnek' való olvasmány közt. Minden jó könyv való a 'népnek', amit pedig nem olvasna 'művelt' olvasó, az a 'népnek' sem való."

Pécsi előadása olvasásszociológiai/pedagógiai fogantatású, de inkább könyvtárpolitika volt, amelyben szociológiai szemléletét és gondolkodását mutatta be, s másfajta könyvtárszociológiát rajzolt fel. Előadásában megjelölte, (az olvasáskutatónak/könyvtárosnak) mit „vizsgálunk kell és megállapítanunk, hogy a népnek mely rétegeinek szükségleteit hivatott kielégíteni, milyenek azok a szükségletek és hogyan közelíthetjük meg a legkönnyebben azoknak teljes kielégítését.” Ez merőben más volt, mint a korabeli népkönyvtári felfogás, amely nem az olvasó szükségleteiből, hanem a hivatalos könyvtárpolitika oktrojált céljaiból vezette le a gyűjtemény tartalmát.

Szabó Ervin könyvtár- és olvasáspedagógia/szociológiai nézeteit tömören, leginkább 1911-ben, a Népmívelés szabadtanítással és könyvtárüggyel foglalkozó tematikus számában fejtette ki. Itt írt nagyon rövid, ám annál gondolatokban gazdagabb írásában foglalta össze, tette közzé. Már a címből fontos következtetéseket vonhatunk le: a mit olvasnak az olvasási helyzet leírása, vagyis olvasásszociológia; a mit olvassanak nem más, mint az olvasáspedagógia célmegjelölése. Kózhalmi Béla írta 1958-ban: a Mit olvasnak és mit olvassanak című írásából „Lehetetlen belőle idézni, részleteket kikapni, az egészet kellene idézni.” Mégis megkísérlem ennek lényegét összefoglalni.

Szabó Ervin arra igyekezett válaszolni, hogy „Mely könyvek azok, amelyekkel a kívánt hatást el tudjuk érni? És mit kell tennünk, hogy a hatás minél szélesebb körű és mélyebb legyen? Mind a két kérdésre csak akkor felelhetünk meg, ha ismerjük a közönséget, amelyre hatni akarunk. Tudnunk kell, milyen az emberanyag, amellyel dolgunk van.” Leszögezte a lényegét: „Elvben a nyilvános könyvtár mindenkihez fordul.” De rögtön hozzátette azt is, hogy „a mindenki mindenütt másféle. Más a falun, más a kisvárosban, más a nagyvárosban.”

Arra a kérdésre – és ez már merőben más olvasáspedagógia, mint volt akkor a hivatalos -, hogy milyen könyveket adjon a városi nyilvános könyvtár az olvasók kezébe, Szabó Ervin így válaszolt: „amilyeneket szívesen olvasnak.” Azonnal hozzátette, hogy „Vannak könyvtárosok és könyvtárpolitikusok [... akik] még mindig a földesúr szemével nézik

a népet. Úgy látják, hogy akik szegények anyagi javakban, azok szegények érzelmi és észbeli jószágokban is. Ennek felel meg – úgy tartják – olvasmányuk is.” Aztán feltette a kérdést: „de vajjon igaz-e ez? Vajjon azért nem olvassák-e a proletárok a jó könyveket, mert a jó könyveket nem szeretik? Vagy talán inkább azért, mert csak rosszakat kapnak...” A nem marxista Walter Hofmannra és az essen Krupp művekben szerzett tapasztalatára hivatkozva, vont le következtetését. „Semmiképpen sem szükséges tehát modern nyilvános könyvtár berendezésénél más mértékkel mérni a könyvtár proletárolvasóinak, mint az ún. művelteknek. Mert semmivel sem alacsonyabb rendű azoknak a könyvszükséglete, mint ezeknek. [...] Le kell mondani [...] az ún. fejlett és fejletlen olvasó, az ún. magasabb és alacsonyabb fokozatok közt való megkülönböztetésről. Rossz könyvet egyaránt olvasnak minden társadalmi osztály körében és mindenikben van fogékonyság a jó olvasmány iránt. [...] Ami különbségeivel az olvasóknak a nyilvános könyvtárban is számolnunk kell, az nem az ízlésben, hanem a tudásban, az előismeretekben van.” És figyelem! Szabó Ervin itt nem kevesebbet mondott ki, mint amit két évtizeddel később a nagy indiai könyvtáros, Ranganathan öt törvénye közül az első kettőben: minden olvasó találja meg a maga könyvét és minden könyv a maga olvasóját. Ezek nyomán 1967-ben Kovács Máté azt az olvasáspedagógiai elvet rögzítette, hogy az értő olvasáshoz az kell, hogy az olvasó tudása és a könyv nyújtotta ismereteknek egymáshoz közelinek szükséges lennie. Szabó Ervin is ezt vallotta és valószínűleg ő inspirálta Kovács Máté alapvető tézisé is. Ez pedig a manapság divatos kifejezéssel: az értő olvasásra való felfogás, -készítés alapja is.

Szabó Ervin jogászként/társadalomtudósként pedagógiai képzettséggel nem rendelkezett. Ezért az angolszász könyvtári modell átvétele mellett (amelyből hiányolták!) részben átvette Hofmannak olvasáspedagógiai elveit is. Azonban az angol és amerikai társadalmi gyakorlatból származó pedagógiai gondolkodás és gyakorlat egészen más volt, mint a kontinentális. Az angolszászok azt vallották, hogy az egyén bármikor szakmát változtathat, az ehhez szükséges ismereteket bármikor megszerezheti, joga és lehetősége van továbbtanulni. Ezért ez az iskola a tanulni tudásra tanít meg, többek közt a könyvtár

segítségével. Európában és Magyarországon ez nem így volt, ezért is ütközött akadályokba Szabó Ervin az angolszász könyvtári modellhez illő könyvtárpedagógiai elveivel.

E téma részleteit már részben megtárgyaltam előbbre a gyermek- és iskolai könyvtári fejezetben. Idézem – „A gyermekekkel való munkánkat elejétől kezdve az iskolákkal való egyetértésben igyekeztünk folytatni.” Tehát könyvtárpedagógiai elveinek sarkalatos pontja az iskolával való együtt dolgozás.

Másik fontos alapelve is mutatja demokratikus gondolkodását, hogy a tanulóifjúság körében is azt tartotta, hogy „az elérendő cél az, hogy az ifjúság szabad akaratából maga keresse fel a könyvtárt.” Szabó Ervinnek a gyermekek és a tanulók könyvtári ellátásáról vallott nézetei az angolszász modellnek abból az elvéből következett, miszerint a public library az egész lakosságot szolgáló intézmény. Szerinte könyvtár és az iskola együttműködésének fokoznia kell az ifjúság könyvfogyasztását, amelyet az érdeklődés számos bevált eszközével s a könyvtár és a könyvek használatára vonatkozó oktatással iskola és könyvtár együtt érhet el.

Szabó Ervin az iskolai könyvtárral szemben azt hozta fel – nemzetközi és hazai tapasztalatok nyomán -, hogy az iskola könyvtárában „előbb-utóbb felülkerekedik bennük az iskola, a tanítói tekintély elve és az uniformozás, vagyis éppen azok a jellemvonások, amelyeknek épen a hiánya a nyilvános könyvtárak létezésének elsőrendű jogalapja.” Az angolszászok és így Szabó Ervin szerint is, a könyvtárban nem működhet sem tanári, sem könyvtárosi tekintély és az olvasó a könyvtárt teljesen kötetlenül, szabadon használhatja.

A közkönyvtárban „a szabad kutatás kiváló pedagógiai jelentősége abban is nyilvánul, hogy módot nyújt a gyerekeknek saját hajlamuk és képességük felfedezésére.” Vagyis ennek a pedagógiának nem az ismeretek bemagoltatása a célja, hanem a tanuló saját maga fedezze fel és ismerje meg tudását. 1917-ben arról írt Szabó Ervin: „Állandóan arra törekszünk, hogy szervesebbre fűzzük az iskola és a Könyvtár viszonyát, hogy ne egymás mellett és egymásról nem tudva, hanem céltudatosan összeműködve dolgozzunk az ifjúság nevelésében.”

Szabó Ervin könyvtárpedagógiai elve tehát mindvégig a nyilvános közkönyvtár és az iskola szoros, egyeztetett „összeműködésén” alapult. Ezt hozták haza Staindl Mátyás és Madzsar József is angliai tanulmányútjukról és együtt vallották mesterükkel.

Szabó Ervin Walter Hofmann nézeteit és tapasztalatait használta a munkás olvasóval kapcsolatosan. (Itt is hangsúlyozva, hogy ő munkásságon többen, lényegében a dolgozó népet értette!). Azt írta Katsányi: „Hofmann úgy vélte, hogy mindenkiben, minden társadalmi osztály körében van fogékonyság ’a jó olvasmány’ iránt. A munkásolvasó irodalmi ízlése – vélte – alapjaiban véve tiszta lap, a ráarakódott kispolgári hatásoktól megtisztítva alkalmas a legigényesebb irodalom befogadására is. Szabó Ervin ebből azt a következtetést vonta le: ’A válogatásban csak egy kritérium lehet: az ízlésben legfejlettebb és fogékonyságban legdifferenciáltabb olvasó szükséglete.’”

Szabó Ervin nem annyira a társadalomtudományi központban, inkább a fiókokban várta a munkásolvasókat. Őt a munkásművelődés érdekelte, foglalkoztatta olvasmányaik összetétele, ez iránti igényeik. Ezt mutatja egyik korai írása is, egy belga szerző könyvének kritikájában. Arra utalt, hogy a könyvtár gyűjteményének alakítása során az igényeiket kell figyelembe venni, s a legjobb könyveket kell beszerezni, olyanokat, amelyek tovább olvasásra serkentenek. Szabó Pécssett kizárta a népkönyvtár erkölcsnemesítő, hazafias szépirodalmát, a kor népszerű gyenge műveit. Katsányi, „a puritán Szabó Ervin nem tudta elfogadni a szórakoztatást, mint könyvtári feladatot.” Megtalálta Katsányi a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár irattárában Szabónak A könyv. A könyvtár című kéziratát, amelyben azt írta puritán mesterünk, hogy „A szórakoztatás kidomborítása egyik oka a népkönyvtár alsóbbrendűségének, pangásának és a hiányos érdeklődésnek.” Ez bizonynyal túlzás volt részéről.

Nézzük, miként vélekedett a szociológus, a történelmi materialista Szabó Ervin az olvasóról és az olvasásról! Mindenekelőtt itt is különbséget tett a régi és modern könyvtárak között. A régi könyvtár elsősorban a megőrzést tartotta céljának és az sem zavarta, ha nem tévedt be hozzá olvasó. A modern könyvtár legfőbb célja a könyvek terjesztése olvastatása és kölcsönzése foglalkoztatja. Ezért az

foglalkoztatja: milyen könyvekkel tud hatást elérni, s mit kell tennie annak érdekében, hogy „ez a hatás minél szélesebb körű és mélyebb legyen.” Szabó Ervin szerint a nyilvános könyvtár elvben mindenkire hatni akar. Rögtön hozzátette, más a helyzet falun, más a kisvárosban, s megint más a nagy városban, az ipari városban. Ám alapszabály: a népesség minden osztálya látogatja és használja a könyvtárt. Arra a kérdésre, hogy milyen könyvet adjon a városi nyilvános könyvtár – mert hiszen mégis csak ez volt Szabó Ervin aktuális témája – az olvasónak, válasza roppant egyszerű: „amilyeneket szívesen olvasnak.” Ám itt kezdődik a nézeteltérés a könyvtárpolitikusok között: egyesek (a népkönyvtáriak) úgy tartják, hogy „akik szegények anyagi javakban, azok szegények érzelmi és észbeli jószágokban is. [...] Ezek a könyvtárpolitikusok néhány népkönyvtárnak használati statisztikájára alapítják véleményüket.” Feltette Szabó Ervin azokat a kérdéseket is: „Vajjon azért nem olvassák-e a proletárok a jó könyveket, mert a jó könyveket nem szeretik? Vagy talán inkább azért, mert csak rosszakat kapnak? [...] Vannak könyvtárosok, akik ezt tartják.”

Véleményét amerikai minta katalógusokkal, német példákkal, mindenekelőtt Walter Hofmann ez irányú tapasztalataival támasztotta alá. Ezekből vonta le következtetését: „Semmiképpen sem szükséges tehát modern nyilvános könyvtár berendezésénél más mértékkel mérni a könyvtár proletárolvasóinak, mint az ún. művelteknek. Mert semmivel sem alacsonyabb rendű azoknak a könyvszükséglete, mint ezeknek.” Ez volt tehát a könyvtárpolitikus következtetése. Az (olvasás)szociológusé viszont az, hogy „Le kell mondani [...] az ún. magasabb és alacsonyabb fokozatok közt való megkülönböztetésről. Rossz könyvet egyaránt olvasnak minden társadalmi osztály körében és mindenikben van fogékonyság a jó olvasmány iránt.”

Érdekes módon, Szabó Ervin írásával közel egyidejűleg, 1911-ben Gulyás Pál is hasonló témájú cikket írt a Múzeumi és Könyvtári Értesítőbe a népkönyvtárak olvasási statisztikájának felhasználásával: Mit olvas a magyar nép. Ez azonban népkönyvtári tapasztalatokat adhatott csak.

15. Az iskolateremtő nevelő

Sok minden volt rövid életében Szabó Ervin, de nevelőként nem nagyon emlegették, csak jogász végzettségű társadalomtudósnak (azon belül sok minden másnak). Pedig az is volt. Katsányi Sándor, amikor javasolta ennek számbavételét is, azt írta: „Talán meglepő Szabó Ervinről, mint pedagógusról szólni, hiszen nem volt ilyen diplomája, nem tanított semmilyen oktatási intézményben, sőt nagyon rossz véleménye volt a korabeli iskolaügyről. Az ellenségek azonban néha jobb megfigyelők, mint a tisztelők. Gulyás Pál egyik cikkében a 'Szabó iskolát' emlegette. S valóban, a könyvtárigazgató Szabó Ervin fiatal és képzetlen munkatársait megtervezett és megszervezett módon juttatta el a könyvtárosi ismeretek akkor legmagasabb szintjéhez [miközben maga sem lehetett más a korban, mint szakképzetlen!TGY], gondoskodott permanens szakmai továbbképzésükről, sőt szakmai attitűdjük kialakításáról, tehát nevelésükről is. [...] Nem vezetett könyvtárosképző intézetet, de a Fővárosi Könyvtárat könyvtárosképző intézménnyé (is) tette. Még a hazai könyvtárosság hivatalos orgánuma, a Múzeumi és Könyvtári Értesítő [pontosabban Mihalik!] is kénytelen volt elismerni, hogy ez a képzőhely eredményesebben, jobban működik, mint a Tudományegyetemen folyó könyvtárosképzés.” Ezzel a lényegyet leírta Katsányi, nekem csak részleteznem kell. Szabó Ervin nem iskolai értelemben volt nevelő.

Azt többé-kevésbé eddig is tudtuk Szabó Ervinről, hogy munkatársait ő képezte ki. Azonban tevékenységét újra olvasva és gondolva, meg kell említeni, hogy még két értelemben is nevelő szerepet tulajdoníthatunk neki. Az egyik az, hogy munkásmozgalmi szereplőket, gondolkodókat nevelt, sőt külön fontosnak tartotta a fiatalok nevelését. Szociáldemokrata munkások, szakszervezeti tagok és diákok körében tartott előadásai éppen úgy mintaképei a nevelő, oktató és felvilágosító munkának, a szabadtanításnak, mint a Társadalomtudományok Szabad Iskoláján, a Galilei Körben és a Társadalomtudományi Társaságban elhangzott vitaindító beszédei, hozzászólásai. Nyilvánvalóan Szabó Ervin is közreműködött előbb a Társaság 1902-ben megindított munkástanfolyamainak munkájában,

majd az 1906-ban a szabadkőművesek segítségével a szocialista diákok csoportjának tanfolyamával egyesített, a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának oktató munkájában. Ehhez hozzátenni nem akarok. Népszava-cikkei, elméleti írásai, mindenekelőtt Marx-Engels válogatott műveinek kiadása, az abba írt bevezetők sokakat neveltek.

De Szabó Ervint megalapozottan tekinthetjük az olvasók nevelőjének, olvasáspedagógusnak is. Tisztában volt az iskola és a könyvtár együttműködése révén megnyilvánuló közös nevelő munka fontosságával. Ezt annyira fontos, hogy külön fejezetben szóltam róla.

Itt a közkönyvtárosokat nevelő Szabó Ervinről emlékezünk meg.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének tanfolyamain közgyűjteményben dolgozókat, tudományos könyvtárosokat képeztek. Hogy az ottani tanfolyamokon mit oktattak? Paleográfiát és kéziratkezelést; aztán könyvtár(ismeret)tant, vagy bibliotheconómiát és bibliográfiát. Előadásait csak Ferenczi Zoltán adta közre, így azt, hogy a könyvtártan alapvonalaiban mit tanítottak a hallgatóknak, könyvből ismerhetjük. A többi téma részleteit nem. Szabó Ervint ezek az ismeretkörök és a népkönyvtári szellem nem elégítet(het)ték ki, az ő könyvtárában a könyvtárosoknak nagyobb részben mást kellett ismerniük, minden bizonnyal más szemléletet követtek. Ezért ezen a téren is más utat kellett járnia.

Ami a Fővárosi Könyvtárban történt, az nem mind Szabó Ervin érdeme, hanem – a kezdeti rövid időszakot leszámítva - munkatársaié, tanítványaié is. Amint számuk szaporodott és maguk is egyre inkább megismerték az angolszász elveket, legkiválóbb munkatársait is bekapcsolla az újonnan alkalmazottak képzésébe. Az események mutatják, jól válogatta meg munkatársait, akik nyelvtudásuk révén gyorsan tájékozódtak a külföldi szakirodalom és a szaksajtó olvasása révén, tájékozottak voltak, mint tanítómesterük. Ismereteiket külföldi tanulmányútjaikon is bővítették, az is továbbképzésnek számított.

Szabó Ervin volt az első, aki nemcsak filoszokat alkalmazott könyvtárában, hanem más tudományokban kiképzetteket is, mint a szociológus Dienes László, az orvos Madzsar József stb. Maga és több munkatársa jogász végzettségű volt.

Szabó Ervin a könyvtárosképzésről alkotott véleményét már első könyvtári vonatkozású írásai egyikében leírta, Armin Graesel könyve ismertetésekor. Megfogalmazta véleményét a könyvtártudományról, a könyvtáros számára szükséges ismeretekről.

Leírta, a könyvtárnok előképzettségének megszerzése mellett kell szakműveltség is, „ez nyilván csak akkor lehetséges, ha a tudományos kutatásnak útját-módját maga is ismeri.” Szabó Ervin szerint sem volt elvárható, hogy a könyvtáros polihisztor legyen, sőt „maga a bibliológia is annyira specializálódik, hogy az egyik könyvtárnok különösen csak a könyvtártannal foglalkozik, a másik csak a szükséges nyelvismereteket szerzi meg stb.” Ezért „előtérbe tolul a könyvtárnok speciális tudományos szakképzettségének kérdése is.”

Katsányi FSZEK irattárában megtalálta Szabó Ervin 1908. január 27-i, a polgármesterhez írt előterjesztését. Ebben írta, hogy „az érdemi munkákra könyvtárában [...] kvalifikált munkatársakat” kíván alkalmazni. Azt is kifejtette, hogy „a tisztviselőktől általában elvárhatókon túl (pontosság, rendszeret) követelmény volt [akkor még TGY] az 'egyetemi vagy azzal egyenértékű' tudományos képesítés, az irodalmi működés (mint a tudományos dolgozás módszerei ismeretének előfeltétele), és a németen kívül (amely a monarchia nyelve volt! TGY) legalább egy nyugat-európai nyelv ismerete.”

Az előterjesztés nyomán öt főkönyvtárosi, könyvtárosi, segédkönyvtárosi és könyvtártiszt státusz betöltésére kapott lehetőséget 1908-ban. Könyvtárosi gyakorlatot nem várt el - azzal ő és Gárdonyi rendelkezett. S amikor 1909-ben közgyűlési határozat a nem bölcsész diplomákat is elfogadta, s a belügyminisztérium magyarázatot kért. Ennek fogalmazványát Szabó Ervin írta, „... a külföldi tudományos könyvtárakban kezd megszűnni a filológusok és irodalomtörténészek egyeduralma és helyüket fokozatosan jogászok, orvosok, technikusok, szociológusok, stb. foglalják el. [...] a Fővárosi Könyvtár [...] igen jó hasznukat veheti [...] orvosoknak vagy mérnököknek.”

Remete Lászlótól tudjuk, hogy „1911-ben [...] sikerült a városi szervekkel elfogadtatni azt, hogy könyvtárosi alkalmazást szakvizsga letételétől tegyék függővé.” A közgyűlési határozat – amit nyilván Szabó Ervin terjesztett elő – előírta, hogy bizonyos állásokra csak

elméleti és gyakorlati rátermettségüket igazolók nevezhetők ki, vagy léptethetők elő: „szakvizsgát kell letenniük.” Szigorú feltételeket támasztottak, amelyről 1911 végén 15 lapos füzetet adtak ki. 3 fokozatot: alap, közép és felsőfokú állásokat különböztettek meg: alsó fokhoz iskolai végzettségre tekintet nélkül 3 évi gyakorlat kellett. A középfokhoz 2 évi gyakorlat, érettségi bizonyítvány, legalább 1 esztendő könyvtárosiskolai végzettség és egy önállóan kidolgozott téma írásbeli benyújtása. A felsőfokhoz egyetemi végzettség, 1 éves gyakorlat, tudományos vagy irodalmi működés bemutatása volt szükséges. Mindhárom fokon a vizsga írásbeli és szóbeli részből állt. Fontos előfeltétel volt a felvételhez idegen nyelv ismerete.

A szakvizsgát nyilván a vizsgaszabályzat szerint tartották meg. A szabályzat kimondta, „vizsgát tenni a könyvtári bizottság elnökének vagy helyettesének elnöklete alatt működő 7 tagú bizottság előtt lehet. A vizgabizottság tagjait a könyvtári igazgató javaslatára a tanács nevezi ki.” Az első vizsgán a könyvtár első munkatársai vettek részt és a kiemelkedő eseményen maga a polgármester, Bárczy István elnökölt. A felkészülés módjáról nem tudunk, de valószínűleg a szabályzat segítségével készülhettek fel, amely részletezte a tudnivalókat. Az írásbeli vizsga tíz egyszerűbb magyar és német munka katalogizálása volt betűrendes katalógus számára (tehát nem bibliográfiai leírás! TGY), fordítás a jelölt által választott nyelvből magyarra, szótár segítségével, helyesírás, gépírás gépbemondás után, levelező gyorsírás és könyvtári írás [mert akkor ilyen is volt! TGY]. A vizsgatárgyak: 1. könyvtártan, 2. könyvtári gyakorlat, katalogizálás, osztályozás, 3. könyvészet, 4. irodalom- és tudománytörténet, 5. társadalomtudományi, politikai és bölcsészeti alapismeretek, 6. nyelvismeret. A szabályzatról kiadott füzet megjelölte a tárgyak témáit példákkal és megadta a javasolt irodalmat. A középfokú vizsga abban különbözött az alapfokútól, hogy a jelölt műveltségéről, elméleti és gyakorlati felkészültségéről, ítélőképességéről beszélgetés formájában adott számot és nem kiadott feladat formájában. Az írásbeli résznél az értekezésen felül bizonytságot kellett adnia a jelöltnek a tudományos technikában való jártasságáról. (Ha volt irodalmi munkássága, ettől eltekintettek.) Az természetes, hogy minél magasabb fokú volt a

vizsga, annál többet vártak, hangsúlyos volt az előzetes diploma és a magasabb fokú nyelvismeret. A vizsgához kiadott füzet tekinthető – mai szóval - kimeneti szabályozásának, a hozzáfűzött jegyzetek az irodalomjegyzékekkel - tematikának. Nincs szó a felkészülésről, ezt képezhette gyakorlat, egyéni felkészülés, esetleg külföldi tanulmányút.

A bizonyítványt valamennyi bizottsági tag aláírta, s a minősítés pedig: egyhangúlag képesített, szótöbbséggel képesített és nem képesített. A Fővárosi Könyvtárban tett vizsga képesítést adott, a Főfelügyelőség által szervezett tanfolyamról csak a részvételt igazoló tanúsítványt állítottak ki. Másutt nem volt képesítési előírás.

A Fővárosi Könyvtár Értesítője 1911. (valószínűleg 1912 elején megjelent) 5-6. száma beszámolt az első szakvizsgáról. Ebből kitűnik, hogy az írásbeli vizsgát 1912. január 20-án tartották. A témákból látszik, hogy mit várt munkatársaitól Szabó Ervin és miért nem volt számára kielégítő a Főfelügyelőség tanfolyama és miért kellett ezen a téren is saját megoldást találnia. A vizsgázók 3 csoportba sorolt kérdések valamelyikét kellett írásban elkészíteniük. „1. Könyvtártan. Összehasonlító megjegyzések a budapesti nagykönyvtárakról. Mit kell tudni a jó könyvtárosnak? A könyvtár együttműködése rokonintézményekkel (sic! TGY). A modern nyilvános könyvtár feladata. 2. Könyvtári gyakorlat. Mechanikus vagy individualizáló könyvkölcsönzés. A Fővárosi Könyvtár legérzékenyebb hiányai. A porosz és amerikai-angol katalogizálási szabályok összehasonlítása. Folyóiratcikkek jelentősége és bibliográfiai feldolgozásának módja. 3. Könyvészet. Valamely személy vagy kérdés kritikai bibliográfiája. A nagy enciklopédiák jellemzése. Egy kérdés segéd- és kézikönyveinek kritikai összeállítása. Egy klasszifikáló rendszer kritikája.” Gyakorlati ismereteket és egyéni véleményt várt el. Szabó Ervin az 1912. évi jelentésben írta: „A könyvtárosi vizsga kiindulásul szolgált arra, hogy a már évek óta tartott személyzeti értekezleteket, amelyeken szervezési és kezelési ügyeket szokott a személyzet megbeszélni, a könyvtártani folyóiratok cikkeinek referálásával és megvitatásával egészítsük ki. Ilyen értekezletet az elmúlt évben összesen 10-et tartottunk.”

Nyilván Szabó Ervintől tanultak munka mellett, ő is így tanult a parlamenti könyvtárban. Ismeretei zömét ő is a szakirodalomnak

köszönhette. Nem volt ez másként a Fővárosi Könyvtárban sem, ám biztosan irányította és segítette munkatársait a felkészülésben. Szabó Ervin a Népmívelés, 1911. 2. számához szinte összes munkatársától kért írást egyes nyugateurópai országokról, megfelelő szakirodalom felhasznál(tat)ásával. A felkészülést szolgálta, hogy Szabó Ervin külföldi tanulmányutakra küld(et)te jeles munkatársait (volt, aki több helyre is eljutott) és az ott szerzett tapasztalataikról kiváló beszámolókat írtak.

Ha tanfolyamot nem is, 10 előadásból álló sorozatot tartottak a könyvtár gyakornokai számára 1916 május 3. és július 3. között. Részleteket erről sem tudunk, de fennmaradt a FSZEK Budapest Gyűjteményében az előadások szillabusa. A szillabus mellett hírt adtak az előadásokról az Értesítőben is. Az előadássorozat indítását azzal indokolták, hogy a „Közönséggel közvetlenül érintkező gyakornokaink könyvtári ismereteinek megalapozására régóta szükség volt. Minthogy gyakornokainkból rekrutálódik a könyvtár kezelő személyzete, szükség van arra, hogy a gyakorlati készségen kívül, elméleti áttekintést is szerezzenek. Ennek megszerzéséhez – minthogy rendszeres tanfolyam, vagy könyvtáros iskola megszervezése a háború alatt nem gondolhattunk (! TGY) – egyelőre bevezető előadások tartása látszott célra vezetőnek.” A könyvtárigazgató javaslatára az előadássorozatot a székesfővárosi tanács rendelte el. Az nem derül ki, milyen fokozatra készített fel, hogyan folytatódott, volt-e záróvizsga. Tartalma és főleg az ajánlott irodalom jegyzéke magas színvonalra vall és egyértelműen (legalább német) nyelvismeretet igényelt. Rövid, de valóságos jegyzetnek tűnik a füzet. A saját maguk által írt irodalom mellett Ferenczi Zoltán és Gulyás Pál fontosabb írásait is ajánlották – a számos külföldi mellett (mintegy 20 és kizárólag német). Az előadások rangját emelte, hogy a hivatalnokok is végig hallgatták és az osztályvezetők is részt vettek. Megjegyzendő, hogy a kezdetben alkalmazott és kivétel nélkül egyetemet végzettek után, főleg az 1910 után megindított jelentős fejlesztéshez sok gyakornokot vettek fel, akár érettségi nélkülieket. Közülük nem mindenki vált be, sokan távoztak is.

A nyitó előadást Szabó Ervin tartotta: A Fővárosi Könyvtár fejlődése és helye a budapesti könyvtárügyben címmel. A szillabus szerint arról beszélt, hogy a könyvtári politika a közoktatási (kultur?)

politika ága, majd az állami és községi föladatakról a könyvtárügy terén. A nyilvános könyvtár létesítésére irányuló törekvésekről és eredményekről, Budapest könyvtárügyéről. Végül beszélt a feladatokról, a könyvtár jövőjéről és a szakképzés szükségességével és jelentőségével zárta. Saját műveit, a Magyar Minervát, Hofmann két írását, Paul Ladewig Politik der Bücherei című munkáját ajánlotta.

Mielőtt a szillabusa bemutatását folytatnám, közbe kell iktatni egy, Remete László által megtalált és közreadott szintén szillabusra emlékeztető dokumentumot, amelyet Remetének sem sikerült datálnia. Ez hasonmás kiadás, Szabó Ervin jellegzetes kézírásával maradt fenn. Keletkezését Remete az 1910-es évek elejére tette. Azt sem próbálta megállapítani, hogy mire szánhatta Szabó Ervin, a könyvről, de leginkább a könyvtárról szóló, 55 pontból álló szillabusát. A kézirat nem befejezett, Szabó Ervin felírta az 56. pontot is – de ide nem jutott szöveg. Szerintem lehet/ne előadásvázlat, bár annak túlzottan részletező, Szabó Ervin előbb bemutatott szillabusánál jóval hosszabb. Megkockáztatom, szánhatta Szabó Ervin-féle könyvtártan vázlatának, hiszen tudjuk, hogy Gulyás Pál 1913-ban adta közre népkönyvtári kézikönyvének második, bővített változatát. Erre akar(hatott) reagálni saját változattal. Nem tudni. Azt tudjuk, hogy Szabó Ervin nem írt hosszú könyvtári dolgozatot (a leghosszabb az 1910-es Emlékirat volt) – talán ezért is nem készült el vele. Egy biztos, ha könyvtártani tanulmánynak szánta, egészen más lett volna, mint Kudora Károlyé, Ferenczi Zoltáné vagy Gulyás Pálé.

Érdemes összefoglalni tartalmát, mert jellemzi Szabó Ervint. Három nagyobb részre tagolta: az 1. a könyvről, a 2. a könyvtárról szólt, a 3. Kivitel címet kapta. A könyvről szóló részben hat pont volt, s ebben arról szólt, hogy a könyv először a művelődés eszköze, aztán múzeumi tárgy, továbbá használati tárgy, áru (a könyvtárban is!), értéktárgy és végül a tudás forrása. Szabó Ervin a könyv történetéről nem, csak a modern könyvről szólt (volna). A 7-44. pontokban írt a könyvtárról. E legterjedelmes részből azokat emelem ki, melyek jellemzőek Szabó Ervinre. Szerinte a könyvtár „föladata” a nemzeti műveltség átlagának emelése. A könyvtár kiindulópontja csakis a község álláspontja lehet (ez arra utal, a nyilvános közkönyvtárakról írt volna). Az is rá jellemző,

hogyan leszögezte, a társadalom fejlődése egyetlen nevelő intézményt sem tett fölöslegessé, hanem valamennyit megtermékenyített. Szerinte van általános nyilvános könyvtár és a többi típus ebből ágazik ki: a tudós könyvtár és a népkönyvtár. A könyvtárnak nem föladata a nevelés, de következtetése. A könyvtár ismeretek szerzésére szolgál. A könyvtár tudományfejlesztő föladata a nemzetnek csak igen kis részét szolgálja. Érdekes megjegyzése, hogy az ifjúsági könyvtáron „nyugszik a népi könyvtárügy jövője, gyermekolvasók nélkül sehol sem lehet meglenni, ahol arról van szó, hogy a gyerekeket az utcáról elvonjuk.” Azzal folytatta, hogy a különböző idők könyvtárainak a föladatai is különbözők, tehát a megoldások is változatosak. „Érvek és erkölcsi elvek ma már senkit sem győznek meg a könyvtár hasznáról, csak a szolgáltatások.” Továbbá: „Minden könyvtár fő problémája, hogy a legrövidebb utat találja meg mindenkinek.”

Akár humoros megjegyzésnek is tekinthetjük, noha jól ismerjük, miért írhatta irányelvként: „A jó könyveket annyira hozzáférhetővé kell tenni, amennyire a rossz könyvek hozzáférhetők.” A 32. pontban írta: „Az irodalmi termés folyamának figyelemmel kísérése úgy, hogy a könyvtár szolgáltatás szabály szerint megelőzhesse a kereskedelmet – előfeltétele a modern könyvtárnak.” „Az iskolába való ugyan könyvtár [tehát ezt nem vitatta! TGY], de iskola nem való könyvtárba.” Nem vitatta az állam szerepét a könyvtárügyben. „A régi könyvtár a magán- és tudós könyvtár vállára áll, az államon belül is. Az új az értelmi szervezetek tudatosan szerves része.” A könyvtárat a sor elejére állította, „a művészetet is megelőzi, mivel az élet összességének használatára tanít” – ma úgy mondanánk, az élet minden területét képes szolgálni. Ekkor úgy látta, hogy „a könyvtár párhuzamos kiépítése az iskola magasságába távoli cél.” Érdekes megjegyzéssel zárta a könyvtári részt „Vetünk, ahol nem fogunk aratni és aratjuk, amit nem vetettünk – ezt írnám minden könyvtár kapuja fölé.”

A harmadik, Kivitelnek nevezett részt ketté osztotta: a) köztes kérdések és b) anyagi eszközök. Ebben is vannak fontos elvek. Jellemző ugyancsak, hogy a 45. pontban a könyvtár hivatásáról azt írta, hogy ezt „a helyben lévő más könyvtárakra való tekintettel kell megszabni – hogy a szolgáltatásokat munkamegosztással és összeműködéssel

fokozhassuk.” Leszögezte, hogy „az új könyvtár más, mint a régi – a tudás szervezéséből (sic! TGY) forgalmi cikk lett.” A központosításról szólva: „egy ország, egy város stb. könyvtárának központja kell, hogy legyen, de lehetőleg decentralizálva dolgozzék. A könyvtárhoz vezető utak kényszerűsége a használat legerősebb akadálya. Sokak összecsiszódulása egy helyen nem kevésbé. Ha el lehet kerülni, el kell kerülni.”

Az anyagi eszközökről szólva: „A pénzt legelőbb nem lehet az államtól várni, hanem magánosoktól, megyétől, várostól.” Majd hozzátette, „A könyvtári adó méltányos és járható útja a közérdekű könyvtár létesítésének, nemes adó és termékeny befektetés.” Ez mutatja, hogy 1910 utáni írásról van szó, mert az Emlékiratban és Gulyás Pállal vitázva nem tartotta ezt reálisnak Budapesten.

Szabó Ervin befejezetlen kéziratában végül is – önmagához képest! - új dolgokat nem fogalmazott meg, de újakat írt kortársainak konzervatív részéhez képest. Szabó Ervin a modern könyvtár, a nyilvános közkönyvtár könyvtártanának egyfajta vázlatát ír(hat)ta le.

A további előadásokat (ebben a sorrendben) az osztályvezetők tartották: Pikler Blanka a könyvek beszerzéséről, iktatásáról és helyszámozásáról; Kőhalmi Béla az osztályozásról és katalógusról; Schein Józsefné a katalogizálásról, bibliográfiákról; Kőhalmi Béla a föllállítás rendjéről, különgyűjteményekről; Madzsar József a nyilvános szolgálatról, kölcsönzésről, statisztikáról beszélt; Krisztics Sándor a kézikönyvtárról, folyóiratteremről; Dienes László a fiókkönyvtárakról; ugyanő az irodalom és tudománytörténetről; végül megint Madzsar József tartott előadást a technikai berendezésekről, segédeszközökről. „Utóbb ősszel házi vizsgát is tartottak a közgyűlés által eltörölt (sic!) könyvtárvizsga anyagából, mert mindennapos tapasztalatunk mutatja, mennyire leszállította ez a teljesen egyéni rendelkezés [ti. a vizsga eltörlése TGY] a személyzet szakképzettségét. A vizsgát többen jó sikerrel tették le.”

1918 elején Braun Róbert főkönyvtáros A könyvtári gyakornokok tanításáról számolt be az Értesítőben. „Könyvtárunk már mintegy hat év óta alkalmaz gyakornokokat. Ezek négy középiskolát végzett (ez akkor a mai általánosnak felelt meg! TGY), 14-16 éves fiúk és lányok,

kik három évi gyakornokoskodás és egy vizsga letétele után ideiglenes hivatalnokok, majd kezelőtisztek lehetnek. Amennyiben magániskolai érettségi vizsgálatot tesznek a könyvtártisztai pálya is megnyílik előttük. Bár a könyvtári alkalmazottaknak ez a típusa nálunk teljesen ismeretlen és a mi könyvtárunkon kívül sehol sem található, okunk van arra, hogy ezt az amerikai minta utáni kísérletet egészében véve sikerültnek tekintsük. [...] E foglalkozás a könyvtári munka összes ágainak egyszerűbb részére kiterjed és meglehetősen különböző ugyan, de valamennyi fázisába alkalmas arra, hogy a fiatal könyvtári alkalmazottakban két igen fontos erényt fejlesszen ki, az emberekkel való foglalkozásban az udvariasságot és a munkában a rendet, a pontosságot, a megbízhatóságot...” A tanítás ebben az évben (sic! TGY - vagyis nemcsak ez az egy volt?!) teljes egészében Braun Róbertre hárult és reggel 8-tól ½ 9-ig tartott. Teljesen gyakorlati volt, azokon a helyeken tartották a foglalkozásokat, amit a téma igényelt – még erre is ügyeltek. Braun szerint a tanítás formája szobratikus volt (valószínű sajtóhiba, helyesen szokratikus, kérdés-felelet formájában tanítottak TGY), vagyis lehetőleg minden résztvevő bevonásával folyt. „Egyelőre három tárgy körül forgott: 1. Néhány szó a budapesti könyvtárakról általában és részletesebben a Városi könyvtár szervezetének ismertetése [...] 2. Hogyan kerül a könyv a könyvtárba és mi történik vele a bekerüléstől kezdve addig, míg az olvasó kezébe kerül? [...] 3. A beosztó rendszer ismertetésével kapcsolatban, ugyancsak konkrét példák segítségével, az összes tudományágak legelemibb fogalmával való megismerkedés. Könyvtárunkban a tizedes rendszer van elfogadva, ezt közöltük tehát.” Braun azt a következtetést vonta le: „a tanításnak a fenti három tárgykörre kell szorítkoznia, ebbe minden szükséges ismeret bele illeszthető.” Végül: „Ma már elavult tanítási módszer élőszóval mondani el azt, ami könyvekben is megtalálható. A tanításnak azt kell nyújtania, ami a könyvekből nem tanulható meg.” A leírásból úgy tűnik, az 1911-ben alkotott szabályzat alapfokú változatának felelt meg. A vizsgaanyaghoz szakirodalmat csatoltak.

Hogy Szabó Ervin miért nem hozott létre Walter Hofmannéhoz hasonló könyvtárosiskolát? (Mert nem hozott!) Egyszerű válasz adható: mert nem volt rá igény. S talán lehetősége sem lett volna

16. Magángyűjteménye volt a munkakönyvtára

Mert volt jelentős saját gyűjteménye. Mert minden tisztességes könyvtáros (ráadásul, ha bibliofil is) gyűjt könyvtárat. Mert szüksége volt saját magángyűjteményre is tudósi, mozgalmi, publicisztikai munkájához. Nem kis anyagi áldozatok árán magánkönyvtárt kellett kiépítenie, mivel az akkori közkönyvtárak Budapesten nem nyújtottak számára elégséges szolgáltatást munkájához. Még azok sem, amelyeket ő vezetett. Szabó Ervin megfordította a történelmi sorrendet. Az emberiség azért teremtett közkönyvtárakat a történelemben, mert magánkönyvtárukat túlhaladták igényei, vagy nem volt magánkönyvtáruk. Remete feltételezte, azzal a céllal is gyűjtötte, hogy a Fővárosi Könyvtárra hagyhassa.

Remete László alapos tanulmányt írt a hagyaték alapján, mivel Szabó Ervin a Fővárosi Könyvtárra hagyta magán gyűjteményét, amit az intézmény, a hagyatékozó halála után, hamarosan átvett és beépítette saját állományába. Én nem tudom és nem is akarom ezt a munkáját folytatni, mindössze kommentálom Szabó Ervin ez irányú tevékenységét, úgy gondolom így kerekesebb könyvtáros életútjának bemutatása. Remete leírása alapján Szabó Ervin gyűjteménye valóságos könyvtár (nem magángyűjtemény), melyet egy ízig-vérig könyvtáros és tudós hozott létre a munkája melletti rendkívül szerteágazó, előbb mozgalmi, később inkább tudósi, publicisztikai tevékenysége támogatására. Mondhatni munkakönyvtár volt ez, amit tartalma mellett az is bizonyít, hogy számos széljegyzet található az elemzett dokumentumokban tőle – bizonyítva, hogy használta.

Szabó Ervin motivációi között meg kell említeni a családi házból hozott példát. Litván György ráakadt idézett nagymonográfiájához Szabó Ervin bécsi tartózkodása során készített olvasmányjegyzeteire, melyek mutatják akkori érdeklődését, tanulmányi szükségletei mellett. Emellett Kózhalmi Béla 1918-ban közreadott írók, tudósok, művészek, politikusok és kiadók olvasmány-vallomását tartalmazó kötetet. Természetesen köztük volt Szabó Ervin is. Ő ebben alapmotívumként jelölte meg olvasási szokásait illetően a családi könyvtár hatását (beépítve a Curriculum vitae-jében írtakat), a bécsi olvasmányait.

”Hiányosnak tartom ma is minden napomat, amelyet nem volt módomban, hogy rajtuk és általuk üdüljek fel.” – nyilatkozta.

Litván György bécsi olvasmányairól írta: „Bizonyosnak látszik, hogy közgazdasági műveltségét és statisztikai szaktudását [...] Bécsben alapozta meg. De ezt az évet más irányú tanulmányokra is kihasználta. [...] olvasmányait s azok fontosabb mondatait, gondolatait jegyezte be, (a megtalált noteszekbe TGY) esetenként csak néhány sorban, máskor igen részletesen.” Litván felsorolt néhány fontos nevet, így pl. Nietzsche és mások. „A marxizmussal való alaposabb ismerkedés valószínűleg ugyancsak a bécsi tartózkodás idejére esik, jóllehet biztosra vehető, hogy egyrészt korábban is foglalkozott már a szocialista irodalommal, másrészt Marx és Engels néhány jelentős munkáját éppen a Bécs utáni években olvasta. [...] Tény, hogy Bécsben már szociáldemokratának vallotta magát, de [...] már ekkor valami kielégületlenséget kelthetett benne a II. Internacionálé hivatalos marxizmusa és programja.” Feltételezem, de bizonyítani alig tudom: Bécsben szerezte első könyvtári ismereteit is.

Remete László tanulmányában korrigálta a korabeli sajtónak az állítását, hogy 1500 kötetes könyvtárt hagyott volna maga után. Remete 5000 kötetre becsülte, mivel 1919 januárjától 1920 végéig 3180 dokumentum került polcra. Remete szerint Szabó Ervin kifejezetten szocialista kiadványok gyűjtésével foglalkozott, aztán maga írta le az elemzett művek között az előzmények irodalmát (az utópista szocialistáktól kezdve), a korabeli különböző irányzatok is jelentős mértékben voltak képviselve, gyűjtött antikvát és volt gyűjteményében számos dedikált példány. Szerintem széleskörű érdeklődése, publicista és tudósi tevékenysége igényelte műveket és forrásokat gyűjtött, könyvtárában fontos szerepük volt folyóiratoknak, időszakos kiadványoknak, brossúráknak, rölapoknak is. Remete tudomása szerint pusztán Pap Dániel közgazdász és szakíró és Krejcsi Rezső, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara titkára (sic! TGY) gyűjtött hasonló [szocialista] irodalmat, „talán még e sorok írójának magánkönyvtára (sic! TGY) jön még számításba” – idézte Remete magát Szabó Ervint. „Tudtunkkal, ezzel ki is merítettük a szocialista irodalom jelentékenyebb gyűjtőinek sorát.” Remete mintegy 1200

dokumentumot vizsgált meg, az összesnek mintegy negyedét. Jelentékeny mintával dolgozott. Akkor illett is szocialistának nevezni.

Remete László ezzel is Szabó Ervin szocialista mivoltát igyekezett bizonyítani. Ám gondoljuk végig: az a Szabó Ervin, aki arról volt híres, hogy egész élete során vitatkozott, vitacikkek sorozatát jelentette meg – neki bizony ehhez szüksége volt vitapartnerei írásainak ismeretére is. Ez az ember kizárt, hogy csak saját eszméje irodalmát gyűjtötte volna.

Elsőnek a diákkori szerzeményeket vette számba Remete, s mintegy negyedszázról derült ki, hogy egyetemista korában jutott hozzájuk. A csekély szám miatt nem vont le következtetéseket Szabó Ervin érdeklődésére vonatkozóan abból, hogy munkásmozgalmi kiadványok már ekkor túlsúlyban voltak, vagy legalábbis ezeket őrizte meg. Már ekkor mutatkozott nála anarchista érdeklődés. Persze nemcsak a birtokában lévő könyvein nevelődött. Az feltételezhető, hogy a munkásmozgalom számos ágára, a szocialista ellenes irodalomra is kiterjedt érdeklődése már 1899-ig is megmutatkozott.

A marxista klasszikusok között természetesen Marx és Engels szerepeltek a legnagyobb számban. Emellett fontos vonás, hogy nemcsak önálló kiadványok, hanem folyóiratokból kiemelt és szemmel láthatóan Szabó Ervin által különlenyomatként kezelt Marx-Engels tanulmányt is talált Remete. Ez a tudatos gyűjtés mellett arra vall, hogy könyvtárát munkaeszközként használta és csak azt őrizte meg a folyóiratokból, aminek szükségét látta. Tőle tanultam ezt én is.

Szabó Ervin könyvtárában már csak tömegükkel is fontos helyet foglaltak el a folyóiratok, időszaki kiadványok. Köztük számos olyan, amely egyetlen közkönyvtárban sem volt elérhető, még az általa vezetett könyvtárban sem. A magyar mellett német, francia, angol, amerikai, olasz nyelvű időszaki kiadvány volt a vizsgált anyagban. Az idegen nyelvűek messze túlszárnyalták a magyart. E nyelveken tudott.

Szabó Ervin a szó legjobb értelmében vett bibliofil is volt, így könyvtárából nem hiányoztak (ha nem is volt köztük 'igazi' antikva) a gyűjtemény jellegének megfelelő ritkaságok. „Mindez arra mutat, hogy Szabó Ervin a lehetőségekhez képest a korai szocialista műveknek és a XVIII-XIX. századi forradalmak kortárs irodalmának beszerzésére is törekedett, ezek mellett a régebbi polgári közgazdaságtan és

történetírás egykorú termékeivel is gyarapította állományát. [...] A hagyatékban már tömegükkel is jelentős helyet foglaltak el a nemzetközi munkásmozgalom hőskorától, az 1848-as forradalmak (ez sem véletlen, hiszen fontos munkát írt a magyar forradalom és szabadságharcról TGY) időszakától a II. Internacionálé létrejöttéig (1889) terjedő évszázadok kiadványai.”

A Remete tanulmánya első része alapján is joggal valószínűsítjük, hogy Szabó Ervin fájdalmasan rövid és betegségekkel terhelt életének végéig útkereső és cselekvő ember volt, aki előbb a szegények (a munkások-parasztok), majd a polgárok, végső soron a társadalom egészének javáért küzdött. Bizonytal saját könyvtára segítségével volt képes a Huszadik Században beszámolni a munkásmozgalom 1902. és 1903. évről. Ez a feltételezés egyúttal cáfolata a vádnak is, amivel ellenfelei illették, miszerint munkahelyi könyvtárait (fel)használta munkásmozgalmi tevékenységében. Nyilván használta azokat is, miért ne tette volna olvasóként?! Arra viszont ügyelt, hogy munkáltatói azt ne tehessék szóvá, hogy könyvtárukat magánérdekei szerint fejleszti. Magánkönyvtára mutatja, a harcok munkásmozgalmi ember, de főleg tudós és publicista szabadidős tevékenységében saját könyvtárára kényszerült – mert a korabeli könyvtárakra kevésbé számíthatott.

Szabó Ervin magán könyvtára felfogásom szerint, munkakönyvtár volt. Remete László tanulmánya feltárta, hogy abban megtalálható volt az utópisták irodalma, sőt volt benne szocialista szépirodalom és művészeti könyvek és dedikált példányok is. (Remete félszáz dedikált kötetet talált.) Ne feledjük, hogy a század elején a Népszava Naptár szerkesztőjeként számos íróval, szerzővel kerülhetett kapcsolatba. Az utópista szocialisták egykorú és későbbi kiadású műveit, valamint a rájuk vonatkozó irodalmat is igyekezett beszerezni s ez ismét arra utal, hogy széleskörűen érdeklődött számos irányzat iránt, nemcsak a marxizmus érdekelte. Szépirodalmi érdeklődése pedig arra, hogy a jövő szocialista társadalmát inkább ebből, mint tudományos formában megrajzolt utópiákból akarta megismerni. Természetesnek tarthatjuk, hogy Szabó Ervin, aki többször is állást foglalt szépirodalmi kérdésekben (lásd például Bresztovszky Ernővel folytatott vitáját), a szépirodalmat is gyűjtötte. S ha már ezt a vitát említettem, akkor azt is

meg kell említenem, hogy Szabó Ervin élesen támadta a vulgármarxizmust. „Lehet valaki alapirányára szocialista vagy anarchista, katolikus vagy feudális – és nagy művész, de nem lehet művész az, akinek alkotásaira rá lehet húzni a szociáldemokrata vagy a néppárti, vagy az alkotmánypárti program pontjait és megállapításait, [...] lehet jó alkalmi verselő, jó agitátor, jó újságíró, de művészethez kevés köze. Nem lehet tehát proletárköltészetről, proletárművészetről beszélni. Épp oly kevésbé, mint proletártudományról, proletárbölcseletről, vagy proletártechnikáról. [...] Nincs tehát semmiféle művészeti elem, amely által különbséget tehetnénk művészet és művészet közt. [...] Csak egy van: a művészet.” (Közbevetőleg: Bresztovszky vitacikkére írt első válaszában: „Az osztályharc fanatizmus, mint minden fanatizmus nemcsak a tudománnyal, de a marxizmussal is összeférhetetlen.” Aligha valószínű, hogy Szabó Ervin csak szocialista szépirodalmat gyűjtött.

Az illusztrációk, kiállításuk által nem egyszer művészi értéket képviselő szépirodalmi kötetek mellett művészeti tárgyú és irodalomesztétikai darabokra is bukkant könyvtárában Remete. Kiterjedt levelezését ismerve, az sem meglepő, hogy könyvtárában számos dedikált példány volt, amelyek segítették hagyatékában a kutatót az azonosításban, mint a bejegyzések és széljegyzetek.

Remete hangsúlyozta, hogy feltétlen érvényű következtetéseket semmiképpen nem vont le, de az ismert hányad megenged néhány észrevételt. Hangsúlyozta, „ki kell emelnünk, hogy milyen szélesen értelmezte Szabó Ervin a maga választotta gyűjtőkört, nem érte be a nemzetközi munkásmozgalomban akkor uralkodó szociáldemokrata, szocialista irányzatok reprezentánsai műveinek használatával, hanem még két-három, határon – és tengeren - túl működő kisebb-nagyobb helyi szervezetek, szakszervezetek kiadványait is elhozta Budapestre, ezen túl még különböző országokban fellépett kisebb hatósugarú áramlatoknak röpiratait is. Említésre érdemes Szabó Ervinnek az a törekvése, hogy a régebbi és egykorú, szocialista-ellenes irodalomnak is igyekezett birtokába jutni. ”

Jászi Oszkár „igen nagy elismeréssel írt Szabó Ervin gyönyörűen berendezett és bekötött magán könyvtáráról.”

17. Zárszó

Szabó Ervin a város könyvtárnoka volt – miként születésének 125. évfordulóján rendezett megemlékezés előadásaiból szerkesztett kötet címéül választották. Pontosan a főváros könyvtárosa, a székesfővárosi önkormányzat hivatalnoka volt. Mindenek előtt könyvtáros és csak azután más. A public library híve, márpedig a public library a város könyvtára.

A népkönyvtár igazában a kistelepülések könyvtára lett volna. Szabó Ervin a vidék könyvtáraival nem foglalkozott. A hazai vidéki nagyvárosok közül egy sem mozdult az angolszász modell irányában.

Ha összegezni akarjuk könyvtárosi életművét, röviden azt mondhatjuk, hogy Csécsy Imre bon mot-nak beillő mondása nem csak a mozgalmi, teoretikus marxistára érvényes, hogy tudni illik nemcsak korán halt meg, de korán is született, hanem a könyvtárosra is. A korabeli viszonyok nem kedveztek könyvtárpolitikai törekvéseinek. Sokat foglalkoztatott, miért nem voltak eredményesebbek erőfeszítései, miért tartott csak egy évig a hivatalos könyvtárpolitika támogatása, a többi kiváló és tájékozott könyvtáros miért nem kísérelte meg az angolszász modell hazai megvalósítását és miért csak álmodozott róla? Most sem jutok más eredményre: mert a 20. század elején nem voltak meg hozzá Magyarországon a társadalmi, kulturális feltételek, a polgári szellem. Csak a fővárosban mutatkozott lehetőség.

Szabó Ervin iskolát alapított, tanítómestere lett több könyvtáros nemzedéknek, elméletileg legmesszibbre jutott – még ha eredményei szerények voltak is. Tanítványai a maga idejében az általa vezetett könyvtárban voltak. Fél évszázad múltán a tanítványok újra próbálkoztak más feltételek között, szembe tűnően jobb eredménnyel.

Minden korszak eddig megtalálta a maga Szabó Ervinjét. Életem vége felé ez a kép alakult ki bennem, amit a magam számára alkottam róla. Remélem, jönnek új generációk és ők is megtalálják benne példaképüket. Hogy voltak hibái és tévedései is? Kinek nincsenek. Azt azonban már állapítsák meg azok, akik kevésbé tisztelik, mint én.

18. Felhasznált irodalom

- (Aba, 1948) Aba Iván: Egy könyvtáros emlékezete. = Haladás, 1948. okt. 7.
- (Balogh, 1918) Balogh Bertalan: Iskolán kívüli oktatásunk és a könyvtárügy. MKÉ, 1918. 178-183.p.
- (Barabás, 1959) Barabás Tibor: Szabó Ervin. = Barabás Tibor: Egy nép nevelői. Bp. Gondolat, 1959. 187. p.
- Basch, 1909) Basch Imre: Könyvtári impressziók Amerikából. = Értesítő, 1909. nov. 131-133. p., 1909. december, 187-189. p.
- (Bényei, 2001) Bényei Miklós: Előszó. = Egyetemes könyv- és könyvtártörténet 19-20. század. Szöveggyűjtemény. Összeáll. és szerk. Bényei Miklós. Debrecen, 2001. 19.p.
- (Bényeiné, 1968) Bényei Józsefné Kindrusz Erzsébet: Gulyás Pál népkönyvtári címjegyzéke a korabeli kultúrpolitikai törekvések tükrében. Egyetemi szakdolgozat, ELTE. Debrecen, 1968. 69. p.
- (Benze, 1913) Benze Adolf: Scientific management. = KSzle, 1913. 78-79. p.
- (Berényi-Tóth, 1977) Berényi Márta-Tóth Róbert: Szabó Ervin a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárában. 1900-1904. = Levéltári Szemle, 1977. 325-335. p.
- (Bikácsi, 1982) Bikácsi Jolán: Gyermekkönyvtárak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár történetében. 2. átdolg. bőv. kiad. Bp. FSZEK, 1982. 502 p.
- (Braun, 1913) Braun Róbert: A gazdaságosság elve a könyvtárban. = KSzle, 1913. 10. sz. 85-86. p.
- (Braunné, 1946) Braun Róbertné, Grünwald Margit: Szabó Ervin és a Fővárosi Könyvtár. = Könyvtárosképző tanfolyam előadásai. 1945-1946. Szerk. Németh Endre. Bp. 1946. 1-9 p.
- (Csendes, 1968) Csendes Katalin: Szabó Ervin a képviselőház könyvtárában. = Könyvtáros, 1968. 9. sz. 520-521. p.
- (Dienes László, 1911) Dienes László: Centralizáció a könyvtárügy terén. = Népmívelés, 1911. 2. sz. 84-89. p. Közli Remete László szerkesztette Dienes László (1889-1953) Bp. FSZEK, 87-92. p.
- (Dienes, 1915) Dienes László: Walter Hofmann könyvtári törekvései. = KSzle, 1915. 9-12. sz. szept-dec. 129-163. p. Lásd még Remete László: Dienes László (1889-1953) Bp. FSZEK, 1964. 120-150. p.
- (Dienes, 1916) Dienes László: A lipcsei könyvtáros iskola. = KSzle, 1916. 3. füz. 122-127. p.
- (Dienes, 1917) Dienes László: Könyvtár és iskola. Értesítő, 1917. 1-3 sz.
- (Erdei, 2003) Erdei Gyöngyi: A mintaadó Budapest. Művelődéspolitikai és mecenatúra a Bárczy-korszakban. = A város könyvtárnoka. Bp. FSZEK, 2003. 73-83. p.
- (Erdélyi, 1897) Erdélyi Pál: A második nemzetközi konferencia Londonban. MKszle, 1897. 326-333. p.
- (Esztegar, 1898) Esztegar László: A bibliográfiai szakismeretek megszerzése. = MKszle, 1898. 212-225, 357-371. p.
- (Esztegar, 1901) Esztegar László: Jelentés az 1901-iki párizsi bibliográfiai és könyvtárnoki kongresszusról. = MKszle, 1901. 183-190. p.
- (Farkas, 1918) Farkas József: A könyvtári problémákról. = MKÉ, 1918. 183-191. p.
- (Ferenczi, 1903) Ferenczi Zoltán: A könyvtártan alapvonalai. Bp. 1903. 240 p

- (Ferenczi, 1907) Ferenczi Zoltán: A nép- és városi könyvtárakról. = MKÉ, 1907. 1. sz. 13-18. p.
- (Ferenczi, 1907/a) Ferenczi Zoltán: Az olvasásról a köz- és népkönyvtárakkal kapcsolatban. = MKÉ, 1907. 2. sz. 73-80. p.
- (Ferenczi, 1907/b) Ferenczi Zoltán: A népkönyvtárak nemei. = MKÉ, 1907. 3-4. sz. 155-163. p.
- (Ferenczi, 1907/c) Ferenczi Zoltán: Népkönyvtárak, vándorkönyvtárak – azok szervezése és az esteli könyvtárak kérdése. = A szabad tanítás Pécsen 1907-ben megtartott országos kongresszusának naplója. Szerk. Vörösvári Ferenc. Bp. Franklin, 1908. 352-378. p.
- (Ferenczi, 1907/d) Ferenczi Zoltán: A népkönyvtárak nemei. = MKÉ, 1907. 3-4. sz. 155-163. p.
- (Ferenczi, 2007) Ferenczi Zoltán: A könyvtárak, mint a nemzeti művelődés eszközei. = KF, 2007. 3. sz.
- (A fiókkönyvtárak címjegyzéke, 1916) A fiókkönyvtárak címjegyzéke. = Értesítő, 1916. 124. p.
- (Fodor, 2003) Fodor Péter: Köszöntő. = A város könyvtárnoka. Konferencia Szabó Ervin születésének 125. évfordulója alkalmából. 2002. október 10. Bp. FSZEK, 14. p.
- (Fraknói, 1912) Fraknói Vilmos: Egy amerikai közkönyvtár. = MKÉ, 1912. 2-3. sz. 97-105. p.
- (FSZEK, 1955) A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár fennállása 50 éves évfordulójának megünneplése. = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve, 1949-1954. Bp. 1955. 55-69. p.
- (Gárdonyi 1907) Gárdonyi Albert: Budapest népkönyvtára. = Értesítő, 1907. augusztus, 17-22. p.
- (Gulyás, 1907) Gulyás Pál: A könyvtári anyag kisélejtezése. = MKÉ, 1907. 1. sz. 40-42. p.
- (Gulyás, 1908) Observer (Gulyás Pál): A Carnegie-féle könyvtárakról. = MKszle, 1908. 1. sz. 96. p.
- (Gulyás, 1909) Gulyás Pál: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása, kezelése. Bp. 1909 239 p.
- (Gulyás, 1910) Gulyás Pál: Az új fővárosi közkönyvtár tervezete. = MKszle, 1910. 3. sz. 193-213. p.
- (Gulyás, 1910/a) Gulyás Pál: Az új fővárosi közkönyvtár körül. = MKszle, 1910. 4. sz. 352-358. p.
- (Gulyás, 1910/b) Gulyás Pál: Szabó Ervin: A fővárosi könyvtár közleményei 1-4. = MKszle, 1910. 1. sz. 82-88. p.)
- (Gulyás, 1911) Gulyás Pál: A hazai népkönyvtárügy kialakulása és mai helyzete. MKÉ, 1911.2-3. sz. 65-84 p.
- (Gulyás, 1911/a) Gulyás Pál: Mit olvas a magyar nép? = MKÉ, 1911. 2-3. sz.
- Gulyás, 1913) Gulyás Pál: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. 2. kiad. Bp. 1913.
- (Gulyás, 1914) Gulyás Pál: A fővárosi könyvtár Almássy-téri fiókjának megnyitása. = MKszle, 1914. 1. sz. 95-96. p.
- (Gulyás, 1916) Gulyás Pál: Dienes László: Walter Hofmann könyvtári törekvései. = MKÉ, 1916. 162-167. p.
- (Gulyás 1917) Gulyás Pál: Könyvtári problémák. Bp. 1917. 180 p.

- (Gulyás, 1918) Gulyás Pál: A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsa – az 1914-1918. évi működése. = MKL, 1918. 2. sz.
- (Gulyás 1921) Gulyás Pál: Kommunista könyvtárpolitika. Bp. 1921. 129 p.
- (Gyalui, 1903) Gyalui Farkas: A könyvtári tudományok célja és feladata Magyarországon. Kolozsvár, 1903. 25 p.
- (Gyalui, 2004) Gyalui Farkas: A magyar könyvtárak jövőjéről. = KF, 2004. 1. sz.
- (Gyáni, 2002) Gyáni Gábor: Könyvtárak, mint a polgárosodás emeltyűi. = Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára. Bp. Brooks in Print Kiadó, 2002. 358-366. p.
- (Gyáni, 2003) Gyáni Gábor. Kulturális modernizmus és identitásválság a századelő Budapestjén. = A város könyvtárnoka. Bp. FSZEK, 2003. 59-72. p.
- (György, 1886-1887) György Aladás: Magyarország köz- és magánkönyvtárai. Bp. 1886-1887. 402, 403-615. p.
- (Gyűjtemény, 1959) Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. Kőhalmi Béla előszavával. Összeáll., jegyzetekkel ellátta és sajtó alá rendezte Tiszay Andor. Kiad. a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Bp. 1959. 746 p.
- (Haász, 1958) Haász Árpád: Emlékbeszéd Szabó Ervin születésének nyolcvanadik évfordulóján rendezett ünnepségen. = A FSZEK évkönyve, 1956-1957. Bp. 1958. 3-6. p.
- (Hol laknak, 1914) Hol laknak a Deák Ferenc könyvtár olvasói? = KSzle, 1914. 3. sz. márc. 15. 54. p.
- (Horváth Ferenc, 1962) Horváth Ferenc: A bögötei iskola. = Vasi Szemle, 1962. 1. sz. 24-33. p., 1963. 1. sz. 26-42. p.
- (Horváth, 1961) Horváth Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896-1914) Bp. Gondolat, 1961. 647 p.
- (Hajdu, 2003) Hajdu Tibor: Szabó Ervin és a szocialista mozgalom. = A város könyvtárnoka. Bp. FSZEK, 2003. 33-34. p.
- (Jászi, 1921) Jászi Oszkár: Szabó Ervin és életmunkája. Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok a 48-49-es forradalomban. Bécs, 1921. Olvasható Szabó Ervin. 1877-1918. Bp. 1968. 166-174. p.
- (Juhász, 2010) Juhász Erika: A hazai felnőttképzés kialakulásának fejlődése és főbb változásai. = A szak- és felnőttképzés, - szervezés gyakorlata. Bp. 2010. 1-18. p.
- (Katsányi, 1995) Katsányi Sándor: Párhuzamos életrajzok. Gulyás Pál, Szabó Ervin és a korszerű közkönyvtár gondolatának kibontakozása. = KF, 1995. 2. sz. 199-208. p.
- (Katsányi, 2000) Katsányi Sándor: Szabó Ervin publikálatlan tanulmánya az ifjúság könyvtári ellátásáról. = KÉN, 2000. 2. sz. 78-81. p.
- (Katsányi, 2001) Katsányi Sándor: A könyvtáros és kora. Vonások Szabó Ervin könyvtárpolitikusi arcképéhez. = KF, 2001. 4. sz. 633-645. p.
- (Katsányi, 2003) Katsányi Sándor: A közkönyvtári hálózat kialakulása. Ideák és reáliák. = A város könyvtárnoka. Bp. FSZEK, 2003. 123-134. p.
- (Katsányi, 2004) Katsányi Sándor: A fővárosi könyvtárának története 1945-ig. Bp. FSZEK, 2004. 420 p.
- (Katsányi, 2008) Katsányi Sándor: Levél Tóth Gyula tanár Úrhoz Szabó Ervinről – de nemcsak róla. = Könyvtár és társadalom vonzásában. Köszöntőkönyv dr. Tóth Gyula 70. születésnapjára. Szombathely, Savaria University Press, 2008. 15-18. p.
- (Katsányi-Tóth, 2008) Katsányi Sándor-Tóth Gyula: A fővárosi könyvtárának története.

- 1945-1998. Bp. 2008. 526 p.
- (Kelen, 1958) Kelen Jolán: Emlékezés Szabó Ervinre. = Magyar Nemzet, 1958. 230. sz.
- (Kemény, 1977) Kemény Gábor: Szabó Ervin és a magyar társadalomszemlélet. Bp. Magvető, 1977. 21 p.
- (Kovács, 1967) Kovács Máté: A magyar könyv és könyvtári kultúra a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában. Kandidátusi disszertáció. Gépirat. Bp. 1967. 467 lev. MEK ill. Akadémiai Könyvtár repozitóriuma.
- (Kovács, 1968) Kovács Máté: Szabó Ervin a magyar szocialista művelődéspolitikában és könyvtári kultúrában. = Könyvtáros, 1968. 507- 514. p.
- (Kovács, 1970) Kovács Máté: Az olvasóközönség, könyvkiadás, könyvtárak a dualizmus korában. = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-1945. Bp. Gondolat, 1970. 74-119. p.
- (Kovács, 1970/a) Kovács Máté: Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődése és főbb kérdései. = Könyvtártudományi Tanulmányok 1969. Bp. 1970. 10-130. p.
- (Kovács, 1970/b) Kovács Máté: A könyvtárszociológia alapproblémái. = Könyvtártudományi Tanulmányok, 1968. Bp. OKDT, 1970. 15-112. P.
- (Kozocsa, 1963) Kozocsa Sándor: Gulyás Pál (1881-1963). = MKszle, 1963. 4. sz. 363-364. p.
- (Kőhalmi, 1911) Kőhalmi Béla: Könyvtár és szabadtanítás. = Népmívelés, 1911. 2. sz. 64-68. p.
- (Kőhalmi, 1916) Kőhalmi Béla: Jóakarátú emberek figyelmébe! Válasz egy bírálónak. = KSzle, 1916. 2. füz. 68-70. p.
- (Kőhalmi, 1919) Kőhalmi Béla: A könyvtárpolitikus Szabó Ervin. = Könyvgyűjtők évkönyve, 1919. 7-13. p.
- (Kőhalmi, 1946) Kőhalmi Béla: Szabó Ervin emlékirata. = Budapest, febr. 79-81. p.
- (Kőhalmi, 1958) Kőhalmi Béla: Megemlékezés Szabó Ervin halálának 40. évfordulóján. = MKSzle, 1958. 3. sz. 213-223. p.
- (Kőhalmi, 1959) Kőhalmi Béla: Szabó Ervin, a könyvtáros. Bp. FSZEK, 1959. 7 p.
- (Kőhalmi, 1959/a) Kőhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. Gondolat, 1959. 258 p.
- (Könyvek könyve, 1918) Könyvek könyve. 87 magyar író. tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól. Szerk és bev. Kőhalmi Béla. Bp. Lantos, 1918. 248. p.
- (Könyvet a sebesülteknek, 1914) Könyvet a sebesülteknek! = KSzle, 1914. 7. sz. júl-dec.)
- (Krupszkaja, 1953) Mit írt, mit mondott Lenin a könyvtárakról. Vál. és előszó Krupszkaja, N. K. Bp. 1953. 87 p.
- (Kudora, 1893) Kudora Károly: Könyvtártan. Bp. 1893. 208 p.
- (Kuntár, 1961) Kuntár Lajos: Adatok a bögötei reformiskola történetéhez. = Vasi Szemle, 1961. 2. 82-93. p.
- (László, 1968) László Aladár: Emlékezés Szabó Ervinre. = Szabó Ervin 1877-1918. Szerk. Remete László. Bp. FSZEK, 1968. 164-165. p.
- (Lászlóné, 1983) Lászlóné Rudolf Teréz: Adalékok a Szabó Ervin képéhez. Szakdolgozat. Szabadegyháza, 1983. Megtalálható a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola könyvtárában.
- (Litván, 1955) Litván György: A bögötei reformiskola. Természet és Társadalom, 1955. 12. sz. 748- 749. p.

- (Litván, 1973) Litván György: Bevezetés. = A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre. Bp. Gondolat. 1973.
- (Litván, 1974) Litván György: Szabó Ervin. Bp. 1974.
- (Litván, 1993) Litván György: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Bp. Századvég Kiadó, 1993. 280 p.
- (Litván, 2003) Litván György: Tudomány és politika Szabó Ervin életművében. = A város könyvtárnoka. Bp. FSZEK, 2003. 18-30. p.
- (Lyons, 2000) Lyons, Martin: A 19. század új olvasói: nők, gyermekek, munkások. = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Szerk. Guglielmo Cavallo, Roger Chartier. Bp. Balassi, 2000. 348-380. p.
- (Madzsar, 1913) Madzsar József: Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára. Bp. Városi Nyilvános Könyvtár, 1913. Közlemények 11. sz.
- (Madzsar, 1914) Madzsar József: Az első fővárosi fiókkönyvtár. = KSzle, 1914. 1. sz. 19-22. p.
- (Madzsar 1914/a) Madzsar József: Angol és német nyilvános könyvtárak. = KSzle, 1914. 6. sz. jún. 157-163. p. 7. sz. júl. 184-194. p.
- (Madzsar, 1918) Madzsar József búcsúztatója. = Szabó Ervin (1877-1918) Szerk. Remete László. Bp. FSZEK, 1968. 133-134. p.
- (Mandello, 1903) = Közgazdasági Szemle, 1903. 1. köt. 156. p.
- (Maróti, 2020) Maróti Andor: Beszéljessünk a közművelődésről. = Élet és Irodalom, 2020. 47. sz. november 21. 12. p.
- (Melich, 1910) Melich János: Gulyás Pál: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása, kezelése. (Könyvismertetés.) = Magyar Kszle, 1910. 80.62. p.
- (Melich, 1911) Melich János: A népkönyvtári címjegyzék. = MKszle, 1911. 173- 175. p.
- (Mezei, 1961) Mezei György: Szabó Ervin és Walter Hofmann. = A könyvtáros, 1961, 1. 3-6. p.
- (Mezei, 1970) Mezei György: Walter Hofmann. Egyetemi szakdolgozat, ELTE. Győr, 1970. 50 p.
- (Mihalik, 1913) Mihalik József: A magyar közművelődési könyvtárak szervezése. Bp. 1913.
- (Mihalik, 1915) Mihalik József: Reformok. = MKÉ, 1915. 3-4. füz. 151-156. p.
- (Mihalik, 1918) Mihalik József: A Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár. = MKÉ, 1918. 4. füz. 227-235. p.
- (Mihalik, 1918/a) Mihalik József: Még egy szó a magyar közművelődési könyvtárakról. = MKÉ, 1918. 2. füz. 94-112. p.)
- (MKOF emlékirat, 1912) A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének emlékirata a magyar könyvtárügy fejlesztése érdekében. = MKszle, 1912. 2. sz. 188-192. p. és MKÉ, 1912. 1. sz. 66-70.p.
- (Móczár, 1907) Móczár József: A középiskolai tanári könyvtárak átalakítása közkönyvtárakká. = Napló, 1906. 379-383. p.
- (Napló, 1908) A szabad tanítás Pécsen 1907-ben tartott országos kongresszusának naplója. Szerk. Vörösváry Ferenc. Bp. Franklin, 1908.
- (Népkönyvtár, 1914) Népkönyvtár és nyilvános könyvtár. = KSzle, 1914. 1. sz. 23-24. p.
- (Népmívelés, 1911) Népmívelés, 1911. 2. (külön) szám
- (Novák, 1983) Novák József: A magyar népművelés története. I. 1772-1919. Bp.

- Tankönyvkiadó, 1983.
- Nyílt polc, 1915) Nyílt polc a városi könyvtárban. = KSzle, 1915. 1-3. sz. jan.-márc. 25. p.
- (Ozorai, 1911) Ozorai Frigyes: A nyilvános könyvtár és az iskola. = Népmívelés, 1911. 2. sz. 68-73. p.
- (Papp, 1984) Papp János: Móra Ferenc korszaka (1917-1934). = A Somogyi-könyvtár száz éve. Szerk. Péter László. Szeged, 1984. 91-121. p.
- (Remete, 1955) Remete László: Reakciós hadjárat Szabó Ervin, a könyvtárpolitikus ellen. (1910-1918) = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve, 1949-1954. Bp. 1955. 69-83. p.
- (Remete, 1965) Remete László: Szabó Ervin szocialista könyvgyűjteménye a Fővárosi Könyvtárban. = A FSZEK évkönyve, 1964-1965. Bp. 1965. 104-120. p. és 1966-1967. Bp. 1967. 104-121. p.
- (Remete, 1966) Remete László: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp. FSZEK, 1966. 324 p.
- (Remete, 1968) Remete László: Szabó Ervin és a decimális rendszer. = Könyvtáros, 1968. 9. sz. 515-519. p.
- (Remete, 1973) Remete László: Ismeretlen Szabó Ervin dokumentumok. = A FSZEK évkönyve, 1971-1972. Bp. 1973. 62-71. p.
- (Remete, 1975) Remete László: Magyar szakemberek részvétele az Institut International de Bibliographie munkájában. = TMT, 1975. 9. sz. 635-644. p.
- (Remete, 1976) Remete László: Új adatok Szabó Ervin és a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet kapcsolatához. = Könyvtáros, 1976. 5. sz. 269-273. p.
- (Remete, 1977) Remete László: Szabó Ervin erőfeszítése a nemzetközi társadalomtudományi könyvészet megteremtésében. TMT, 1977. 10. sz. 438-440. p.
- (Remete, 1979) Remete László: Szabó Ervin levelezése német könyvtári szakemberekkel. = A FSZEK évkönyve, 1974.-1978. Bp. 1979. 74-87. p.
- (Remete, 1983) Szabó Ervin: Könyv, könyvtár. (Befejezetlen tézisek könyvről, könyvtárról.) Közreadta Remete László. = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve, 1979-1980. Bp. FSZEK, 53-58. p.
- (Révai, 1958) Révai József: Szabó Ervin. = Népszabadság, 1958. szept. 30. 4. p.
- (Romsics, 2017) Romsics Ignác: Magyarország története. Bp. Kossuth, 2017. 374-376. p.
- (Sallai, 1979) Sallai István: Tartozásaink Szabó Ervinnek. = Valóság, 1979. 3. sz. 32-42. p.
- (Sándor, 1992) Sándor Tibor: „Egy amerikai méretű budapesti kultúrmű”. Gépirat a FSZEK Budapest Gyűjteményében. 1992
- (Sáráné, 1984) Sáráné Lukátsy Sarolta: Tömörkény igazgatása (1904-1917). = A Somogyi-könyvtár száz éve. Szerk. Péter László. Szeged, 1984. 67-88. p.
- (Sipos András, 2003) Sipos András: Szabó Ervin Bárczy István „agytrösztjében”. = A város könyvtárnoka. Bp. FSZEK, 2003. 84-100. p.
- (Sípos, 2008) Sípos Anna Magdolna: Népkönyvtárak telepítésével a magyarságmentés érdekében. = MKszle, 2008. 1. sz. 39-53. p.
- (Sípos, 2011) Sípos Anna Magdolna: „... hogy eljusson a művelődés legelső eszköze, a jó könyv minden magyarhoz, aki olvasni tud és olvasni szeretne. = A kultúra anatómiája, a kultúra anatómusa. Tanulmánykötet a 65 éves Agárdi Péter tiszteletére. Pécs, 2011. 231-265. p.

- (Sípos, 2013) Sípos Anna Magdolna: Public library vagy népkönyvtár Magyarországon. = A debreceni népművelő-könyvtárosképzés jubileumi évkönyve, 1963-2013. Debrecen, 2013. 60-68. p.
- (Sípos, 2013/a) Sípos Anna Magdolna: Wlassics Gyula szerepe a magyar könyvtárügyben a századfordulót követő évtizedekben. = KF, 2013. 1. sz. 91-114. p.; 2. sz. 293-309. p.; 3. sz. 485-499. p.
- (Sonnevend, 1994) Sonnevend Péter: Jegyzetek a könyvtárpolitikus Gulyás Pál tevékenységéhez. = 3K, 1994. 1. sz. (január) 5-14. p.
- (Sonnevend, 2012) Sonnevend Péter: Közkönyvtárak a bolsevik proletárdiktatúra szolgálatában. (1918-1928) = KF, 2012. 3. sz. 564. p.
- (Soós, 1974) Soós Pál: Művészetek és szocializmus, a munkásosztály művészeti nevelése Szabó Ervin korai publicisztikájában. Debrecen, 1974. 57 p.
- (Soós, 1977) Soós Pál: A pályakezdő Szabó Ervin politikai és kulturális törekvései. Bp. Akadémiai Kiadó, 1977. 240 p.
- (A soproni beszéd, 1913) A soproni beszéd. = KSzle, 1913. 8. sz.
- (Staindl, 1910) Staindl Mátyás: A drezda-plueni népkönyvtárról. = Értesítő, 1910. 2. sz. 150-158. p.
- (Staindl, 1911) Staindl Mátyás: A gyermekkönyvtárakról. = Népmívelés, 1911. 2. sz. 74-79. p.
- (Szabadné, 1980) Szabadné Szegő Judit: A könyvtárügy állami támogatása a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetésének tükrében. = Az OSZK évkönyve, 1978. Bp. 1980. 123-173. p.
- (Szabó-András, 1966) Szabó-András Endre: Könyvtári adatok. 1884-1962. Bp. OKDT, 1966. 47. p.
- (Szabó, 1894) Az Ungvári Kir. Kath. Főgymnázium ifjúsági önképző Dayka-körének könyvtárában lévő folyóiratok és gyűjteményes művek tudományos repertórium. Többek közreműködésével összeállította Szabó Ármin. VIII. o. t. Ungvár, Székely és Illés kny. 1894. 99 p.
- (Szabó, 1900) Szabó Ervin: A porosz állami könyvtárak lajstromozási rendszere. = MKszle, 284-296. p. és Gyűjtemény, 1959. 429-444. p.
- (Szabó, 1902) Szabó Ervin: Graesel, Armin: Handbuch der Bibliothekslehre. 2 kiad. = MKszle, 1902. 510-516. p. és Gyűjtemény, 1959. 52-62. p.
- (Szabó, 1902/a) Szabó Ervin: Munkáskönyvtárak. (Jules Destrée: Bibliothèques ouvrières. = Huszadik Század, 1902. 2. köt. 433-435. p. és Gyűjtemény, 1959. 448-450. p.)
- (Szabó, 1903) Szabó Ervin: Curriculum vitae. = Gyűjtemény, 1959. 31-35. p.
- (Szabó, 1903/a) Szabó Ervin: Munkásmozgalom. Visszapillantás az 1902. évre. = Huszadik Század, 1903. 73-80. p. és kny.
- (Szabó, 1903/b) Szabó Ervin: Bevezető a társadalomtudomány tanulmányába. Bp. Népszava Könyvkereskedés, 1903. 32 p.
- (Szabó, 1904) Szabó Ervin: A munkásmozgalom 1903-ban. = Huszadik Század, 1904. 1. sz. 38-60. p.
- (Szabó, 1904/a) Szabó Ervin: Pártfegyelem és egyéni szabadság. Szabó vál., 1958. 169-187. p.
- (Szabó, 1907) Szabó Ervin. A Fővárosi Könyvtár. = Értesítő, 1907, 1. sz. május. 1-2. p. Gyűjtemény, 1959. 337-340. p.

- (Szabó, 1907/a) Szabó Ervin: Általános irányelvek népkönyvtárak könyveinek megválogatására. = Napló, 1908. 383-392. p.; Népmívelés, 1907. 9-10. sz. 270-278. p.; Gyűjtemény, 87-98. p.
- (Szabó, 1907/b) Szabó Ervin: Az egyetemi könyvtárról. = Huszadik Század, 1907. 964-973. p.; Gyűjtemény, 1959. 68-83. p.
- (Szabó, Emlékirat 1910) Szabó Ervin: Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről Budapesten. = Gyűjtemény, 1959. 207-265. p.
- (Szabó, 1910/a) sz.e. (Szabó Ervin): Gulyás Pál: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. (Könyvkritika.) = Népmívelés, 1910. 318-320. p. Gyűjtemény, 1959. 112-117. p.
- (Szabó, 1910/b) Szabó Ervin főkönyvtáros véleménye a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának emlékiratáról. = Gyűjtemény, 1959. 189-203. p.
- (Szabó, 1910/c) Szabó Ervin: Az új fővárosi könyvtár. Interjú Szabó Ervinnel. = Magyar Nemzet, 1910. 113. sz. 5-6. p. Olvasható Gyűjtemény, 1859. 204-206. p.
- (Szabó, 1910/d) Szabó Ervin: Az új fővárosi közkönyvtár dolgában. = Magyar Könyvszemle, 1910. 4. sz. 338-351. p. és Gyűjtemény, 1959. 275-297. p.
- (Szabó, 1911) Szabó Ervin: A modern könyvtárépítés némely elvéről. Különös tekintettel a főváros terveire. = Városi Szemle, 1911. 2. sz. 113-123. p. és klny. Gyűjtemény, 1959. 129-145. p. A vitáról beszámolt a MKszle, 1911. 1. sz. 73-76. p.
- (Szabó, 1911/a) Szabó Ervin: A fővárosi könyvtár pályázata (és valami a zsűrikről). = A Ház, 1911. 241-242. p. és Gyűjtemény, 1959. 312-315. p.
- (Szabó, 1911/b) Dr. Szabó Ervin főkönyvtáros előterjesztése Budapest Székesfőváros tekintetes tanácsához a Fővárosi Könyvtárnak községi nyilvános könyvtárrá fejlesztése tárgyában. Bp. 1911 6 p. Gyűjtemény, 1959. 293-301. p.
- (Szabó, 1911/c) Szabó Ervin: Mit olvasnak és mit olvassanak. = Népmívelés, 1911. 2. sz. 60-64. p. Gyűjtemény, 1959. 150-156. p.)
- (Szabó, 1913.) Szabó Ervin: Szövetségünk közgyűléséhez. = KSzle, 1913. 6. sz. Olvasható Gyűjtemény, 1959. 161-95. p.
- (Szabó, 1913/a) Szabó Ervin: Előszó Madzsar József: Mintajegyzékéhez városi nyilvános könyvtárak számára. = Közlemények. 11. sz. Bp. 1913.
- (Szabó, 1913/b) Szabó Ervin: A nyilvános könyvtár. A Deák Ferenc Könyvtár felavatásához. = Világ, 1913. dec. 30. ill. KSzle, 1914. 1. 23-24. p.; Gyűjtemény, 1959. 321-323. p.
- (Szabó, 1914) [Szabó Ervin]: A bécsi Zentralbibliothek megalapítója meghalt- (Eduard Reyer) = KSzle, 1914. 212-213. p.
- (Szabó, 1914/a) Jelentés a Fővárosi Könyvtár működéséről 1913-ban. = Gyűjtemény, 1959. 373-383. p.
- (Szabó, 1914/ b) Szabó Ervin levele a Fővárosi Könyvtár Almássy-téri fiókjának megnyitásáról. = MKszle, 1914. 2. sz. 195-196. p.
- (Szabó, 1914/c) Szabó: Proletárköltészet. (Várnai Zseni verseskönyve alkalmából.) = Nyugat, 1914. 643-645. p. Olvasható Gyűjtemény, 1959. 556-560. p.
- (Szabó, 1914./d) Szabó Ervin: Vulgármarxizmus. (Válasz Bresztovszky Ernőnek.) = Népszava, 1914. május 17. 9-10. p.) Olvasható Gyűjtemény, 1959. 561-565. p.
- (Szabó, 1915) Szabó Ervin: Az európai kultúrközösség a háború után. = Könyvtári Szemle, 1915. 1-3. sz. 1-10. p. Olvasható Gyűjtemény, 1959. 569-584. p.
- (Szabó, 1915/a) Szabó Ervin: Tíz év. = A Budapesti Városi Könyvtár Értesítője, 1915. 1-2. sz. 1-4. p. és Gyűjtemény, 1959. 384-391. p.

- (Szabó, 1916) Szabó Ervin: A könyvtár és háború. = Gyűjtemény, 1959. 392-395. p.
- (Szabó, 1917) Szabó Ervin: Munkásképzés, munkáltató érdek. = Magyar Gyáripár, 1917.sz. 4-7. p. Ugyanez megjelent a Vas- és Fémmunkások Lapjában, különlenyomatban Bp. Városi Könyvtár, 1917. 15 p. és olvasható Gyűjtemény, 1959. 582-593. p.
- (Szabó, 1917/a) Szabó Ervin: A Városi Nyilvános Könyvtár jelentése az 1916. évről. = Értesítő, 1917. 1-3. sz.
- (Szabó, 1917/b) Szabó Ervin: Előszó. = Gyűjtemény, 1959. 401-406. p.
- (Szabó, 1917./c) Szabó Ervin: Könyvtár és iskola. = Értesítő, 1917. 1-3. sz.
- (Szabó, 1968) Szabó Ervin (1877-1918) Szerk. Remete László. Bp. FSZEK, 1968. 131. p.
- (Szabó, 1977) Szabó Ervin: Hol az igazság. Szerk. Remete László. Bp. Magvető, 1977. 556 p.
- (Szabó bibliogr., 1977) Szabó Ervin bibliográfia. Szerk. Remete László, Pataki Ferenc. Bp. FSZEK, 1977. 122. p.
- (Szabó lev., 1977) Szabó Ervin levelezése, (1893-2004). Szerk. Litván György, Szűcs László. Bp. 1977. 694 p.
- (Szabó, lev., 1978.) Szabó Ervin levelezése. 2. köt. 1905-1918. Szerk. Litván György, Szűcs László. Bp. Kossuth, 1978. 1041 p.
- (Szabó vál., 1958) Szabó Ervin válogatott írásai. Bp. Kossuth, 1958. 508 p.
- (Szabóki, 1967) Szabóki Györgyi: A népiskolai könyvtárak kialakulása és fejlődése. Doktori disszertáció az ELTE-n. Bp. 1967. 56-73. p.
- (Szakértekezlet, 1910) Községi Nyilvános Könyvtár létesítése ügyében 1910. június 20-án tartott szakértekezlet jegyzőkönyve. Bp. Fővárosi Könyvtár, 1910. Közlemények, 10-38. p. Rövidítve Gyűjtemény, 1959. 266-274. p.
- (Szakvizsga szabályzata, 1911) Budapest székesfőváros könyvtárainál rendszeresített szakvizsga szabályzata. Jegyzetekkel kiegészítette és kiadja a Fővárosi Könyvtár. Bp. Benkő, 1911 15 p.
- (Tamás, 2010) Tamás Gáspár Miklós: A Szabó Ervin könyvtár neve. = Népszabadság, 2010. szept. 24.
- (Tíz éves beszámoló) Tíz éves beszámoló. = KSzle, 1913. 12. sz. 103-105. p.
- (Tóth, 1961) Tóth Gyula: Szabó Ervin könyvtárpolitikai célkitűzései és törekvései. Egyetemi szakdolgozat. Bp. ELTE, 1961. 80 lev. gépirat. Az ELTE Könyvtártudományi Tanszék könyvtárában és a FSZEK Budapest Gyűjteményben található
- (Tóth, 1961/a) Tóth Gyula: A régi lapozgatása és az olvasószolgálat. = Vasi Könyvtáros, 1961. 9-11. p.
- (Tóth, 1963) Tóth Gyula: A bögötei reformiskola történetéhez. = A Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár évkönyve, 1962. Szombathely, 1963. 63-68. p.
- (Tóth, 1978) Tóth Gyula: Szabó Ervin a könyvtárpolitikus és könyvtári teoretikus. Bölcsészdoktori értekezés. Bp. ELTE, 1978. 332 lev. gépirat. ELTE Könyvtártudományi Tanszék könyvtára.
- (Tóth, 1988) Tóth Gyula: Szabó Ervin útja az Emlékiratig. = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár évkönyve, 1983-1984. Bp. FSZEK, 1988. 119-131. p.
- (Tóth, 1992) Tóth, Gyula: „... nicht nur früh gestorben, sondern auch zu früh geboren. Ervin Szabó (1877-1918) Anwalt eines modernen Öffentlichen Bibliothekwesens in Ungarn. = Buch und Bibliothek, 1992. no. 3. pp. 221-229.
- (Tóth, 1995) Tóth Gyula: A hazai iskolai könyvtárügy problémátörténete. = Dán

- Krisztina-Tóth Gyula: Könyvtár az iskolában. Hazai és nemzetközi kitekintés. Bp. 1995. 5-66. p.
- (Tóth, 1999.) Tóth Gyula: Áttörések. A public library megjelenése, első térhódítás Magyarországon. = KF, 1999. 2. sz. 223-235. p.
- (Tóth Rezső, 1907) Tóth Rezső: Könyvjegyzék népkönyvtárak számára. = Napló, 1908. 392- 408. p.
- (Váradi, 1914) Váradi Irma: Egy városi fiókkönyvtár kezdetei. = KSzle, 1914. 7. sz. júl.-dec. 213-215. p.
- (Vargáné, 1964) Varga Zoltánné: Az imperializmus kora első két évtizedének könyvtárpolitikai előzményei és kezdetei Magyarországon. = Könyv és Könyvtár. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárának évkönyve, VI. Debrecen, 1964. 43-69. p.
- (Varró, 1960) Varró István: Szabó Ervin és a Kereskedelmi és Iparkamara könyvtára. = MKszle, 1960. 2. sz. 183-193. P.
- (Vértessy, 1987) Vértessy Miklós: A magyar könyvtárak a kapitalizmus kifejlődése korában. = Csapodi Csaba-Tóth András-Vértessy Miklós: Magyar Könyvtártörténet. Bp. Gondolat, 1987. 217-333. p.
- (Voit, 1992) Voit Krisztina: A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlata a 19-20. század fordulójától 1923-ig. = MKszle, 1992. 1. sz. 23-43. p.; 2. sz. p. 139-156. p.
- (Voit, 1993) Voit Krisztina: Bevezetés. = Kégli Ferenc: 100 éves könyvtár Székesfehérváron. Székesfehérvár, 1993. 8-18. p. Megjelent még Voit Krisztina: Tendenciák a hazai könyvtárügy történetében. Elmélet és gyakorlat. = Voit Krisztina: Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Tanulmányok. Bp. Argumentum, 2001. 95-102. p.
- (Voit, 2003) Voit Krisztina: A nyilvános könyvtár eszményének alakulása a 20. század fordulóján. = A város könyvtárnoka. Konferencia Szabó Ervin születésének 125. évfordulója alkalmából, 2002. október 10. Bp. FSZEK, 2003. 108-120. p.
- (Voit, 2005) Voit Krisztina: Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Tanulmányok. Bp. Argumentum, 2005. 9-53. p.
- (Voit, 2005/a) Voit Krisztina: A magyar közgyűjteményrendszer történetének vázlata a 19-20. sz. fordulójától 1923-ig. = Voit Krisztina: Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Bp. Argumentum, 2005. 9-53. p. A tanulmány eredetileg a MKszle, 1992. 1. sz. 23-43. és 1992. 2. 139-156. p. jelent meg.
- (Walleshausen, 1984) Walleshausen Gyula: A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára. Múlt, jelen és jövő. = Egyetemi Szemle, 1984. 4. sz. 39-52. p.
- (Wlassics, 1910) Wlassics Gyula: Pharmacia animi. = Magyar Hírlap, 1910. ápr. 3. Közülte a MKÉ, 1910. 2-3. sz. 140-142. p.
- (Wlassics, 1912) Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszédei a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének közgyűlésein. Bp. Stephanaeum, 1912.
- (Wlassics, 1913) Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszéde. =MKÉ, 1913. 4. sz.
- (Wlassics, 1914) Wlassics Gyula könyvtárpolitikai kérdésekről. = KSzle, 1914. 1. sz. 1-2.p

Rövidítések

3K = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros

átdolg. bőv. kiad. = átdolgozott, bővített kiadás

bev. = bevezette

BEU = Bibliographia Economica Universalis

ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

Értesítő = A Fővárosi (Szabó Ervin) Könyvtár Értesítője/Évkönyve

FSZEK = Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

füz. = füzet

IIB = Institut International de Bibliographie

KéN = Könyv és Nevelés

KF = Könyvtári Figyelő

klny = különlenyomat

KSzle = Könyvtári Szemle

Közlemények = Városi Nyilvános Könyvtár Közlemények

MEK = Magyar Elektronikus Könyvtár

MKE = Múzeumi és Könyvtári Értesítő

MKSzle = Magyar Könyvszemle

MKSZ/T/F = Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége. Tanácsa, Főfelügyelősége

NIKIB = Népiskolai Könyvtárakat Intéző Bizottság

OKDT = Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár

szerk. = szerkesztette

ti. = tudni illik

TMT = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás

TT = Társadalomtudományi Társaság

uo. = ugyanott

ún. = úgynevezett

vál.= válogatta

VKM = Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium

vs = versus